

О. М. Ніколенко,
Т. М. Конєва, О. В. Орлова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

5

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА 5

О. М. Ніколенко,
Т. М. Конєва, О. В. Орлова

2018

МАНДРУЄМО КРАЇНОЮ ДИВ

❧❧❧
Англійський письменник
Льюїс Керролл і художник
Джон Тенніел створили
чудове видання книжки
«Аліса в Країні Див»
1866 року

Льюїс Керролл

Джон Тенніел

Роздивіться ілюстрації до твору.

Назвіть літературних героїв українською мовою, а якщо можете — і англійською.

Які традиції англійського фольклору використав письменник у створенні цих персонажів?

Які події відображено на малюнках?

О. М. Ніколенко, Т. М. Конєва, О. В. Орлова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

5 клас

Підручник для закладів
загальної середньої освіти

*Видання друге, доопрацьоване відповідно
до чинної навчальної програми*

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2018

УДК 821(1-87).09(075.3)
Н63

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 10. 01. 2018 № 22)*

Видано за кошти державного бюджету. Продаж заборонено

Умовні позначення:

— читаємо виразно та вдумливо;

— працюємо з творами мистецтва;

— культура різних народів;

— словник термінів;

— Україна і світ;

— порівнюємо;

— для тих, хто володіє іноземною мовою;

— інші рубрики.

Ніколенко О. М.

Н63 Зарубіжна література. 5 кл. : підруч. для закл. загальн. середн. освіти / О. М. Ніколенко, Т. М. Конєва, О. В. Орлова, М. О. Зуєнко, О. І. Кобзар. — Вид. 2-е, доопрацьоване відповідно до чинної навчальної програми — К. : Грамота, 2018. — 256 с. : іл.

ISBN 978-966-349-664-1

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти. Видання доповнено відповідно до оновленої програми із зарубіжної літератури для 5–9 класів (зі змінами 2017 р.), а також концепції Нової української школи.

Головна мета підручника — формування предметних і ключових компетентностей учнів у процесі вивчення класичних і сучасних творів зарубіжної літератури. У ньому вміщено інформацію про зарубіжних письменників, уривки з художніх творів, запитання та завдання, спрямовані на розвиток творчих здібностей учнів, умінь роботи з інформаційно-цифровими ресурсами, навичок комунікації, лідерства та партнерства.

УДК 821(1-87).09(075.3)

ISBN 978-966-349-664-1

© Ніколенко О. М., Конєва Т. М., Орлова О. В.,
Зуєнко М. О., Кобзар О. І., 2017
© Видавництво «Грамота», 2017

РІЗНОКОЛЬОРОВИЙ СВІТ

Юні друзі!

Ви стали учнями *Нової української школи*, а це означає, що ви тепер будете навчатися так, як навчаються діти в Європі та в інших цивілізованих країнах світу. Набуті знання повинні допомогти вам зрозуміти світ, людей, самих себе й стати основою вмінь і навичок, необхідних для входження в сучасне суспільство. Це називається *компетентностями*. Компетентнісний підхід узятو за основу Нової української школи — школи третього тисячоліття.

Ви чудово розумієте, що кожна людина мріє стати майстром своєї справи, бути справжнім фахівцем, тобто компетентною у своїй професії. І цього треба навчатися з юного віку. Компетентність — це набутий вами досвід вивчення предмета, сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для розв'язання навчальних завдань і життєвих ситуацій. Це результат вашої навчальної діяльності, ваші досягнення, не тільки те, що ви засвоїли, а й що вмієте та можете. Компетентності мають стати для вас чарівними ключами до різнокольорового світу, який нині відкривається перед вами, — світу зарубіжної літератури.

Зарубіжна література — особливий предмет, який розкриє перед вами здобутки різних країн і народів, їхні традиції та звичаї, уявлення й спосіб життя. Земля є спільним домом для людей різних національностей. І чи будуть у ньому мир, злагода та радість, залежить від кожного з нас. Ми маємо знаходити спільні вирішення важливих світових проблем, а це можливо лише за допомогою СЛОВА. Найкоротший шлях порозуміння між людьми й цілими країнами — це культура. Тому ви повинні вчитися сприймати духовний досвід інших народів і водночас любити своє, рідне, розуміти, що Україна є невід'ємною часткою великого світу, а всі ми — частинки, які утворюють його різноманіття.

Протягом навчального року ви будете читати книжки від давнини до сучасності. Народні й літературні казки, захопливі романи й повісті про дітей та підлітків, вірші й оповідання про природу та фантастичні твори сучасних письменників — усе це багатство зробить вас не тільки розумнішими, а й радіснішими та щасливішими.

Тож нехай у житті вас супроводжують книжки, які читають ваші однолітки в різних країнах, що еднають цей світ і роблять його світлішим!

Автори

Як працювати з підручником

Підручник — це ваш путівник і порадник у світі зарубіжної літератури. У ньому є рубрики, що допоможуть вам зорієнтуватися в розмаїтті імен і книжок. Кожна тема й розділ починаються з розповіді про письменників або жанри, що вивчаються.

«Словник термінів» допоможе вам краще запам'ятати теоретичні поняття та їхні особливості.

Художні тексти в українських перекладах подано в рубриці «Читаємо виразно та вдумливо».

Рубрика «Культура різних народів» висвітлює вірування, традиції, звичаї різних народів, що допоможе вам краще зрозуміти художні твори національних літератур.

У рубриці «Порівнюємо» ми з вами спробуємо зіставити літературні факти, явища й окремі елементи художніх творів.

Рубрика «Україна і світ» навчить вас не тільки *«чужого навчатись»*, а й *«свого не цуратись»*, як казав Т. Шевченко, любити й плекати наше, рідне.

У рубриці «Для тих, хто володіє іноземною мовою» ви знайдете запитання та завдання, що сприятимуть кращому оволодінню іноземними мовами, які ви вивчаєте в школі, через книжки. У всіх країнах люди, які прагнуть вивчити іншу мову, читають художні твори не тільки в перекладах, а й в оригіналах.

Рубрика «Працюємо з творами мистецтва» допоможе вам осягнути втілення літературних творів у кіно, живописі, музиці й інших видах мистецтва.

Автори підготували для вас й інші рубрики, у яких чимало цікавих творчих завдань.

Після кожної теми ви зможете перевірити ваші компетентності завдяки спеціальній системі запитань і завдань. Це рубрика «Компетентності — сходинки до сучасного світу».

Компетентності — сходинки до сучасного світу

Ви маєте знати, що компетентності поділяють на предметні й ключові.

Предметні компетентності охоплюють знання (те, що ви засвоїли з певного предмета), діяльність (те, чого навчилися, що можете) і цінності (те, що усвідомили).

Ключових компетентностей у галузі освіти, відповідно до Рекомендацій Європейської Ради, усього десять. Запам'ятайте їх: *Спілкування державною мовою. Спілкування іноземними мовами. Математична компетентність. Компетентності в природничих науках і технологіях. Інформаційно-цифрова компетентність. Уміння навчатися. Ініціативність і підприємливість. Соціальна та громадянська компетентності. Обізнаність і самовираження у сфері культури. Екологічна грамотність і здорове життя.*

Отже, у процесі вивчення зарубіжної літератури ви набудете предметних і ключових компетентностей, станете творчими читачами й сучасними культурними людьми, будете вільно почуватися не тільки в Україні, а й легко знайдете спільну мову з людьми в різних країнах.

Не забувайте про те, що ви живете в прекрасну інформаційну добу, тому не обмежуйтеся підручником, а використовуйте Інтернет, щоб знайти й прочитати цікаві книжки. Так роблять учні в усьому світі! Деякі твори в програмі подані на вибір учителя та учнів, а обсяг підручника невеликий, тому цифрові технології прийдуть вам на допомогу в пошуку потрібної книжки, яку ви виберете разом з учителем. Читайте паперові й електронні книжки! Читайте самі й з друзями! Читайте в школі й удома! Читайте скрізь!

Португальська королівська
бібліотека. м. Ріо-де-Жанейро
(Бразилія)

Читайте — і світ для вас стане яскравішим і дивовижнішим!

ВСТУП

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА — ДУХОВНА СКАРБНИЦЯ ЛЮДСТВА

Єдність — у різноманітті.

Девіз Євросоюзу

Невеличке містечко Веймар у Німеччині відоме тим, що наприкінці XVIII ст. воно стало визначним центром культури. Тут жили видатні митці. Сюди в 1780-х роках приїхали письменники Йоганн Вольфганг Гете та Фрідріх Шіллер, котрі переймалися долею всього людства й думали про те, як зробити світ духовно досконалішим. Вони товаришували, палко обговорювали питання розвитку мистецтва, читали один одному свої твори. Ця дружба стала прикладом великого творчого пошуку для всіх наступних поколінь.

Пам'ятник Й. В. Гете
та Ф. Шіллеру.
м. Веймар
(Німеччина)

Й. В. Гете та Ф. Шіллер уважали, що людей різних країн можуть духовно об'єднати мистецтво, любов до Бога, справедливість і свобода. «Станьмо дружною сім'єю, / Жити правдою й добром!» — писав Ф. Шіллер у вірші «До радості», який звучить нині на музику Людвіга ван Бетховена як гімн Євросоюзу.

Саме тут, у Веймарі, у 1829 р. виникло поняття «*світова література*». Цей термін обґрунтував Й. В. Гете, який уважав, що між різними літературами народів світу існує певна єдність, вони мають розбіжності й разом з тим деякі спільні закони свого розвитку, можуть впливати одна на одну. Художню літературу треба пізнавати в тісних зв'язках із розвитком суспільства, історії,

м. Веймар (Німеччина)

філософії¹, культури. Наш предмет називається «*Зарубіжна література*», де поєднуються різні *національні літератури*. Вони, як річки, упадають у безмежне море людської духовності, проте не губляться там, а створюють потужні течії, даруючи людям неповторні перлини мистецтва слова. У літературах світу, як у скарбниці, зберігаються нетлінні цінності — моральні уявлення, вірування людей, їхні традиції та звичаї, особливості життя й історії.

Музей Й. В. Гете.
м. Веймар (Німеччина)

Зарубіжна література — сукупність різних національних літератур, які мають спільні закони розвитку, етапи, тенденції від давнини до сучасності. Національні літератури протягом віків зберігають свою самобутність, але разом із тим взаємодіють між собою й взаємозбагачуються в процесі творчого впливу, у зв'язках із фольклором, мистецтвом, філософією.

Національна література — надбання мистецтва слова певного народу, нації (українська, англійська, німецька, японська, китайська літератури та ін.).

Цікаво знати

Крім Й. В. Гете та Ф. Шиллера, у Веймарі жили видатні композитори: Ф. Ліст, Й. С. Бах, Й. Штраус, Р. Вагнер.

Будинок, у якому Й. В. Гете жив у м. Веймарі з 1792 до 1832 р., зберігся й до сьогодні. Сюди приїжджають туристи з усього світу.

¹ *Філософія* — наука про пізнання буття людини та світу, яка вивчає найбільш сутнісні їхні характеристики та відносини, створює узагальнену картину світобудови та місця людини в ньому, її ставлення до світу, природи й інших категорій буття.

Перевірте себе

1. Які ідеї висунули Й. В. Гете та Ф. Шиллер, перебуваючи у Веймарі? Як ви вважаєте, чи актуальні ці ідеї для сучасності? Доведіть.
2. Як ви розумієте значення терміна «національна література»?
3. Чому художню літературу називають *духовною скарбницею людства*? Які скарби вона зберігає?

Роль книжки в сучасному житті

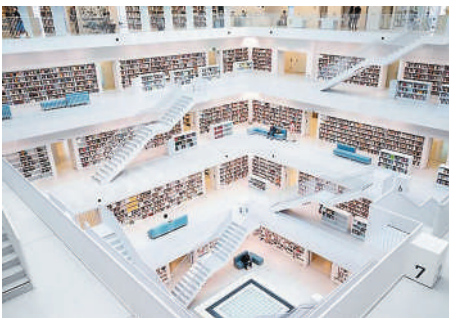
Народе мій, дитино ясночоло,
Живи й орудуй мовами всіма,
Бо кожна мова — твого духу школа,
Твоєї правди золота сурма.

Дмитро Павличко

Чи замислювалися ви колись, для чого ми читаємо книжки?.. Звичайно, для того, щоб про щось дізнатися, долучитися до того, чого ніколи не бачили й не чули. Отже, забезпечувати процес людського пізнання, надання інформації — це основна функція книжок. За своїм призначенням і формою вони є різними. Серед усього їхнього розмаїття важливе місце посідають художні книжки, які створені письменниками й стали явищами мистецтва.

Як і живопис, скульптура, музика й кіно, література — один із видів мистецтва. Відмінність літератури від інших видів мистецтва полягає в тому, що вона є мистецтвом словесним, тобто слово є основною цеглинкою художньої літератури.

Мова художньої літератури відрізняється від звичайного мовлення. Вона виконує не тільки інформаційну роль, не лише дає нам певні знання, а й учить мислити, змушує уявляти небачене, а ще впливає на наші емоції та почуття. Тобто художнє слово наділене набагато більшою силою, аніж звичайне слово.

Бібліотека рідкісних книг і рукописів Бейнеке в Сельському університеті. м. Нью-Хейвен (США)

наділене набагато більшою силою, аніж звичайне слово.

Художнє слово відображає дійсність не прямо, а опосередковано. Воно може відтворювати й те, чого немає в реальності (наприклад, казкові пригоди, фантастичні країни тощо). Отже, художні твори відображують не тільки те, що було та є насправді, а й те, що могло б бути, або те, що можна тільки уявити. Це називається *художньою умовністю*,

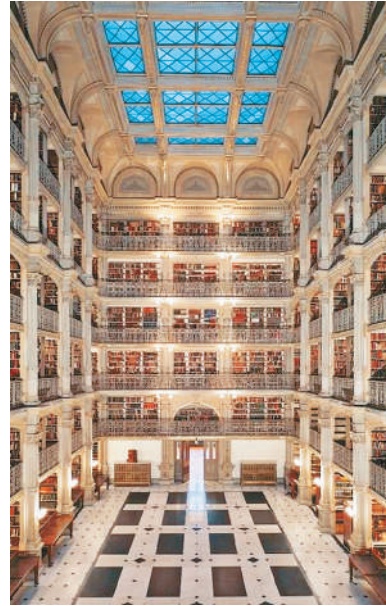
яка є однією з провідних ознак літератури як виду мистецтва. І тут без творчої уяви письменника та творчої уяви читача не обійтися.

Художнє слово має багато різних значень (*багатозначність*), які люди розуміють по-своєму. Одна й та сама книжка може викликати різні оцінки й враження. Отже, художні твори дають нам велику свободу в роботі нашого розуму, уяви та почуттів. Процес читання — це особистий діалог читача з книжкою. До зустрічі з нею треба готуватися (у тому числі й з допомогою вчителя та підручника)! А ще її можна перечитувати в різні періоди життя й щоразу відкривати для себе щось нове! Адже ми змінюємося, змінюється й наше сприйняття книжки...

Не забуваймо про те, що книжки дають нам не тільки інформацію, емоції, поштовх для мислення, а й велику радість, задоволення від самого процесу читання. Якщо ви навчитеся читати книжки не тільки тому, що це потрібно за шкільною програмою, а й тому, що вам це подобається, якщо книжка стане для вас наче ковток свіжого повітря, без якого не можна обійтися, це буде означати, що поступово ви стаєте справжніми читачами.

Новітні інформаційні технології варто використовувати для збагачення кола читання, для розвитку якостей творчого читача. У наш час будь-яку книжку можна знайти не лише в бібліотеках, а й в Інтернеті, про неї можна поговорити на інтернет-порталі, обмінятися враженнями щодо прочитаного зі своїми однолітками не тільки в Україні, а й з дітьми інших країн.

Твори художньої літератури мають допомогти вам стати справжніми людьми, зберегти відчуття краси, формувати моральні якості, виховувати постійне прагнення відкриття світу та пошуку шляхів порозуміння з іншими людьми, країнами, народами. Твори художньої літератури формують почуття гідності за свій народ, свою країну й водночас усвідомлення того, що ми належимо до світової спільноти, до всього людства, доля якого залежить від рівня культури кожного з нас.

Бібліотека Джорджа Пібоді.
м. Балтимор (США)

Для обговорення

1. Чим може допомогти художня література сучасній людині?
2. Як розвиток інформаційних технологій впливає на збагачення кола читання, формування якостей творчого читача?

Перевірте себе

1. Для чого людству й кожній людині особисто потрібна художня література?
2. Чим відрізняється художнє слово від нехудожнього?
3. Назвіть улюблені твори художньої літератури (1–2 за вибором) і розкажіть, які думки й почуття вони у вас викликали.

Творче завдання

1. Поясніть висловлювання видатних людей про художню літературу та читання.

Література — це совість людства (письменник і філософ *Ф. Геббель*).

Читання книжок відкриває нам самих себе і світ (філософ і письменник *Й. В. Гете*).

Книжки — це маяки в океані часу (філософ *А. Шопенгауер*).

2. Складіть власне висловлення про роль книжки в житті людини.

ФОЛЬКЛОР ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ

Народна творчість є тим животворним захистом, що зберігає прадавню мудрість і передає її з одного часу в інший.

Якоб і Вільгельм Грімм

Майже 100 000 років тому, коли ще не було писемності й художньої літератури, у давніх людей, як тільки вони навчилися спілкуватися одне з одним, з'явилася потреба повідати в слові про свої почуття й думки, побачене та пережите, про своє ставлення до природи й інших людей, про сподівання та жахи. Це слово не просто промовлялося, а нерідко супроводжувалося піснею, танцем, обрядом. Коли давня людина захотіла висловити свої враження в слові, воно перестало бути звичайним засобом спілкування, набуло поетичності, художності, тобто походило з первісного відчуття краси. Слово наділялося особливою магічною силою, оскільки в давнину

Кобзарі. Листівка. Початок XX ст.

Р. Білоусов. Боян. 1980 р.

люди вірили, що воно здатне втихомирити природні сили, умовити богів бути прихильними до них, забезпечити врожай, покращити умови існування.

Так у різних куточках світу виникли твори *усної народної творчості*, або **фольклору**, що передавалися з уст в уста. Ті, хто слухав ці давні оповідки, потім самі почали їх переказувати, додаючи нові подробиці й деталі, супроводжуючи текст власними оцінками й емоціями. Дописемні поетичні твори, долаючи час, поширювалися, відтворюючись у наступних поколіннях.

Твори усної народної творчості пов'язані з побутом людей, їхнім життям, з різними обрядами, традиціями, календарними циклами природи. У них відтворено не тільки реальне життя давніх людей, а й народні уявлення про добро і зло, життя і смерть, чесноти людей та працю тощо. У творах давнього словесного мистецтва втілено особливості світовідчуття народу, його вірування та ідеали.

Змінювалися часи, зникали і формувалися нові держави, а душа народу жила в цих творах.

Записувати, збирати й художньо обробляти зразки народної творчості почали напри-

Жонглери.
Мініатюра. XII ст.

Мусульманський
та християнський
музиканти.
Мініатюра. XIII ст.

Трубадури.
Мініатюра. XIV ст.

кінці XVII ст., а особливо у XVIII–XIX ст. Відомими збирачами творів усної народної творчості були брати Якоб і Вільгельм Грімм, Шарль Перрo, Ахім фон Арнім, Клеменс Брентано, Олександр Пушкін, Микола Гоголь, Михайло Максимович, Іван Франко та ін. Перші збирачі творів усної народної творчості помітили подібність окремих її видів (казок, пісень, легенд тощо), визначили спільні ознаки в усних творах різних країн.

Художня література розвинулася з фольклору, увібрала багато його ознак і набула власних. Фольклор і література — різні стадії розвитку словесного мистецтва (попередній та наступний, дописемний та писемний). На основі здобутків фольклору з'явилося чимало творів оригінальної художньої літератури.

Фольклор (англ. *folk* — народ, люди і *lore* — мудрість, знання), або усна народна творчість, усна народна словесність, народно-поетична творчість, — сукупність творів колективного походження, що виникли в глибоку давнину, існували в усній традиції як утілення народних уявлень (про світ, природу, моральні якості) та ідеалів.

Характерні ознаки фольклору:

- колективний творець;
- усна форма поширення;
- давність походження;
- варіативність (тобто існування творів у різних варіантах);
- безпосередній зв'язок між розповідачем і слухачем;
- утілення народних уявлень та ідеалів;
- традиційні засоби (будова, звороти, повтори, персонажі).

Жанри фольклору (види, різновиди) — твори усної народної творчості, подібні за формою (будовою), змістом і художніми ознаками. Серед жанрів фольклору найпоширенішими є *прислів'я, приказки, загадки, пісні, легенди, казки* тощо. Вони виявляються в культурі різних народів, мають спільні ознаки й водночас розбіжності, зумовлені національною своєрідністю.

Поясніть ознаки фольклору та літератури, подані в таблиці.

Фольклор	Література
За походженням є найдавнішим етапом словесного мистецтва.	За походженням є наступним етапом словесного мистецтва, що використовує фольклор.
Коллективний творець — народ.	Індивідуальний творець — автор (письменник).
З давнини поширювався в усній формі.	Поширюється в писемній формі.
Твори існують у різних варіантах.	Твори існують в одному варіанті, визначеному автором (авторському).
Наслідування народної традиції (у побудові, образах, художніх ознаках, мові), утілення народних уявлень та ідеалів.	Творче засвоєння й переосмислення традиції, утілення авторських уявлень та ідеалів.

Цікаво знати

У давнину співців, які під супровід музичних інструментів переповідали народні перекази, у різних країнах називали так: у Франції — жонглерами, у Німеччині — шпільманами, в Англії — менестрелями, у народів Середньої Азії та Казахстану — акинами, в Україні — кобзарями.

Перевірте себе

1. Що виникло спочатку — фольклор чи література?
2. Які цінності народу закарбовані у фольклорі?
3. Назвіть спільні й відмінні ознаки фольклору та літератури.
4. Визначте характерні ознаки усної народної творчості.

ПРИСЛІВ'Я

Народ скаже, як зав'яже.
Українське прислів'я

Культурам різних народів притаманне прагнення до виразного висловлювання в стислій формі, у якому виражено народний погляд на якесь явище. Такі висловлювання отримали назву *прислів'я* та *приказки*. Вони дуже подібні між собою, утім, мають і розбіжності.

Прислів'я — один із малих фольклорних жанрів, що характеризується влучністю вислову, повчальністю змісту й завершеністю судження. У прислів'ях думка виражена лаконічно та виразно. Вони узагальнюють спостереження людей над життєвими явищами, віддзеркалюють народні погляди на явища природи, господарство, суспільні відносини, родинне життя, людські чесноти та вади тощо. У прислів'ях нерідко висловлено народну оцінку того чи іншого явища. Характерною ознакою прислів'я є втілення загального в конкретному.

За змістом прислів'я можуть бути різноманітними: *релігійними, історичними, про працю, природу, суспільне життя, мораль* тощо. За формою прислів'я є досить стійкими. За побудовою це — прості речення (хоча інколи можливе поєднання простих речень в одне складне або поєднання 2–4 речень). На відміну від звичайних речень, прислів'я є формулюваннями, що повторюються протягом сторіч незмінно або з незначними змінами.

Прислів'я є завершеними висловлюваннями, судженнями, що не потребують додаткового пояснення чи відповідного контексту. Вони використовуються в різних життєвих і мовних ситуаціях.

До прислів'їв дуже близькими є авторські влучні висловлювання, які називають *афоризмами* (у них глибока думка теж виражена в лаконічній формі), або *крилатими словами*. На відміну від народних прислів'їв, що не мають конкретного автора (увесь народ виступає творцем), афоризми мають конкретного автора — письменника, філософа, історичного діяча тощо.

Прислів'я — малий жанр фольклору, коротке висловлювання або судження повчального змісту, містить закінчену думку, оцінку певного явища.

Японські прислів'я

Доріг тисячі — правда одна.

Орла по крилах упізнають, а людину — по вчинках.

Дома завжди добре, на чужині завжди немило.

Як ти до людей, так і вони до тебе.

Суди себе тією ж мірою, що й інших, прощай їх, як самого себе прощаєш.

Індійські прислів'я

Друг пізнається в біді, герой — у битві, чесний — у виплаті боргу, дружина — у бідності, родичі — у лиху годину.

Загоюється рана від стріли, знову піднімається зрубаний сокирою ліс, але не загоюється рана від злого слова.

Маєш честь — ти людина, а без честі — тварина.

Гарно сказане слово людини, яка не дотримується його, таке ж безплідне, як і прекрасна квітка без аромату.

Арабські прислів'я

Апетит приходить із першим шматком, а суперечка — з першим словом.

Шляхетність залишається шляхетною, навіть якщо її торкнулося зло.

Коли гніваєшся на когось, залишай місце для примирення.

Краще погоріти, ніж на чужині жити.

Хто зрадив одного, зрадить і другого.

Китайські прислів'я

Коли збився зі шляху, то можна повернутися, коли ж схибив словом, то вже нічого не вдієш.

Кавун не буває цілковито круглим, людина не буває досконалою.

Прочитаєш незнайому книжку — здобудеш доброго товариша,
перечитаєш книжку — зустрінеш давнього знайомого.

Німецькі прислів'я

У словах будь як черепаха, а в справах — швидше за птаха.

Хто хоче всього здобути, той усього позбудеться.

І на Ельбі, і на Одері живуть однакові німці.

Лагідне слово краще за смачний пиріжок.

З добрим товаришем у дорозі — і пішки, а наче на возі.

Польські прислів'я

Без материнського тепла нема в хаті добра.

Краще хліб із сіллю з доброї волі, ніж марципан у неволі.

Краще власний хліб, аніж позичена булка.

Посієш вітер, пожнеш бурю.

Слово не має крил, проте облітає весь світ.

Робота з текстом

1. Виразно прочитайте прислів'я. Поділіть їх на групи: мораль, праця, природа, стосунки людей, життєва позиція.
2. Наведіть приклади 2–3 життєвих ситуацій, у яких можна використати прислів'я.

У прислів'ях відображено особливості життя, культури, мови різних народів. В англійців побутує прислів'я: «Rain at seven, fine at eleven» (дослівно: «Дощить о сьомій, хороша погода об одинадцятій»). Це пов'язано з тим, що внаслідок складних географічних умов в Англії часто йде дощ, тому зміна погоди стала темою для багатьох прислів'їв. А от ще цікавий приклад: «A cat in gloves catches no mice» (дослівно: «Кіт у рукавичках не ловить мишей»). Це прислів'я відтворює загальновідому британську вишу-

каність в одязі. Леді та джентльмени в Англії здавна носили рукавички, що засвідчувало їхнє знатне походження та нездатність до простої праці. Деякі англійські прислів'я пов'язані з географічними відкриттями англійських мореплавців і мандрівників, оскільки Англія — острівна країна: «A great ship asks deep water» (дослівно: «Великому кораблю потрібна глибока вода»).

Прочитайте англійські або німецькі прислів'я мовою оригіналу. Перекладіть їх українською. Поясніть їхній зміст. Доберіть до них українські прислів'я, подібні (синоніми) і протилежні (антоніми) за змістом.

An Englishman's home is his castle (*англ.*).

Every cloud has a silver lining (*англ.*).

Actions speak louder than words (*англ.*).

When it rains, it pours (*англ.*).

Morgenstunde hat Gold im Munde (*нім.*).

Freunde sind über Silber und Gold (*нім.*).

Ein gesunder Geist in einem gesunden Körper (*нім.*).

Nord, Süd, Ost und West, zu Haus' ist's am best (*нім.*).

Найдавніші прислів'я дійшли до нас завдяки літописним джерелам, зокрема «Повісті минулих літ». Першу збірку прислів'їв (146 зразків) в Україні упорядкував у 1818 р. *О. Павловський*. Протягом 1901–1910 рр. *І. Франко* в шести книжках «Етнографічного збірника» опублікував понад 30 000 прислів'їв.

Для обговорення

Які прислів'я найчастіше вживаються у вашій місцевості? Назвіть їх, поясніть їхній зміст та особливості побудови.

Що спільного в змісті та формі цих прислів'їв?

Однією рукою двох жаб не впіймаєш (*кит.*).

За двома зайцями поженешся — жодного не здоженеш (*укр.*).

Де немає праці, там сакура не цвіте (*яп.*).

Де немає праці, там сади не цвітуть (*укр.*).

Не зробиш масло, не надоївши молока (*фр.*).

Без труда нема плода (*укр.*).

ПРИКАЗКИ

Як парость виноградної лози,
Плекайте мову...

Максим Рильський

Приказки дуже подібні до прислів'їв, але відрізняються від них тим, що не містять закінченої думки, не висловлюють повного твердження. За змістом приказки, як правило, виявляють якусь оцінку, натяк чи висновок. Це лише частина судження, яке потребує контексту, пояснення, відповідної ситуації. Нерідко приказки стають частиною прислів'я або з прислів'я береться якась його частина, що стає приказкою.

Приказка — малий жанр фольклору, що містить оцінку, натяк, висновок, але не є закінченою думкою чи судженням.

Французькі приказки

Таке життя.
Ясно як день.
Справу зроблено.
На війні, як на війні.

Польські приказки

Що край — то звичай.
Де слов'янин — там і пісня.
Яка голова — така й мова.
Як камінь у воді.

Американські приказки

Гроші на деревах не ростуть.
Багатство засліплює.
Надія — хороший сніданок
і погана вечерея.
Промач є промах.

Робота з текстом

1. Виразно прочитайте приказки. Поясніть їхній зміст.
2. Складіть 1–2 речення, у яких би були використані подані приказки.

Порівняйте прислів'я та приказки як жанри фольклору. Визначте подібність і відмінність між ними.

Назвою п'єси «За двома зайцями» М. Старицького стала приказка, утворена з прислів'я «За двома зайцями поженешся — жодного не здоженеш».

Українська приказка «Язик до Києва доведе» подібна за формою та змістом до індійської приказки «Язик до Делі доведе».

У данському та шведському фольклорі наголошується на скандинавській витримці й спокої, терплячості та поміркованості. Це відтворено в прислів'ях і приказках, де нерідко трапляється такий образ, як гусак — символ пильності, добробуту, терпіння, здоров'я, дому. Наприклад: «Лити воду на гусака» (*данськ.*), «Спокійний, як гусак» (*шведськ.*). У народних жанрах шведів і данців зустрічаємо посилення на того, хто щось сказав. Інколи виникає комічний ефект, бо той, хто чує цей вислів, розуміє безглуздість сказаного. Наприклад: «“Холодна нині зима”, — сказав наймит, коли примерз до ліжка» (*шведськ.*). У цій приказці відтворено холодний клімат Швеції. Данію тривалий час очолював король, тому в цій країні чимало прислів'їв і приказок саме про короля: «Краще бути вільним птахом, аніж полоненим королем» (*данськ.*), «Хороший король кращий за старий закон» (*данськ.*). Близькість до моря також відображено в прислів'ях і приказках Скандинавських країн: «Море з берега красиве, а берег — з моря» (*данськ.*), «Не знаючи курсу, не піднімай вітрил» (*шведськ.*).

Творче завдання

Продовжте приказки, утворивши з них прислів'я.

Наприклад: Слово — срібло, мовчання — золото (*нім.*).

Завтра, завтра — не сьогодні ... (*нім.*).

Не май сто рублів, ... (*рос.*).

Ложка дьогтю ... (*польськ.*).

Не буди лихо, ... (*польськ.*).

Хто високо літає, ... (*польськ.*).

Яка праця, ... (*польськ.*).

ЗАГАДКИ

В землі віки лежала мова
І врешті вибилась на світ...

Олександр Олесь

Загадка — один із малих жанрів усної народної творчості, у якому предмет або явище називають не прямо, а опосередковано, через інші предмети та явища. Загадки потребують розгадування, розумової діяльності, використання життєвого досвіду, знань, здатності робити спостереження й висновки (про природу, людські стосунки, світ тощо).

Загадки виникли в глибоку давнину й були пов'язані з віруваннями давніх людей у магічну силу богів або природи, що можуть допомагати або шкодити. Ці сили не називали прямо, а використовували різні засоби — інші поняття, порівняння тощо. Згодом загадки ставали засобом поетичного сприйняття й осмислення світу.

Загадки складаються з двох частин: *основної* — запитання, опосередкований (тобто непрямий) опис предмета або явища (власне загадка) і *завершальної* (відгадка). Загадка завжди звернена до того, хто буде її відгадувати. Це певний діалог, розмова між різними людьми.

Відгадати загадку можна, замінивши опосередковане зображення предмета (явища) його конкретним відповідником, якому властиві всі ознаки чи якості, що змальовані в основній частині загадки.

У загадках розповідається *про природу* (небо, земля, рослини, тварини тощо), *життя та діяльність людини* (частини тіла, їжа, помешкання, речі домашнього вжитку, стосунки людей тощо), *процеси або дії* (праця, мова, освіта, мистецтво тощо), *народні традиції* та ін.

З народних загадок виникли *літературні загадки*. Створені письменниками загадки втілюють авторське бачення предметів і явищ, але за формою подібні до цього невмирущого жанру фольклору.

Загадка — це малий жанр фольклору, за основу якого взято запитання або опосередкований опис предмета чи явища, що передбачають відповідь (відгадку, називання конкретного предмета та явища, про які йдеться).

Характерні ознаки загадки:

- предмет (явище) прямо не названий, але він порівнюється, описується, протиставляється, називається по-іншому;
- чітко визначено основні ознаки предмета (явища), які відрізняють «зашифрований» предмет від усіх інших;
- мають дві частини: основна (запитання, опосередкований опис), завершальна (відгадка);
- деякі загадки мають віршовану форму, суголосся звуків і слів.

Німецькі загадки

* * *

У дощ вона мокра,
У сніг вона біла,
У мороз вона льодяна.
Що вона за одна?

* * *

На вулиці стоїть білий чоловік,
Якого ніхто зігріти не міг.
Та як вийде сонце весняне,
Плаче білий чоловік
І все меншим стає.
Скажи, хто це.

* * *

Хто має ноги, та не має рук?

* * *

Іде, але з місця не зрушить.

Шведські загадки

Що легше за пір'я, але його важко втримати?
Хто ходить від будинку до будинку, але ніколи не заходить
усередину?
Хто ніколи не спіймає рибу у свою сітку?

Польські загадки

* * *

Весною він зелений,
а восени він падає шалено.

* * *

Як звуть ту пору року,
Коли сонце рано сходить
Й пізно ввечері заходить?

* * *

Після бурі на небі гарно сяє,
Яскраво так, що власний шарф
хотів би мати таких я кольорів.
Що це?

Робота з текстом

1. Виразно прочитайте загадки.
2. Які предмети або явища стали об'єктами для створення загадок?
3. Назвіть художні прийоми створення ефекту загадковості (порівняння, протиставлення, опис предмета (явища) через його ознаки, запитання-звернення та ін.).

Виразно прочитайте англійську загадку в оригіналі й перекладі. Чи вдалося перекладачеві відтворити зміст і форму загадки?

White sheep, white sheep
On a blue hill,
When the wind stops,
You all stand still;
When the wind blows,
You walk away slow.
White sheep, white sheep,
Where do you go?

Білі овечки, білі овечки
На синьому лузі,
Лиш вітер затихне,
Й ви спинитесь в тузі.
А вітер здійметься,
Й ви в русі миттєвім.
Білі овечки, білі овечки,
Куди так мчите ви?

*(Переклад
Володимира Марача)*

Порівняйте німецьку, польську й українську загадки. Що спільного в їхній побудові? Як ознаки предмета підкреслено в основній частині загадки?

* * *

Нещасний бідолаха
Має шапку, та не має голови,
І має до того ж
Лише одну ногу, та без черевика (*нім.*).

* * *

Його в лісі зустрічаєш і із здивуванням викликаєш:
«Він тримає капелюха на носі, а не на вухах!» (*Польськ.*)

* * *

Без рук, без голови, на одній нозі,
Але в капелюсі. Що це? (*Укр.*)

Для обговорення

1. Чому в різних народів існують подібні загадки? Поясніть.
2. Чому казкових героїв нерідко випробовують загадками? Наведіть приклади з прочитаних творів. Намалюйте відповіді до них.

Творче завдання

Складіть самостійно 2–3 загадки.

ПІСНІ

Це народна історія, яскрава, наповнена барвистості й істини... Вони є пам'ятником минулому.

Микола Гоголь

Особливе місце у фольклорі народів світу посідають **пісні**, у яких поєдналися особливості словесного та музичного мистецтва. Це твори, призначені для співу, у них відтворено думки, мрії та почуття людей. Пісенний жанр тісно пов'язаний зі звичаями й обрядами народів. Пісня — вірний супутник людини впродовж її життя. Радість і сум, кохання та історія, життя і смерть, природа та праця — усі ці аспекти людського буття відображені в народних

А. Твердий. Ілюстрація до українських народних пісень. 1985 р.

піснях. За словами М. Гоголя, народна пісня — це «народна історія, жива, яскрава, наповнена барвами, істина, яка розкриває все життя народу».

За змістом народні пісні поділяють на *історичні* (у них відображено історичні події), *обрядові* (пов'язані з обрядами та традиціями), *календарні* (пов'язані з певними природними циклами, календарними датами),

ліричні (у яких відтворено емоції й почуття людей у різні періоди життя, у тому числі *колискові*, *жартівливі* тощо) та ін.

За зразком фольклорних пісень письменники стали створювати *літературні пісні*, багато з яких стали сприйматися як зразки усної народної творчості (вірші Г. Гейне, А. Міцкévича, Т. Шевченка, Лесі Українки, Олександра Олеся та ін.). Літературний жанр пісні нерідко втрачає музичний супровід, існуючи в суто словесній формі, але музичність притаманна самій формі таких творів.

Пісня (як жанр фольклору) — словесно-музичний твір, призначений для співу, що відображає почуття й переживання людини.

Характерні ознаки пісні:

- настанова на вираження внутрішнього стану особистості, її переживання якоїсь події, людських почуттів;
- емоційність;
- віршована форма;
- повторення окремих елементів (наприклад, початку, приспіву тощо);
- виразний ритм;
- музичність звучання;
- проста синтаксична будова (зачин, основна частина, кінцівка).

Англійські народні пісні

* * *

Танцюй для татка,
Мое дитятко;
Танцюй для татка, мое ягнятко!

Матимеш рибку
І хліба скибку,
Як вернеться човен мій із морів.

Танцюй для татка,
Мое дитятко;
Для татка — танець, для мами — спів.
Матимеш стрічку
І рукавичку,
Бо вже вернувсь мій човен з морів.

(Переклад Володимира Марача)

* * *

— Кицько моя, кицько моя,
Кігтик сталевий,

Де ти сьогодні була?
— У королеви.

— Кицько моя, кицько моя,
Що там робила?

— В залі під кріслом її
Мишку зловила.

(Переклад Володимира Марача)

* * *

Співаймо про шість пенсів¹,
Що я для вас беріг;
Двадцять чотири зяблики
Ми запекли в пиріг.

Як стали його їсти,
Почувсь пташиний спів;
Таких делікатесів
І сам король не їв.

Король був у скарбниці,
Він рахував там гроші,
А королева в спальні
Купалась у розкоші.

---

¹ Пенс — розмінна монета у Великій Британії.

Служниця ж у той час
В саду гуляла боса,
Як зяблик прилетів
І їй склював півноса.

(Переклад
Володимира Марача)

Коментарі

У Великій Британії, яка є морською державою, здавна були поширені пісні про моряків, їхні мандри та повернення додому. Британці дуже пишаються тим, що в них править королівська династія. Тому пісні, пов'язані з королевою та королем, діти співають змалку. Пісня про кицьку, яка потрапила до королівського двору, — одна з них.

Пісня про шість пенсів є традиційною в британському фольклорі. Саме шість пенсів мандрівники завжди брали на щастя, а нареченій їх клали в черевичок на вдале заміжжя. У пісні йдеться й про зябликів, які вилітають із королівського пирога. Насправді, у давні часи в королівських кухарів був такий рецепт, коли на початку застілля, на подив усім гостям, з пирога вилітали живі птахи.

Робота з текстом

1. Поясніть основну тему кожної пісні.
2. Які почуття та емоції втілено в цих творах?
3. Знайдіть у піснях повтори.
4. Знайдіть в англійських піснях приклади народного гумору.

Перевірте себе

1. Які життєві цінності відображені у фольклорі? Наведіть 2–3 приклади.
2. Які жанри фольклору допомагають особисто вам підтримувати стосунки з людьми, формувати характер? Поясніть.

КАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ

Одним із провідних жанрів фольклору є **казка**. Саме слово *казка* утворилося від того кореня, що й слова *казати*, *переказувати*, *казкар*, оскільки казкові твори тривалий час існували, як і інші жанри фольклору, в усній традиції. В англійській мові слово *казка* звучить як *folktale*, тобто воно споріднене зі словом *фольклор*. Казки бувають *народними* й *літературними*.

НАРОДНА КАЗКА

Казка багатогранно й завжди по-новому радує, зворушує та навчає...

Якоб і Вільгельм Грімм

Народна казка — один із найдавніших жанрів усної народної творчості. Він виник ще в ті часи, коли люди не мали наукового знання, але намагалися дати пояснення явищам природи, тваринам, рослинам, усьому тому, що їх оточувало. У казках відображено уявлення давніх людей про добрі й лихі сили, про вплив природи на життя особистості, про чесноти й вади людей. За основу будь-якої казки взято розповідь про вигадані події та явища, які сприймаються як реальні. У казках персонажі не мають прізвищ, а інколи не мають навіть імен. Це лише загальні образи, утілення народних уявлень (наприклад, лис, вовк, шакал, король, Іван — селянський син, царівна, принц та ін.). Місце, де відбуваються події, і час також точно не вказані («в одному царстві», «в одному селі», «тоді, коли ще звірі говорили» і т. д.). У казках діють добрі й погані персонажі, героїв випробовують на духовну міцність, фантастичні сили шкодять і водночас допомагають людям, світ природи та світ людський зближуються настільки, що люди, тварини й рослини розуміють одне одного.

К. Лавро. Ілюстрація до української народної казки «Котик і Півник». 2005 р.

У художній мові казок використовуються постійні звертання до того, хто слухає казку; повторення казкових звертотів; поєднання розповіді від першої особи (розповідача) і розмов між різними персонажами (діалоги); розважальність і водночас повчальність, оскільки казка завжди є моральним уроком людству. Будова казок є традиційною: *зачин* (початок твору), *основна частина* (розповідь про події та дійових осіб), *кінцівка* (з підсумком того, про що йшлося, характерними казковими висловами).

У давніх людей була особлива віра в силу сказаного слова, яке надіялося чарівністю та магічністю. Це відображено й у народних казках, де фінал завжди щасливий, добро перемагає зло, а герої долають усі випробування й отримують винагороду за свої моральні якості.

Отже, у казковому слові втілено уявлення його колективного творця — народу — про ідеал, покращення світу, його красу й гармонію.

У казках народів світу багато спільного, що пояснюється подібністю культурно-історичних умов їхнього життя. Водночас казки відзначаються національними особливостями, відображають спосіб життя певного народу, його працю та побут, природні умови.

Казки передавали з уст в уста, від покоління до покоління. У процесі колективної творчості створювали різні варіанти казок. Крім того, вони поширювалися не тільки в тій місцевості, де виникали, а й «переходили» кордони, потрапляючи до інших народів. Подібні казкові герої та сюжети трапляються в різних національних традиціях. Це так звані мандрівні¹ образи, які існують у культурі різних народів.

Після тривалої історії поширення народних казок в усній традиції фольклористи² стали їх збирати й записувати. Серед найвідоміших збирачів казок у Німеччині були брати Якоб і Вільгельм Грімм, які записали й видали в трьох томах «Казки для дітей і родини» (1812–1815), у Росії — Олександр Афанасьєв, який видав

¹ *Мандрівний* (сюжет, образ) — той, що існує в різних національних культурах; який має подібність з іншими сюжетами, образами; який час від часу виникає в різних традиціях у нових варіаціях.

² *Фольклорист* — фахівець, який вивчає твори усної народної творчості.

тритомний збірник «Російські народні казки» (1866–1868) і «Заповітні казки» (1870). В Україні в царині збирання й друкування казок плідно працювали Осип Бодяньський, Пантелеймон Куліш, Борис Грінченко, Павло Чубинський та ін.

Фольклорні казки дали поштовх для створення багатьох літературних творів за народними зразками (Шарль Перро, Жан де Лафонтен, Ернст Теодор Амадей Гюфман, Вільгельм Гауф, Олександр Пушкін, Іван Франко та ін.).

За змістом і художніми особливостями всі народні казки поділяють на три основні види: *про тварин, чарівні, соціально-побутові*.

Казка (народна) — розповідний народно-поетичний твір про вигадані події, вигаданих осіб, іноді за участю фантастичних сил.

Характерні ознаки казки:

- походження та поширення в усній формі;
- розповідна форма (з відповідними зворотами, зверненнями тощо);
- вигаданість (фантастичність того, про що йдеться в казці);
- умовність зображуваних подій і героїв (відсутність конкретики, лише загальне уявлення про персонажів, про час і місце, де відбувається дія);
- боротьба добра і зла з обов'язковою перемогою добра;
- чітка побудова (зачин, основна частина, кінцівка);
- послідовність розвитку подій;
- утілення народних уявлень та ідеалів;
- традиційні художні засоби (утілення рис людей в образах тварин або рослин, випробування героїв, повтори (у мові та в подіях), перебільшення, порівняння, діалоги тощо).

Відомий німецький дослідник фольклору Йоганн Готфрид Гердер у «Щоденнику моєї подорожі в 1769 році» прокоментував велике майбутнє нашої країни, яка має багаті традиції усної народної творчості: «Україна стане колись новою Грецією: прекрасне небо цього народу, весела вдача, музикальний хист, родюча земля колись прокинуться... Так із багатьох племен, якими також були колись греки, постане культурна нація, і її межі простягнуться до Чорного моря, а звідти — на весь світ».

Казки про тварин

Це один із найдавніших видів народної казки, який виник тоді, коли основним способом існування первісних людей були звіроловство й полювання. Давні люди найбільше цікавилися тваринами, бо саме від них залежало виживання племені або народу. Мисливці мусили спостерігати за тваринами, наслідувати їхні голоси. На основі мисливського досвіду склалися уявлення про звички звірів, а також про їхню «мову» і здатність людей її розуміти. Люди наділяли тварин людськими якостями, вірили в те, що є такі, які мають особливу магічну силу, а тому знають більше, ніж люди, можуть скеровувати людське життя. У давнину тваринам поклонялися (як і богам), до них дослухалися, як до голосу самої природи. У народних казках тваринний та людський світ становлять неподільну єдність, де всі (і люди, і тварини) розуміють одне одного.

Спочатку в казках про тварин діяли, як правило, дикі звірі. Однак згодом, у період переходу від звіроловства до скотарства, з'явилися народні казки про свійських тварин, про їхню перевагу над дикими. Це можна спостерігати в українській казці «Пан Коцький», у сербській казці «Війна між псом і вовком», у російській казці «Пес і вовк» та ін. Багато казок присвячено стосункам людини з природним світом (наприклад, українська казка «Лисичка-Сестричка», японська казка «Момотаро, або Хлопчик-Персик» та ін.).

За будовою казки про тварин є нескладними. У них, як правило, відбувається небагато подій, які об'єднані загальною темою. Тварин наділяють стійкими характеристиками, усталеними визначеннями (Лисичка-Сестричка, Вовчик-Братик, Мишка-Шкряботушка, Зайчик-Побігайчик тощо). Велику роль у казках про тварин відіграють діалоги, повтори, звуконаслідування мови тварин.

Ю. Мітченко. Ілюстрація до української народної казки «Рукавичка». 2000 р.

Японська лялька Момотаро

Основною ознакою казок про тварин є перенесення людських якостей та стосунків, загальних понять про них на конкретні образи (на тварин, а також інші конкретні образи, предмети) — це називається *алегорією*. За допомогою цього художнього прийому давні люди відображали не тільки особливості тваринного світу, а і свої уявлення про людські стосунки та якості. У казках про тварин завжди перемагає той, хто найрозумніший, найпрацьовитіший, найдобріший. У такий спосіб утілювалися моральні ідеали народу про добро та гармонію у світі природи та людей.

Алегорія (від грецьк. *allos* — інший та *agoreuo* — говорю) — художній засіб, який дає змогу втілити загальні поняття (якості, риси, стосунки) у конкретних образах. Це спосіб інакомовлення, тобто коли йдеться про одне, а на увазі мається зовсім інше. Він ґрунтується на перенесенні характеристик одного поняття на інший предмет або образ. Алегоричні персонажі тварин у народних казках відображають світ людей, їхні стосунки, уявлення про чесноти, працю тощо.

Чарівні казки

Чарівні казки ще називають *фантастичними*, або *героїко-фантастичними*. Ці назви пов'язані з тим, що характерною особливістю цього різновиду казок є перевага чарівного (фантастичного) над реальним. Чарівність проявляється в усьому: у зустрічі героїв із фантастичними істотами або силами (Дракон, Змій, Баба Яга, Коцкій тощо); у використанні чудодійних предметів (яблуко, горіх, персик, жива і мертва вода, чоботи-скориходи, скатерка-самобранка, літаючий килим та ін.); у незвичайності часу та простору, де відбувається дія (наприклад, мертве царство, країна ельфів та ін.); у наділенні героїв здатністю творити дива, розуміти мову природи, перемагати чудовиськ; у випробуванні героїв різними фантастичними засобами; наділенні чисел особливою магичністю (три, сім, дев'ять, дванадцять, тридцять, сорок та ін.). Унаслідок поєднання різних елементів чарівного (фантастичного) у читача створюється враження надзвичайності змальованого світу, його надприродності, утаємничення.

Традиційну основу чарівних казок становить подорож, розгортання дії в дорозі або

В. Єрко. Ілюстрація до української народної казки «Кирило Кожум'яка». 2005 р.

Пам'ятник Момотаро.
м. Окаяма (Японія)

в пошуку чогось. Герой завжди іде до своєї мети, він зустрічається з різними персонажами, долає перешкоди та випробування й отримує винагороду за свої чесноти та мужність любов'ю, щастям і багатством.

Порівняно з казками про тварин чарівні казки є складнішими за побудовою. У них є значна кількість подій, дія може розгортатися в різних напрямках, охоплювати персонажів із людського і тваринного, реального й потойбічного світів. У часі дія є довготривалою, бо головному героєві (або героїні) нелегко поборо́ти зло.

У чарівних казках персонажі та їхні характери, окремі поняття та явища також ускладнюються. Вони поділяються на тих, хто втілює сили добра, моральні ідеали¹ народу (*позитивні*), і тих, хто втілює сили зла або вади людей (*негативні*). Це стало особливим художнім прийомом у народних казках — *антитеза (протиставлення)*. Через антитезу увиразнюється основний конфлікт чарівної казки — боротьба добра і зла з обов'язковою перемогою добра, як це притаманно народній казці взагалі.

Антитеза (з грецьк. *antithesis* — суперечність) — протиставлення протилежних персонажів, характерів, понять, явищ.

Соціально-побутові казки

Порівняно з іншими цей різновид народних казок з'явився набагато пізніше — приблизно в IX–X ст. У соціально-побутових казках значно меншу роль відіграють елементи чарівного. Тут, навпаки, більше значення має зображення реальності, сімейних стосунків, суспільних відносин, повсякденного життя людей. Героями соціально-побутових казок є кмітливий солдат (наймит, бурлака, селянин, мандрівник або ін.), бідна дівчина (що є мудрою й працьовитою), дурень (що виявився найрозумнішим), падчерка (яку гноблять мачуха та її донька), сварлива жінка, багатий пан (але дурний), чоловік і жінка та ін. Нерідко в цих творах трапляються персонажі, що є узагальненнями понять: Правда, Кривда, Доля, Лихо, Щастя тощо. Соціально-побутові казки, на відміну від умовності казок про тварин і чарівних казок, насичені реаліями людського побуту (речі вжитку, їжа, посуд, помешкання, одяг та ін.). Простір і час також

¹ *Ідеал* — уявлення про благо, добро, досконалість, вищу цінність.

відзначаються більшою конкретністю. Судячи зі стислих описів, ми можемо зрозуміти, у якій країні відбувається дія, хто там живе або править, які стосунки існують поміж різними соціальними групами.

Мова персонажів соціально-побутових казок більш індивідуалізована. Відповідно до того, як говорить той або той персонаж, можна зробити висновки про його моральні якості.

Велику роль у соціально-побутових казках відіграють різноманітні пригоди, а також народний сміх над людськими вадами, над тим злом, що заважало людям жити вільно й щасливо.

У соціально-побутових казках прославляються розум, працьовитість, доброта героїв, їхня здатність протистояти лихим обставинам, боротися за свою волю, кохання та щастя. Цінність персонажів вимірюється не їхньою чарівністю, а цілком реальними якостями. Випробування в соціально-побутових казках є абсолютно земними, а не фантастичними.

М. Стороженко.
Хитрий Петр.
Ілюстрація до болгарської народної казки.
1978 р.

Перевірте себе

1. Що таке *казка* як жанр усної народної творчості?
2. Чого навчають казки?
3. Поясніть виникнення казок про тварин.
4. Якими постають головні герої в чарівних казках? Як підкреслюється їхня незвичайність? Наведіть приклади.
5. Про що йдеться в соціально-побутових казках? Чим відрізняються ці герої від героїв чарівних казок?

Творче завдання

Презентуйте народну казку, яка вам найбільше подобається, яку ви прочитали самостійно. Визначте її різновид. Охарактеризуйте персонажів, назвіть їхні чесноти або вади.

Головним джерелом народної моралі українців завжди були повага й любов до праці та волі. Це відтворено в українських казках, головними героями яких були люди праці (коваль, селянин, хлібороб, жінка або дівчина-трудівниця та ін.) і борці за волю (козак, гайдамака та ін.). Працелюбні,

вправні, кмітливі, майстри своєї справи — такими постають українці у фольклорі. Не менш важливими моральними нормами для українців було утвердження в житті ідеалів добра, краси, міцних сімейних стосунків, повага до свого родоводу. Тому в українських казках завжди засуджуються ті, хто не шанує свого батька й матір, дбає тільки про себе, свариться й виявляє жадібність, порушує слово.

Творче завдання

Назвіть відомі вам українські народні казки, визначте їхні різновиди, життєві цінності, що в них утверджуються.

ІНДІЙСЬКА НАРОДНА КАЗКА

ПАНЧАТАНТРА

Знання — це добро, що не знає втрати, ані злодієві, ані цареві його не відібрати.

Індійське прислів'я

Однією з найдавніших індійських пам'яток, що дійшла до наших часів, є книжка *«Панчатантра»*. Вона написана мовою давніх індійців — санскритом¹, у якій знаходяться витoki багатьох європейських мов, у тому числі й української. Історія виникнення *«Панчатантри»* достеменно не відома, як і її оригінал, оскільки вона збереглася в кількох варіантах (без авторства).

Деякі вчені вважають, що укладачем цієї книжки був монах Пурнабхадра, який приблизно в 1198–1199 рр. на основі обробки індійських фольклорних джерел створив великий збірник творів із повчальним змістом. Однак це лише одна з версій.

Коли ж була створена *«Панчатантра»*? Учені дійшли висновку, що приблизно в IV ст. н. е., коли побутові оповідки набули ознак казки (чарівної, про тварин, соціально-побутової).

Назву пам'ятки *«Панчатантра»* (*панча* — п'ять, *тантра* — книга) перекладають по-різному: *«П'ять книг»*, *«П'ять повчань»*, *«П'ять хитрощів»*, *«П'ять кошків житейської мудрості»*.

У книжці п'ять частин (тантр): *«Втрата дружби»*, *«Придбання друзів»*, *«Про війну ворон і сов»*, *«Втрата набутого»*, *«Несподівані*

¹ *Санскрит* — літературно оброблена давньоіндійська мова.

діяння». Щоб надати їй цілісності, на якомусь етапі з'явилося обрамлення (рамка) — слово про нерозумних синів царя Амарашакті, яких відправили на навчання до мудрого брахмана¹ Вішнушармана. Він починає розповідати історію, герой якої, у свою чергу, розповідає іншу, у яку вставляється ще одна оповідка. Так триває до п'яти разів. Потім усе починається спочатку. Така побудова розповіді подібна до принципу дерев'яної ляльки «матрьошки». Згодом цей прийом набув поширення не тільки в Азії, а й у Європі.

Невідомий автор. Ілюстрація до «Панчатантри». Фрагмент. Бл. 1200 р.

На початку «Панчатантри» проголошено основну мету книжки — слугувати для її читачів (передовсім юнаків) «наукою розумної поведінки». Щоб виконати доручення царя Амарашакті (якомога швидше навчити царевичів — за шість місяців), Вішнушарман написав «Панчатантру». Прочитавши мудрий та захопливий твір, юнаки набули необхідного досвіду й розуму.

Отже, кожна з п'яти частин «Панчатантри» ілюструє заповіді житейської мудрості. У першій частині «Втрата дружби» розповідається про витівки шакала, який руйнує небезпечну для нього дружбу бика та лева. У другій частині «Придбання друзів» показано, як слабкі істоти — ворон, миша, газель і черепаха, — діючи спільно, здатні допомогти одне одному й перемогти сильніших за них. Третя частина «Про війну ворон і сов» навчає різних прийомів воєнної науки, серед яких надається перевага хитрощам. Четверта частина «Втрата набутого» розпочинається історією про мавпу, яка обманула дельфіна, що хотів отримати її серце, а вона прагнула вибратися з моря на сушу. П'ята частина «Несподівані діяння» розповідає про вчинки, зумовлені жадібністю, недбальством, нерозважливістю.

Численні оповідки «Панчатантри» містять різноманітні настанови й практичні поради. У збірці викрито ненажерливість, користолюбство, невдячність, пихатість, разом із тим утверджуються вірність, дружба, співчуття до ближнього й інші чесноти. Найголовнішою цінністю, що проголошується в «Панчатантрі», є розум

¹ *Брахман* — представник вищого суспільного кола в Індії, духовний наставник; бог-творець.

Н. Балух. Панчатантра. 2008 р.

як основна умова людського життя й добродійності. Повчальний зміст книжки втілено в розважальній та захопливій формі.

Характерною особливістю збірки є те, що фольклорні джерела протягом тривалого часу пройшли певну літературну обробку й змінилися, а також поєдналися між собою. Тому в цій книжці панує синтез¹ різних елементів, у тому числі казкових і неказкових, фантастичних і реальних.

Поряд із вигаданими персонажами (боги, напівбоги, демони) діють цілком реальні герої — люди та тварини. У «Панчатантрі» можна знайти окремі епізоди, пов'язані з життям давніх індійців, у тому числі засудження інтриг і лицемірства царського двору, жорстокості й жадібності чиновників, влади багатства та поневолення народу. Завдяки алегорії у творі викриваються вади суспільства й окремих людей. У «Панчатантрі» змальовано широку панораму індійського побуту та соціального життя.

«Панчатантра» стала напрочуд популярною за межами Індії. Її переклали багатьма мовами світу. Вона посідає гідне місце разом з іншими збірками національного фольклору («Тисяча і одна ніч» та ін.).

«*Фарбований шакал*» — один із казкових творів, що ввійшов до «Панчатантри». У ньому зображено життя тварин, яке дуже подібне до життя людей. Тварини вміють говорити, здатні на людські почуття, здійснюють вчинки, притаманні людям. В алегоричній формі розкриваються особливості реального світу, у якому люди інколи діють нерозумно, допускають помилки.

Основна мета казки «Фарбований шакал» — навчити слухачів (і читачів) довіряти не зовнішньому вигляду чогось, а його сутності, проникати в глибину явищ і навколишнього світу, а також бути собою, учитися розрізняти тих, хто своїми хитрощами вводить в оману інших. В образах тварин утілено риси людей, що нерідко трапляються й у нашому житті.

¹ *Синтез* — поєднання різних елементів в єдине ціле.

ФАРБОВАНИЙ ШАКАЛ

У лісовому краю жив шакал, на ймення Чандарава.

Одного разу від лютого голоду він потрапив у місто. З усіх усюд збіглися голодні пси й, голосно гавкаючи, кинулися на нього. Нещадно покусаний, рятуючи життя, шакал шмигнув у дім маляра, а там ускочив у велику бочку із синьою фарбою. Звідти він виліз геть синій. Пси, що чекали на нього під дверима дому, навіть не впізнали його, і пофарбований шакал спокійно побіг до рідного лісу.

Побачивши дивовижного звіра із синьою, як у самого бога Шіви, шиєю, лісові мешканці — леви, тигри, пантери, вовки та й усі решта — із жахом кинулися тікати.

— Хто знає, чого сподіватися від цього чудовиська? — приказували вони. — Краще сховатись од нього подалі.

— Чому ви всі втікаєте? — зупиняв їх Чандарава. — Вам немає чого боятися! Мене сьогодні створив сам Брахман. «Віднині, помазаний мною на царство, — сказав він, — ти будеш володарем над усіма звірами».

— Прав нами, о царю! — визнали його лісові мешканці.

Новоспечений «цар» подарував левові посаду головного радника, тигра зробив керуючим палацом, пантері довірив охорону царської скарбниці, а вовка призначив палацовим сторожем. Зі своєю ріднею, шакалами, він навіть не захотів говорити: наказав вигнати геть усіх до одного.

З того часу всі хижакі приносили здобич шакалові, а вже він — своєю царською владою — розподіляв її між своїми підданими.

Якось, сидячи на раді, він почув десь далеко тужливе виття шакалів. І тут од великої радості з його очей полилися сльози, він схопився й голосно завив у відповідь. Звірі відразу збагнули, хто перед ними.

— Як же обдурих нас цей пройди-світ?! — у гніві вигукували вони.

— Це ж усього-на-всього жалюгідний шакал! За обман — розірвати негідника!

Шакал намагався, було, утекти, але його наздогнали й роздерли на дрібні шматки.

Невідомий автор. Ілюстрація до казки «Фарбований шакал». Фрагмент. Бл. 1200 р.

(Переказ Ольги Бондарук)

Робота з текстом

1. Які риси людських характерів відтворено в казці за допомогою алегорії?
2. Чому звірі повірили шакалові й чому покарали його?
3. Чи тільки шакал висміюється у творі? Доведіть свої міркування.
4. Визначте головну думку твору.
5. Поділіть казку на частини, дайте назву цим частинам.
6. Висловіть власне ставлення до Чандарави.
7. Визначте різновид казки «Фарбований шакал». Назвіть її основні ознаки.

Порівняйте індійську народну казку «Фарбований шакал» і казку І. Франка «Фарбований Лис».

Творче завдання

1. У яких життєвих випадках ми вживаємо вислів *фарбований шакал*?
2. Чи траплявся у вашому житті подібний епізод? Розкажіть про нього.

Збірка І. Франка «Коли ще звірі говорили» (1903) написана під безпосереднім впливом «Панчатантри». Митець називав цю давню індійську пам'ятку однією зі «скарбівень старих традицій». Він уважав, що з'ясування часу створення «Панчатантри» ускладнюється тим, що «оригінал твору давно втрапився, а до нас дійшли тільки пізні й дуже змінені його редакції, так що оригінал доводиться відтворювати за давніми перекладами перськими, арабськими, монгольськими».

Цікаво знати

«Панчатантра» стала відомою в Європі з XVIII ст. у зв'язку з поширенням інтересу до Індії та країн Сходу. Багато європейських письменників використовували у своїх творах казкові сюжети й образи цієї давньоіндійської пам'ятки. Відлуння «Панчатантри» можна простежити у творі «Райнеке-лис» Й. В. Гете, байках Ж. де Лафонтена, І. Крилова та ін.

Перевірте себе

1. Що таке «Панчатантра»?
2. Чому книга так називається? З яких частин вона складається?
3. Розкрийте повчальну мету «Панчатантри».
4. Визначте алегорію в казці «Фарбований шакал».
5. Розкрийте значення назви твору: пряме й переносне.
6. Які вади засуджуються у творі? Назвіть образи, які їх утілюють.

ЯПОНСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Мудрість, здоров'я, хоробрість, знання, веселощі — ці людські чесноти й досі живуть на землі. Але набути їх може лише той, хто не турбується про себе, а думає тільки про щастя й добробут свого народу.

Японська мудрість

Японія — одна з високорозвинених країн світу. Вона розташована на островах (майже 7000), що огинають східну частину Азії, на яких проживає 130 млн осіб. При надзвичайному рівні розвитку технічного прогресу мешканці цієї країни люблять і шанують давні традиції. Здатності японців зберігати національну культуру в процесі швидкого поступу цивілізації можна тільки повчитися. Хоча поїзди в Японії рухаються зі швидкістю 300 км на годину, авіалайнери долають відстань до будь-якої країни за кілька годин, а до Інтернету можна підключитися на вулиці, звичай японців століттями залишаються незмінними. Можливо, саме в цьому полягає секрет японського національного дива — зберігати традиції свого народу в сучасному світі.

Найкоштовнішим скарбом Японії, пов'язаним із давніми традиціями, є фольклор, у якому відображено поетичне бачення світу, здавна притаманне японцям. Предметом особливого поклоніння й поштовхом до творчості для них завжди була природа — утілення простоти та досконалості, постійного оновлення й вічності буття.

Любов до природи — головна риса японців і важлива складова їхньої національної традиції. Найважливішими святами в Японії вважаються ті, що пов'язані з природними циклами: споглядання вишневого цвіту, милування хризантемами, свято червоного кленового листя. На стінах японці вішають какемо́но — довгі смуги

Хокусай. Квіти півонії та канарка. 1834 р.

паперу, на яких намальовані явища природи. Улюбленою темою для створення картин, а також для розпису традиційного японського вбрання (кімоно) є природний світ — квіти сакури¹ (сливи, півонії, персика, хризантем та ін.), кленове листя, журавлі, гора Фудзіяма як символ Японії тощо. Усім відома пристрасть японців до створення композицій із квітів — ікебана. Навіть страви вони прикрашають квітами, що підкреслює зв'язок людини й природи. Однак японці люблять не тільки гарні квіти, а також ящірок, комах, жаб, які для європейців є моторошними. У японській культурі все живе — єдиний світ.

Природа, яка так багато означає для Японії (оскільки це острівна країна, залежна від усіляких природних процесів), — органічна частина світосприйняття японців із давніх-давен. Тому в казкових творах походження героїв та їхні пригоди нерідко пов'язані з природними явищами.

У казці «*Момотаро, або Хлопчик-Персик*» чудесне народження героя пов'язане з плодом персика, який плив річкою. І персик, і вода — це прояви вічної природи, яка здатна постійно оновлюватися й давати силу людям. Момотаро наділений неабиякою силою саме від природи. Природа допомагає йому ставати дужчим і вищим: «З'їсть одну чашку рису — стає вищим, з'їсть другу — стає ще вищим». Рис — теж дар природи, який так люблять японці. Це — традиційна страва Японії, рис їдять замість хліба, до нього особливо шанобливе ставлення, а культура вживання рису найдавніша в японців і китайців. Рис дає силу й казковому героєві, котрий вирушає в далеку путь — підкоряти Острів Чудовиськ. Не випадково йдеться про Острів, адже й сама Японія розташована на островах, тому шлях Момотаро обумовлений географічним положенням країни. Традиційним сюжетом чарівних казок усіх народів світу є битва героя з чудовиськами. Момотаро також сміливо вступає в битву з ними. Йому допомагають вірні товариші — звірі (пес і мавпа) і птах (фазан), тобто сама природа.

Додому герой повертається переможцем. У японській культурі дім має особливе значення й користується великою пошаною.

¹ *Сакура* — назва вишні в Японії.

м. Токіо (Японія). Сучасне фото

У дід не можна заходити з поганими думками й намірами. Сюди з гідністю повертається герой зі своїх мандрів. Він переміг зло, і за це ним пишаються батьки. «Наш Момотаро — найсміливіший у Японії! — раділи дід і баба».

Оскільки Японія розташована на островах, між якими в давнину нерідко виникали протистояння, відбувалися війни й поміж різними містами, різними правителями, — усе це відображено в японських народних казках, де герої наділялися особливою силою й мужністю й на них постійно очікували небезпечні випробування. Герої віддано служили тим, хто брав їх на службу, а служба була їхньої працею. Від поняття «служба» утворилося японське слово *самурай* — тобто людина, яка служить, — воїн у давній Японії. Він сміливо вступав у боротьбу з ворогами свого господаря, а також ворогами його дому, захищав мечем (а меч — символ воїнської сили, честі, гідності, а також символ бога чи навіть сам бог) тих, кому присягав на вірність.

Якими б високими не були будівлі в сучасній Японії, японці намагаються скрізь оберігати природу, цінують її неповторну красу. Камінь, що століттями пролежав біля озера й покритий мохом, викликає в японців роздуми про зв'язок минулого й сучасного. Дерево, що зацвітає щовесни, дає плоди, а потім засинає взимку, щоб знову прокинутися навесні, навіює думки про вічний кругообіг. Навіть звичайна гілочка сосни або польова

Японський сад

квітка можуть бути для японців привабливими. Нерідко в помешканнях японців у вазі стоїть якась невеличка рослина, якою вони милуються. Біля будинків, що так близько розташовані в Японії, завжди знайдеться місце для невеличкого горщика з квіткою. Поблизу будинку імператора в центрі сучасного Токіо, де знаходяться величезні офісні будівлі, зроблено канал, де плавають качки й лебеді.

МОМОТАРО, АБО ХЛОПЧИК-ПЕРСИК

Давно колись жили собі дід і баба. От одного дня дід і каже:

— Чуєш, стара? Я б так хотів, щоб у нас були діти!

— Авжеж, старий, це була б невимовна радість! — відповідає баба.

Зітхнули вони й узялися до роботи: дід пішов збирати хмиз у гори, а баба — прати білизну в річці.

Пере вона білизну, пере, коли дивиться — злегка погойдуючись, пливе річкою великий-великий персик.

«Мабуть, дуже смачний!» — подумала баба та, виловивши персик із води, понесла його додому.

Ілюстрація до казки
«Момотаро, або
Хлопчик-Персик».
Видавництво
«Хосезава» (Японія).
1886 р.

Прийшов дід увечері з хмизом.

— Гарний персик, чудовий!

— То, може, покуштуємо? — запитала баба й узялася різати персик ножем.

Та раптом сталося чудо: щойно торкнулася вона персика, як щось закричало: «Ой, болить!» — і з персика вистрибнув опецькуватий¹ хлопчик.

— Ото несподіванка! — вигукнув дід.

— Це, певно, боги нам його послали! — зраділа баба.

Дід і баба назвали хлопчика Момотаро, тобто Хлопчик-Персик.

Момотаро ріс як на дріжджах: з'їсть одну чашку рису — стає вищим, з'їсть другу — стає ще вищим. Скоро він став дуже гарним юнаком.

Одного дня впав Момотаро на коліна перед дідом і бабою та й каже:

¹ *Опецькуватий* — невисокий, незграбний на вигляд, неполадний.

— Я вирушаю підкоряти Острів Чудовиськ. Спечіть мені, будь ласка, найбільших в Японії просяних коржів¹.

Баба спекла хлопцеві найбільших в Японії смачних коржів, а дід подарував йому хустину — зав'язувати голову, щоб піт не стікав на чоло, шаровари й меч.

— Ну що ж, щасливої тобі дороги! Тільки пильнуйся!

На околиці села Момотаро зупинив собака й запитав:

— Момотаро, куди це ти вирудився?

— Підкоряти Острів Чудовиськ.

— Тоді і я піду з тобою. Тільки дай мені найбільшого в Японії коржа.

— Гарзд, будь моїм слугою, — сказав Момотаро, вийняв із торби просяного коржа й дав собаці.

Тепер вони йшли вдвох.

У передгір'ї зустрівся їм фазан.

— Момотаро, дай і мені просяного коржа, — попросив він.

— Гарзд, бери коржа й будь моїм слугою!

Коли Момотаро з двома слугами опинився далеко в горах, трапилася їм по дорозі мавпа.

— Момотаро, і я хочу стати твоїм слугою!

— Гарзд, ось тобі корж!

Нарешті дісталися вони вчотирьох до Острова Чудовиськ.

Перед великою чорною брамою стояв вартовий — червоношкіре чудовисько.

Фазан злетів у повітря й видзьобав йому око. А тим часом мавпа перестрибнула через браму та відсунула засув.

— Я — найсміливіший в Японії Момотаро! Чудовиська, приготуйтеся до бою! — піднявши меч, закричав Момотаро й забіг у двір.

— Рятуйте! — заверещав вартовий і, затуляючи око лапою, побіг до своїх.

— Що це за Момотаро?! Ану забирайся геть! — закричали чудовиська, вистромивши вперед залізні списи.

Та фазан кинувся дзьобати їм очі своїм довгим дзьобом, мавпа — дряпати обличчя кігтями, а собака — кусати за ноги.

О. Михайлова-Родіна.
Ілюстрація до казки
«Момотаро, або Хлопчик-Персик». 1986 р.

¹ *Просяний корж* — тут: традиційна страва (цукерка — кібі-данго) у провінції Кібі (легендарній батьківщині Момотаро, нині префектура Окаяма), її виготовляють із борошна проса й особливого рису.

О. Михайлова-Родіна.
Ілюстрація до казки
«Момотаро, або Хлопчик-
Персик». 1986 р.

— А таки наш Момотаро найсміливіший в Японії! — раділи дід і баба, плескаючи в долоні.

(Переклад Івана Дзюба)

Коментарі

Хоча в казці «Момотаро, або Хлопчик-Персик» діють тварини, тут немає традиційного прийому алегорії, характерного для інших казок про тварин. Пес, мавпа та фазан є представниками природного світу, а природа й людина в японській культурі — єдине ціле. Момотаро прекрасно розуміє мову звірів і птахів, вони діють спільно, у злагоді, тому й перемагають страшних чудовиськ. Якщо Момотаро та його друзі-тварини представляють природу, то чудовиська втілюють ворожі сили людського світу. Як і в інших чарівних казках, герой винагороджується за свою сміливість, а ще за свою єдність із природним світом різними скарбами, які йому допомагають привезти додому вірні товариші — пес, мавпа та фазан.

Робота з текстом

1. Поділіть текст на частини, назвіть кожну з них.
2. Перекажіть текст казки по частинах і повністю.
3. Як змінюється Момотаро з часу свого народження? Що допомагає йому в цій зміні?
4. Який подвиг здійснив герой?
5. У чому полягає секрет його сили?
6. Розкрийте стосунки людини й природи в казці «Момотаро, або Хлопчик-Персик».
7. Поясніть назву казки. Як назва пов'язана з традиціями японців?

Роздивіться уважно ілюстрації О. Михайлової-Родіної до казки «Момотаро, або Хлопчик-Персик». Які епізоди казки на них відображені?

Пригадайте українські казки, у яких герой зустрічає різних звірів і птахів, що допомагають йому. Порівняйте одну з них з японською казкою «Момотаро, або Хлопчик-Персик».

Творче завдання

Доведіть, що казка «Момотаро, або Хлопчик-Персик» відображає національні особливості японської культури. Знайдіть засоби створення національного колориту. Заповніть таблицю в зошиті.

Засоби створення національного колориту в казці «Момотаро, або Хлопчик-Персик»	Приклади з тексту
Відображення географічного положення країни	
Відображення уявлень японців про давній зв'язок людини та природи	
Назви предметів вжитку	
Імена персонажів	
Мова	

ІССУМБОСІ, АБО ХЛОПЧИК-МІЗИНЧИК

У народній казці «*Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик*» відображено відлуння тих далеких часів, коли в Японії відбувалися війни, а також уявлення давніх японців про службу й людину, яка чесно служить. Іссумбосі — яскраве втілення японського національного характеру, до того ж характеру героїчного й чесного у виконанні свого обов'язку. Його чарівне походження (народження в однієї бездітної пари) і маленький зріст (малий, як мізинець) тільки увиразнюють ту величезну сміливість, якою він наділений. Іссумбосі попросив батьків відпустити його в столицю шукати кращої долі. Не забув узяти із собою й меч, зроблений з голки. У столиці він знайшов хорошу службу у вельможі¹. І вельможа, і його родина оцінили найкращі якості героя — працьовитість, жвавість, кмітливість. У цій казці відтворено ідею утвердження людини з народу у вищих колах суспільства (у столиці, серед вельмож) завдяки розуму, праці, здатності чесно служити. Коли на доньку вельможі напали чудовиська, Іссумбосі не злякався і своїм мечем-голкою подолав їх. Чарівний предмет — молоток, що залишився після

¹ *Вельможа* — людина, котра займає високу посаду в суспільстві.

чудовиськ, котрих прогнав Іссумбосі, допоміг йому стати людиною звичайного зросту й одружитися з донькою вельможі. Отже, у казці «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик» прославляється не тільки сміливість і кмітливість героя, але і його відданість службі (своїй праці). У фіналі твору утверджується ідея рівності, якої досягає герой завдяки своїм особистим якостям: Іссумбосі з дружиною, його батьки та вельможа живуть усі разом у столиці в добрі й щасті.

У японських казках відтворено ті моральні цінності, що й нині поважають в Японії, — життя в злагоді з природою, чесне служіння (або праця), виконання свого обов'язку перед іншими людьми, батьками, вітчизною. Герої, які втілюють ці національні цінності, тому й називаються *національними*.

Коментарі

У японській культурі є особливе поняття *giri* — обов'язок того, хто служить вірно й чесно. Японець не може порушити цей святий обов'язок, як і дане ним слово.

У Японії відомі дві давні столиці — Кіото й Едо (стара назва Токіо). Імовірно, що Іссумбосі подався шукати кращої долі в Кіото. У казці відтворено процес формування великих міст, куди з усіх японських островів ішли представники народу шукати службу.

Робота з текстом

1. Знайдіть в Інтернеті або в бібліотеці казку про Іссумбосі. Прочитайте. Поділіть її на частини, назвіть їх.
2. Перекажіть текст казки по частинах і повністю.
3. Чому образ Іссумбосі вважають *героїчним*? Доведіть.
4. У чому полягає секрет його сили?
5. Розкрийте особливості чарівної казки, аналізуючи казку «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик».
6. Як перетворюється та яку винагороду отримує герой?

Пригадайте українські казки. Порівняйте одну з них з японською казкою «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик».

Творче завдання

Доведіть, що казка «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик» відображає національні особливості японської культури. Визначте засоби створення національного колориту. Заповніть таблицю в зошиті.

Засоби створення національного колориту в казці «Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик»	Приклади з тексту
Відображення життя в давній столиці Японії	
Відображення уявлень японців про служіння — працю	
Назви предметів ужитку	
Імена персонажів	
Мова	

Перевірте себе

1. Які уявлення й вірування японців відтворено в японських казках?
2. Якими є традиційні герої японських казок?
3. Охарактеризуйте образ свого улюбленого японського героя.
4. Що нового й корисного ви дізналися про Японію та її культуру?

КИТАЙСЬКА НАРОДНА КАЗКА

Десять тисяч професій є на світі,
та всі вони мізерні, і тільки навчання
— величне.

Китайське прислів'я

У Центральній та Східній Азії на березі трьох морів (Жовтого, Східнокитайського та Південнокитайського) розташована країна давньої культури — Китай, що подарував світові величезну кількість мистецьких надбань і наукових відкриттів. Багато речей, без яких неможливо уявити наше життя, створені саме в цій країні: компас, папір, порцеляна, шовк та ін. Усім відоме одне з чудес світу — Великий Китайський мур¹ (або, як називають його китайці, — Довгий мур, який можна побачити навіть із космосу).

Унікальність китайської культури полягає в тому, що в ній віками утверджувалися традиційні цінності: шанобливе ставлення до старших, допомога ближньому, родинні стосунки, самовдосконалення людини, пошук нею її особистого життєвого шляху,

¹ *Великий Китайський мур* — кам'яні та земляні укріплення в північній частині Китаю, довжиною майже 9 тис. км. Мур споруджений у IV–III ст. до н. е.

Китайський каліграф

прагнення до поєднання внутрішнього бажання й громадянського обов'язку, поклоніння перед природою як приклад гармонії та вічності. Здавна китайська культура була заснована на визнанні сили морального прикладу. Шляхетна людина, як свідчить давня китайська мудрість, уникає ненависті, не спричиняє чвар, стримана в словах, шаноблива в спілкуванні.

Кожна людина має дбати про те, щоб ставати кращою, утверджувати й збагачувати мораль свого народу.

Велику роль у культурних контактах Китаю із зовнішнім світом відігравали Великий шовковий шлях, який було прокладено в II ст. до н. е., і Морський шовковий шлях, відкритий приблизно в 100 р. до н. е. Тоді у світі не тільки дізналися про китайський шовк і чай, а й про творчість китайських майстрів слова та мистецтва. Можливо, у результаті такого культурного обміну до Європи потрапила китайська народна казка *«Пензлик Маліяна»*.

Уже з назви твору стає зрозуміло, що він присвячений образу митця й проблемі мистецтва, його дивовижній силі й впливу на людей. І це не випадково, адже з давніх-давен у Китаї сформувалося особливе уявлення про мистецтво малювання. Живопис, поезію та каліграфію (уміння красиво писати) давні китайці розглядали як єдиний світ, утілений за допомогою ієрогліфа¹ — намальованого знака, у якому поєдналися зримий образ і глибоке значення. У давнину ієрогліфи писали пензликами. Тому той, хто знав грамоту (тобто ієрогліфи, а їх було декілька тисяч), мав ще й красиво малювати. Каліграфія в Стародавньому Китаї була настільки важливою, що навіть чиновників приймали на високі посади тільки за умови досконалого володіння цим мистецтвом.

У той час у Китаї малювали на дерев'яних дошках, шовку, папері, фарфорі. Як правило, з цією метою використовували чорну або кольорову туш. Біля малюнка митець мав ще написати якийсь вірш, який за своїм змістом був близьким до зображеної картини. Уміння відтворювати дійсність у живописних образах здавна було напрочуд популярним. Чарівна сила мистецтва робила душу людини більш витонченою, чуйною, відкритою до світу загалом.

¹ *Ієрогліф* — знак у китайській системі письма. Він може позначати як окремі звуки, так і цілі слова.

У китайській народній казці бідний хлопчик *Маля́н* завдяки чарівному пензлику здобув надприродну силу: усе, що він малював, оживало й ставало частиною реального світу. У такий спосіб утверджується величезне значення мистецтва, що покликане одухотворювати навколишній світ, робити його кращим і досконалішим. Пензлик Маляна створює не тільки красу, а й утверджує справедливість.

У казці діють різні персонажі — ті, хто творить добро, і ті, хто чинить зло. Чарівний пензлик Маляна перемагає жорстоких, жадібних і свавільних володарів (поміщика, імператора).

Казка, присвячена мистецтву, нагадує мистецький твір — поєднання різних картин, візерунків, деталей із людського й природного світів. Чарівні істоти, яких малював хлопчик-майстер, мали здатність до перетворення, що відображає уявлення давніх китайців про природний перехід одного в інше. А те, що намалював імператор, заволодівши чарівним пензликом, перетворилося на купу каміння й здорового удава.

У казці є стихії вітру та води, завдяки яким людина живе в гармонії зі світом. Ці стихії допомагають Малянові перемогти жорстокого імператора, звільнити від нього всіх людей. Так, у народній казці стверджується народний *ідеал* — подолання зла за допомогою сили мистецтва.

Цікаво знати

Ієрогліфи в Китаї мають багато значень, тому читач повинен постійно думати, розмірковувати над смислом того чи іншого намальованого знака. Мистецтво каліграфії передбачало передання краси ієрогліфів. З давніх часів каліграфію вважали своєрідним засобом вираження стану душі людини. Ієрогліфам приписували чудодійну силу. Кожний штрих — жива форма, яка втілює «життєву силу», наповнює мистецтво гармонією.

Наприклад, ієрогліф «хао» означає *добре*. З Китаю ієрогліфи поширилися в інших країнах, хоча з часом змінилися.

Ієрогліф «добро»

Основною метою китайської народної творчості, як і інших країн світу, є утвердження ідеалу. Проте в кожного народу є свій ідеал. У Стародавньому Китаї саме мистецтво було ідеалом, тобто втіленням мрій і прагнень народу про покращення життя. Китайській культурі здавна притаманне прагнення відтворити зв'язок людини з природою — водою, повітрям, землею, рослинами, птахами та тваринами. І митець повинен уміти відображати цей зв'язок у своїх творах. Життя природи та її сприйняття людиною, радощі та печалі існування, любов до вітчизни й співчуття до всього суцього — усе це надихало китайських майстрів слова.

ПЕНЗЛИК МАЛЯНА

Жив колись бідний хлопець, на ім'я Малян. Із самого малечку він мріяв про те, щоб навчитися малювати. Та от біда: не було в нього за що купити пензлика. Якось довелося йому йти повз школу. Зазирнув він у відчинене вікно й побачив, як учитель малює картину. Зайшов хлопець у клас і попросив учителя хоч на деякий час дати йому пензлика.

Учитель здивовано витріщив на нього очі, а потім як гаркне:

— Злидар! Малювати, бачте, йому захотілося. Ану геть звідси! — І вигнав Маляна зі школи.

«Хіба коли бідний, то й малювати не дозволяється?» — обурився хлопець, і йому ще дужче захотілося навчитися малювати. Бувало, збирає хмиз у горах, візьме гілку й давай на піску пташок малювати. А то піде на річку, умочить палець у воду і тут, просто на камені, рибок малює.

З часом Малян навчився добре малювати, але пензлика в нього не було. А як же він хотів його мати! Приснилося йому якось, що підходить до нього сивобородий дідусь і дарує йому вимріяного пензлика.

— Це чарівний пензлик, — сказав дідусь, — тож будь обережний із ним, бо може статися лихо.

Від радощів хлопець аж прокинувся. Що за диво! У руці він справді тримав пензлика. Схопився Малян із ліжка й одразу заходився малювати птаха. Та щойно закінчив він роботу, як птах змахнув крилами й полетів.

Відтоді Малян ціліснітькі дні просиджував удома й малював бідним селянам усілякий реманент: у кого плуга немає — тому плуга, кому мотика потрібна — тому мотику.

Незабаром чутка про ці Малянові витівки дійшла й до місцевого поміщика. Той звелів своїм служникам схопити хлопця й привести до маєтку, щоб Малян малював лише для нього одного.

Вислухавши зухвалі вимоги поміщика, Малян відповів, що він не буде малювати. І хоч як на нього кричали, хоч чим погрожували, та він не відступав від свого. Розгніваний поміщик наказав відвести хлопця до стайні й замкнути там. Нехай померзне ночами, поголодує, може, тоді слухнянішим стане.

Саме тоді було дуже холодно, а жорстокий поміщик аж три доби не випускав хлопця, сподіваючись, що за цей час він або помре з голоду чи холоду, або погодиться на його умови. Та коли на четвертий день він пішов подивитися на Маляна, то був украй здивований: хлопець сидів біля грубки та їв коржики.

Злющий, мов сто чортів, поміщик загукав до своїх служників і наказав їм убити хлопця, а його чарівний пензлик принести до поміщицьких покоїв. Служники відчинили двері стайні, а там нікого немає, лише бамбукова драбина стоїть під стіною. Вони зрозуміли, що Малян намалював драбину, виліз на горище й утік.

Так воно й справді було. Вибравшись із поміщицького обійстя, Малян намалював на кам'яному мурі огорожі поміщицької садиби баского білогривого коня, сів на нього верхи й помчав геть. Та через деякий час за спиною почулося тупотіння кінських копит. Це поміщик із служниками кинувся його наздоганяти.

Малян хутко намалював своїм пензликом лук і стріли. Коли переслідувачі наблизилися — просвистіла стріла, і поміщик упав з коня на землю. А хлопець тим часом пришпорив свого білогривого й зумів утекти. Після цієї неприємності довелося Маляну залишити рідне село й переселитись у далеке місто. Там він малював і продавав людям свої картини. А щоб його не викрили, ніколи не домальовував їх до кінця, тож птахи та звірі на картинах ніколи не оживали.

Одного разу хлопець намалював журавля. Лише ока в птаха не було. Та зовсім несподівано для Маляна з кінця пензлика упала краплина туші саме туди, де мало бути око. Журавель раптом змахнув крилами й полетів.

І. Олейников. Кадри з мультфільму «Пензлик Маляна».

Режисер В. Угаров. 1997 р.

Усе містечко заговорило про цю дивовижну подію. Дійшли чутки й до самого імператорського двору. Імператор наказав своїм вельможам розшукати хлопця й привести до нього.

Малян знав, що імператор гнобить людей, стягає з них непосильні податки, тому, як і всі селяни, ненавидів його. Тож коли імператор наказав хлопцю намалювати дракона, він намалював йому жабу, а замість фенікса — общипану курку.

Бридка жаба та гола курка почали бігати й стрибати по залах палацу та скрізь паскудити. Імператор розізлився. Він гукнув своїм охоронцям, щоб ті відібрали в хлопця пензлика, а самого неслуха кинули до в'язниці.

Імператор зрадів, заволодівши чарівним пензликом, і заходився сам малювати. Спочатку намалював купу золота. Проте йому здалося, що цього мало. Намалював ще одну, потім ще й ще... Та раптом усе золото перетворилося на каміння.

Зазнавши невдачі, імператор намалював золоту цеглину. Але цеглина здалася йому маленькою. Припасував він поряд іще одну. Потім ще й ще... Наразі довгий ланцюг золотих цеглин перетворився на величезного удава. Той роззявив величезного криваво-червоного рота й кинувся на імператора. Добре, що варта встигла його захистити.

Довелося імператорові випустити Маляна. Навіть нагороду хлопцеві пообіцяти, якщо той малюватиме лише для нього. Малян згодився, аби тільки пензлика повернули.

«Нехай гори малює... Ні, ні. У горах страшні звірі водяться. Хай краще море», — думав імператор.

Малян провів кілька разів пензликом — і на папері перед очима в самого імператора заграло сине-сине море, а поміж хвилями рибки плавають.

Імператор був задоволений і зажадав ще й корабля на морі мати. За мить на воді гойдався великий корабель. Імператор, його дружина, принци та принцеси й усі царедворці посідали на корабель.

Корабель відплив від берега. Проте імператорові здалося, що корабель пливе надто повільно. Він наказав хлопцеві, щоб той ще й вітер намалював. Малян замахав пензликом: хвилі стали вищими, корабель почав хитатися з боку на бік.

— Досить вітру! Досить! — злякано закричав імператор.

А Малян усе махав і махав пензликом. Вітер дужчав, хвилі здіймалися вище. Нарешті море заревло й перекинуло корабель. Імператор і всі його попутники пішли на дно.

(Переклад Івана Чирка)

Коментарі

У Стародавньому Китаї дракон (кит. *Лун*) — символ імператорської влади. У справжнього імператора мала бути родимка у формі дракона. Якщо простолюдин носив одяг із малюнком дракона, він підлягав смертній карі. Тому не дивно, що імператор у казці наказав Малянові створити зображення дракона, оскільки прагнув здобути ще більшої влади. Птах фенікс (кит. *Фен*) у давніх китайських уявленнях є втіленням ідеї безсмертя. Фенікс уособлює одночасно *інь* та *ян* (жіноче й чоловіче начала). Зображений разом із драконом, символом імператора, фенікс — суто жіночий символ, призначений імператриці, а разом вони становлять «неподільну єдність». Подібно до дракона, фенікс складається з різних елементів, що втілюють увесь Космос: у нього голова півня (що означає Сонце), спина ластівки (означає зростаючий Місяць), його крила втілюють стихію вітру, хвіст — дерева та квіти, а ноги — землю.

Робота з текстом

1. Прочитайте виразно казку в особах. Поясніть назву.
2. Перекажіть текст від імені головного героя.
3. Визначте основну думку казки.
4. Якою була мрія Маляна? Що заважало її здійсненню?
5. Що малював хлопчик? Які дива відбувалися з його малюнками?
6. Як Малян своїм мистецтвом допомагав людям?
7. Охарактеризуйте поміщика й імператора. Які риси їхніх характерів відображено у творі?
8. Які національні традиції та уявлення китайців виявилися у творі?
9. До якого виду фольклорних казок належить «Пензлик Маляна»? Доведіть свою думку.

Творче завдання

Якби ви мали чарівний пензлик, що б намалювали?

АРАБСЬКА НАРОДНА КАЗКА

ТИСЯЧА І ОДНА НІЧ

Знання доводять тільки ділом.

Знання — дерево, а діло — плоди.

Арабська мудрість

Люди всього світу знають казки народів Сходу, у яких описано захопливі пригоди, фантастичні події, химерних чудовиськ і сміливих героїв, котрі їх перемагають. «Тисяча і одна ніч» — відома збірка народних казок, переважна частина з яких є арабськими,

але є і єгипетські, перські, індійські, сирійські, грецькі, тобто казки тих народів, з якими з давніх-давен жили поруч і торгували араби. Збірку створювали протягом декількох століть. Вона відома в різних варіантах. Європейці вперше почали перекладати твори з цієї книги лише 300 років тому.

У збірці є казки різних видів — про тварин, чарівні, соціально-побутові. Назва книги має цікаву історію. Рівно тисячу й одну ніч розповідала дівчина *Шахразада* (або *Шехерезада*) казки царю *Шахріяру*, щоб урятувати своє життя й життя інших молодих жінок від жорстокого наказу царя — уранці вбивати кожну з них. Красива й кмітлива Шахразада щоразу зупинялася на найцікавішому епізоді своєї розповіді, і жорстокий цар, якому було цікаво, що буде далі, змушений був щоразу скасовувати свій наказ. Шахразада, яка була наділена розумом і даром поетичного слова, стала дружиною царя Шахріяра. Ця історія є обрамленням (рамкою) збірки «Тисяча і одна ніч», у яку, наче частини мозаїки, уставлені різні казки про тварин, морські подорожі, фантастичні пригоди та ін.

За захопливими подіями казок можна роздивитися особливості життя стародавнього Сходу, де бідняки нерідко потерпали від жорстокості султанів і халіфів, мріяли про вільне життя, вирушали в далекі подорожі на пошуки подвигів і багатства. В арабських казках відображено життя великих міст і маленьких селищ, географічні й наукові відкриття, давні вірування та народні традиції. Як відомо, завдяки відкриттю арабського світу, сучасні люди й досі користуються цифрами, спостереженнями за зірками, лікуванням.

Сані ол-Молк. Ілюстрації до збірки «Тисяча і одна ніч». 1849–1856 рр.

Збірка «Тисяча і одна ніч» нагадує великий та яскравий килим, де різнокольоровими нитками невідомі автори неначе вишили цікаві історії про арабський світ та його мешканців. З часом барви цього килима не втратили своєї чарівності. Вони й тепер уражають нас своїм багатством і довершеністю візерунків.

Серед усього розмаїття персонажів збірки «Тисяча і одна ніч» найбільше приваблюють розумні й мужні герої, які не мали знатного походження, але своєю кмітливістю, винахідливістю, сміливістю могли знайти вихід із будь-якого скрутного становища, подолати небезпечні обставини. Такими є *Алі-Баба*, *Аладдін*, *Синдбад-мореплавець*. Можливо, ви вже знаєте про них із книжок або кінофільмів. А якщо ні, то на вас ще чекають захопливі розповіді про те, як Алі-Баба переміг сорок розбійників, як Аладдін приборкав усе-сильного джина зі старої чарівної лампи та як Синдбад-мореплавець зумів протистояти могутнім силам зла своєю мужністю й вірою в те, що обов'язково повернеться на батьківщину — у своє рідне місто Багдад.

В образі купця Синдбада втілено прагнення арабського народу до відкриттів невідомих морів і земель, до опанування широкого світу за межами їхньої держави. Арабські купці мандрували морями й океанами в Індію та Китай, долаючи тисячі кілометрів. Синдбад-мореплавець вирішив на власні очі побачити чудеса світу, найдивовижніші місця інших країн. Жага пошуків і відкриттів кликала арабського купця до нових пригод. Усього він здійснив сім подорожей. У першій казці Синдбад разом зі своєю командою опинився на острові, який виявився насправді величезною живою рибиною. Друга подорож привела його в країну, де мешкали велетенські птахи Рухи. А потім його чекали інші пригоди, про які ви зараз дізнаєтеся...

Отже, третя подорож Синдбада-мореплавця... Коли ви будете її читати, подумайте, у який момент Шахразада могла б її перервати, щоб змусити царя Шахріяра скасувати свій жорстокий наказ і чекати на продовження...

Е. Дюллак.
Ілюстрація до казки
«Синдбад-мореплавець».
1907 р.

СИНДБАД-МОРЕПЛАВЕЦЬ

Третя подорож

Синдбад почав говорити:

— Серед бенкетів і розваг я швидко став забувати про колишні страшні пригоди. А розкішне, сите життя мені почало обридати. Я був молодий, дужий — хотілось якоїсь діяльності. Закінчилося тим, що я знову поклався на долю, зібрав товаришів-торговців, накупив різного краму й сів на корабель у Бальсорі.

Довго ми плавали цілком щасливо, приставали до різних земель і вигідно торгували своїм крамом.

Та раз колись серед моря нас застала буря. Кілька днів наш корабель гойдали хвилі й кидали його, як тріску, поки не пригнали до якогось невідомого острова. Ми, звичайно, раділи, що залишилися живі, але капітан поспішив нас розчарувати:

— Доленько наша! — крикнув він. — Думали ми втекти від одного лиха, та зустріли ще більше. Знайте, що на цьому острові живуть дикуни, з ніг до голови покриті вовною. Хоча вони й невеликого зросту, але їхня сила така, що змагатися з ними не можна. Бережіться поранити або убити кого-небудь з них, бо тоді ми всі загинемо.

На наше горе, слова капітана справдилися раніше, ніж ми сподівалися. Не встигли ми опам'ятатися, як на берег висипала тьма-тьмуца поганих-препоганих істот, подібних до людей, але покритих густою рудою вовною. Вони стрибнули в воду, припливли до корабля й стали з усіх боків лізти на палубу швидше, ніж лазять мавпи. Ці страховиська щось кричали, очевидно, говорили до нас, але ми не могли зрозуміти їхньої мови й стояли, тремтячи від жаху.

Коли вони стали обрубувати якірного ланцюга й знімати вітрила, ніхто з нас навіть не поворухнувся. Карлики ж, заволодівши кораблем, одвезли нас на другий острів і там висадили на берег, а самі попливли далі назад. З похиленими головами пішли ми по острову, зриваючи по дорозі траву, бо всі були дуже голодні.

Незабаром ми підійшли до величезного будинку з високою брамою з чорного дерева. Ми ввійшли на подвір'я, а потім — у якесь велике помешкання, де з одного боку валялися купи людських кісток, а з іншого — довгі палки для підсмажування м'яса. Ми ледве не збожеволіли від жаху: ноги в нас трусилися, і ми, повні відчаю, попадали на підлогу. Так пролежали досить довго, безсилі що-небудь зробити, дати собі яку-небудь раду. Уже смеркало, як раптом розчинилися двері й у нашу кімнату ввійшов велетень, високий, як пальма, весь чорний, з єдиним оком на лобі, червоним і вогняним, як жар. З рота в нього стирчали два довгих, гострих передніх зуби,

нижня губа відвисла й торкалася грудей. Довгі слонові вуха теліпалися по плечах, а пазурі на величезних руках були загострені й зігнуті, як в яструба. Угледівши таке страховисько, ми зовсім утратили розум, а воно сиділо перед нами й оглядало нас своїм голодним оком.

Потім велетень простяг руку, підняв мене за шкіру й став вертїти на всі боки, як м'ясник, що оглядає ягня. Але, очевидно, я здався йому занадто худим, і він кинув мене набїк, а сам узявся оглядати так само інших.

Нарешті він спинився на капітанові, як найситїшому та найгладшому з нас. Злапавши палкою його, як горобця, у свою руку, він проткнув його наскрізь і став пекти над вогнем.

Коли страва була спечена, він повечеряв з великою охотою, потім розлігся на підлозі й незабаром заснув. Хропів він, як розлютований грїм, і цілу ніч ми не могли стулити очей. Уранці велетень устав і, не звертаючи на нас ніякої уваги, кудись пішов з дому, а ми дали волю своєму відчаю. Здавалося, плачу та голосїню не буде краю. Нарешті, виплакавши всі сльози, ми стали радитися, як би вийти з цього страшного становища, але ніхто не міг дати путньої поради. Про те, що можна було б спільними силами напасти на велетня й убити його, ніхто навіть не заїкнувся: перелякані, ми не могли навіть про це подумати.

Заспокоївшись трохи, ми розійшлися по острову, щоб щось поїсти, а ввечері, не знайшовши ніякого притулку, мусили знову повернутися в оселю людодїа.

Незабаром прийшов і сам господар. Він вибрав ще одного з товаришів, повечеряв, знову ліг спати й спав до самого світанку. Уставши, він знову пішов і кинув нас без жодного догляду. Але це мало нас тішило: ми добре знали, що нам нікуди тікати й що нас усїх жде однакова доля. Горе наше було таке велике, що дехто пропонував кинутись у море, переконуючи, що ця смерть усе-таки приємнїша від першої. Але проти цього повстав один із товаришів: він нагадав, що віра забороняє людині накладати на себе руки, і радив вигадати який-небудь інший засіб позбутися людодїа. Тут у мене майнула думка, якою я й подїлився з товаришами:

— Друзі мої, — сказав я їм, — чи звернули ви увагу на ті великі дерева, що ростуть на березі? Давайте ми з них поробимо плоти, які залишимо поки на березі, а вночі спробуємо втекти від людодїа. У всякому випадку, коли не пощастить дочекатись якого-небудь корабля, краще загинути в морі, ніж у шлунку такого страховиська.

Тут я докладно розповїв про свій задум, який одногolosно був схвалений. Після цього ми взялися за роботу. Поробивши такі

плоти, щоб могли витримувати по три чоловіки, ми повернулися до людюда й знову були свідками страшної смерті одного зі своїх товаришів. Але на цей раз ми жорстоко віддячили своєму катові. Тільки він захропів, я та ще десятеро найсміливіших і найпрудкіших людей між нами взяли по залізній палиці, розпекли їх на вогні й усі разом уткнули їх в око душогуба. Можете собі уявити, як він заревів від болю. Людюд став кидатися на всі боки, ловлячи нас розставленими руками, але ми сиділи спокійно в безпечних місцях. Облапавши всі кутки, він наткнувся на двері й вийшов, ревучи та стогнучи.

Нам нічого було баритися, і ми кинулися до своїх плотів. Позаяк крики людюда стихли, то в нас з'явилася надія, що ворог наш умер від ран, але вдосвіта ми раптом угледіли трьох однооких велетнів. Двоє нових страховиськ вели третього, сліпого, під руки. Ми швидше відіпхнули плоти від берега, але людюди стали кидати на нас величезними шматками скель і незабаром розбили й потопили всіх нас, крім мене та двох моїх сусідів, що встигли відпливти досить далеко від берега. Опинившись серед бурхливого моря, ми знову стали забавкою хвиль. Цілу добу ми боролися з ними, прощаючись із життям, але вітер несподівано пригнав нас до якогось острова, де ми знайшли багато поживних і смачних овочів.

Підкріпивши свої сили, ми лягли й заснули. Але ввечері, коли ще не зовсім смеркло, ми раптом почули якийсь страшне сичання. Схопившись на ноги, угледіли величезну гадюку, що повзла прямо на нас. Ми хотіли тікати, але гадюка кинулася вперед, схопила одного з моїх товаришів, ударила його кілька разів об землю й проковтнула. Ми скористалися цим і стали тікати.

Знову відчай огорнув душу.

— О Боже! — крикнув я. — Учора тільки ми ледве врятувалися від людюда та гнівних хвиль, а сьогодні зустрілися з новим лихом!

Блукаючи по острову, ми побачили одне височезне дерево. Ледве стало смеркати, як полізли на нього. Але це було даремно: гадюка вгледіла нас, обвилася навколо дерева й, схопивши мого товариша, ударила його об землю та з'їла. Правда, після вечері вона кудись зникла, але я знав, що мене те ж саме чекає на день пізніше. Я подумав: «Чи не краще було б кинутися в море?..» Але вмирати не хотілося, і я став думати, як би вижити. Помітивши, що на острові росте багато колючих рослин, я поробив з них в'язанки й високо обгородив ними дерево. Самого себе я теж обв'язав колючками. Як тільки смеркло, гадюка не стала баритись і тихо підповзла до мого дерева, але несподівано вколосась і відступила. Кілька разів вона знову починала підкрадатися, як кішка, але нарешті впевни-

лась у даремності своєї праці, лягла, згорнулась і цілу ніч лежала на варті, а я сидів ні живий ні мертвий на дереві. Хоча вдосвіта вона зникла, але я був такий змучений, що самé життя мені обридло, і я як божевільний кинувся до моря, щоб раз і назавжди припинити свої страждання. Але доля нарешті зглянулася. У ту хвилину, коли я вже збирався кинутись у воду, на обрії зачорнів корабель. Він наближався до нашого острова й незабаром можна було помітити на ньому людей.

Я зірвав із себе шапку й став нею махати, щоб звернути на себе увагу. Мене помітили, з корабля спустили човна й забрали мене. Чи можете ви уявити, який я був щасливий у ту хвилину?

Коли я розповів про всі ті пригоди, які трапилися зі мною, усі були глибоко вражені, і кожний поспішав висловити мені своє співчуття. Насамперед мене нагодували, а потім капітан подарував мені нове вбрання, бо моє було зовсім пошматоване.

— Друже мій! У мене є на кораблі кілька пакунків з крамом, що належали колись одному небіжчику-торговцю. Я хотів би їх продати тут, а гроші передати його нащадкам. Чи не взявся б ти продати їх? Звичайно, за це я тобі подякую.

Я охоче згодився допомогти капітанові. А на палубі тим часом таврували крам. Коли дійшла черга до тих пакунків, які доручено було мені продати, спитали капітана, яке ім'я на них поставити.

— Пиши: «Синдбад-мореплавець», — відповів капітан.

Я із здивуванням глянув на нього, і тільки тепер, придивившись до його обличчя, упізнав того самого капітана, який покинув мене на безлюдному острові, коли я легковажно заснув біля струмка. За цей час він дуже постарів, та й мене йому було важко впізнати, тим більше, що всі вже вважали мене небіжчиком.

— Капітане! — сказав я. — Ти говорив, що цей крам Синдбада?

— Так, — відповів він, — Синдбад родом із Багдада, і їхав він на моєму кораблі. Я й досі не можу простити собі необачність. Одного разу він разом з іншими вийшов з корабля на острів, а коли всі повернулися, я не помітив, що немає Синдбада, і велів пливати далі. Кинулися ми вже через деякий час, але вітер був настільки сильний, що ми ніяк не могли повернутися назад.

— І ви думаєте, що Синдбад давно вже загинув?

— Напевно.

— Ану, лишень, придивіться до мене уважніше! — сказав я. — Чи не розмовляє з вами той самий Синдбад, якого ви вважали небіжчиком?! Я заснув на березі струмка, а коли прокинувся, корабель був уже далеко.

Капітан глянув на мене, упізнав і радісно закричав:

— Слава тобі, Боже, що ти знімаєш з моєї душі такий гріх! Який я радий, що бачу тебе живим і здоровим! Забери ж свій крам, а ось і гроші за продану його частину.

Я прийняв крам, але дещо подарував капітанові замість подяки. Решту я розпродав і купив сандалове дерево, гвоздику, корицю й інші коштовні речі. Повернувшись у Багдад, я продав їх за великі гроші й став ще багатшим.

Звичайно, і цього разу я не забув подякувати Богові й роздати милостиню вбогим.

(Переклад Олександра Олеся)

Робота з текстом

1. Розкажіть про ті події казки, які вам найбільше сподобалися.
2. У які моменти ви переживали за життя Синдбада, а коли раділи за нього? Чому?
3. Як виявляється в казці чарівність? Наведіть приклади.
4. Поясніть, чому Синдбад вирушав у далекі подорожі, незважаючи на ті важкі випробування, що випали на його долю.
5. Як діє Синдбад у скрутні моменти життя?
6. Розкажіть про ставлення героя до його супутників, дайте оцінку його діям.
7. Знайдіть у творі підтвердження людяності Синдбада. Прочитайте виразно ці уривки, прокоментуйте їх.
8. Доберіть прислів'я, якими можна охарактеризувати вчинки Синдбада.

Який епізод третьої подорожі Синдбада зображено на картині І. Білібіна? Знайдіть відповідний фрагмент у тексті. За допомогою яких засобів (кольорів, контрастів, розташування предметів тощо) художник зумів передати напруження моменту?

І. Білібін. Ілюстрація до казки «Синдбад-мореплавець». 1932 р.

Творче завдання

1. Усно опишіть Синдбада. Яким ви уявляєте його після прочитання казки?
2. Придумайте план мультфільму про третю подорож Синдбада. Назвіть епізоди, які будуть узяті за основу вашого анімаційного проєкту. Створіть афішу для свого мультфільму.

Арабські казки зі збірки «Тисяча і одна ніч» набули популярності завдяки французькому перекладу Антуана Галлана. Вони були видані на початку XVIII ст. *Іван Франко* користувався німецьким виданням арабських казок, які почав перекладати українською. Казки арабського світу перекладали й інші українські майстри: *Олександр Олесь*, *Агатангел Кримський*, *Ярема Полотнюк*, *Валерій Рибалкін*, *Євген Микитенко*, *Тимур Литовченко*. Український композитор *Сергій Бортківич* створив чудову музику до балету «Тисяча і одна ніч».

Образ Синдбада в кіно та мультиплікації

За мотивами казки про Синдбада-мореплавця знято багато художніх і мультиплікаційних фільмів. Перший мультфільм «Синдбад-мореплавець» зняли мисткині Зінаїда та Валентина Брумберг у 1944 р. (СРСР). У цей час тривала Друга світова війна, і студія «Союзмультфільм», на якій була створена стрічка, переїхала до міста Самарканда (Узбекистан), яке нагадувало про давні часи й східний світ збірки «Тисяча і одна ніч». Це надихнуло авторів на екранізацію пригод Синдбада. Пізніше були створені інші фільми (американські, японські, індійські тощо):

- «Сьома подорож Синдбада» (США, реж. Н. Джуран, 1958 р.);
- «Синдбад: завіса туманів» (Індія–США, реж. Е. Рікс, 2000 р.);
- «Синдбад: легенда семи морів» (США, реж. П. Гілмор, Т. Джонсон, 2003 р.).

- Порівняйте екранізації з прочитаним текстом.

Перевірте себе

1. Проаналізуйте характер Синдбада, його моральні якості. Яка його риса вам найбільше сподобалася?
2. Що допомагало Синдбадові уникати небезпек, рятувати себе та своїх супутників?
3. Визначте особливості народної казки в третій подорожі Синдбада.
4. Доведіть, що цей твір належить до різновиду чарівних казок.
5. У чому полягає повчальність арабської народної казки про Синдбада (третя подорож)? Який моральний урок дає цей твір?

ЯКОБ І ВІЛЬГЕЛЬМ ГРИММ

1785–1863

1786–1859

Ми передаємо цю книжку всім доброзичливим рукам, віримо при цьому в благословенну силу, яка є в них.

Якоб і Вільгельм Грімм

Сторінки життя та творчості

Кожний у Німеччині знає про Якоба та Вільгельма Грімм, діти сприймають їх як своїх близьких і добрих знайомих. Те, що зробили митці для своєї країни, не дало засохнути живильному джерелу народної мудрості німецького народу й з'єднало його довкола збереження національних святинь.

Брати *Якоб і Вільгельм Грімм* народилися в невеличкому містечку Ганау (Німеччина) і все життя були нерозлучними. Вони часто згадували про своє дитинство, сповнене великої любові, радості й піклування про всіх членів їхньої великої родини. Проте в 1796 р. життя сім'ї різко змінилося: помер батько, а мати не змогла впоратися з усіма труднощами, що випали на її долю. Тому сестра матері Дороті взяла на себе опікування подальшою долею братів Якоба й Вільгельма, які разом із нею переїхали до міста Касселя. Там вони навчалися в гімназії, туди повернулися й по закінченні університету в Марбурзі, де вивчали право.

У Касселі брати працювали бібліотекарями в Гессенській федеральній бібліотеці. Тиша, спокій, наукова праця — це була найкраща стихія для них. Рано втративши батька, Якоб і Вільгельм завжди допомагали матері та молодшим братам і сестрам.

На початку XIX ст. в результаті наполеонівських воєн¹ для Німеччини настав сумний час: країна потерпала від французької навали, окупація обмежувала права людей, а також їхнє право на власну мову й культуру. Брати вирішили працювати задля визволення своєї батьківщини й збереження її національних цінностей.

¹ *Наполеонівські війни* — серія війн (1803–1815), проведених Францією під проводом Наполеона в різних країнах Європи.

З 1806 р. вони почали збирати казки й легенди, які здавна жили в пам'яті німецького народу, поширюючись в усній формі.

Їхня діяльність мала виняткове значення для збереження усної народної творчості й розвитку німецької мови. У період поневолення Німеччини брати Грімм рятували найдорожчий скарб нації — слово. Для них минуле було цінним тому, що воно давало зразки моралі, єдності й ідеалу народу, важливі за всіх часів.

У 1812 р. вийшло друком перше видання зібраних Якобом і Вільгельмом Грімм *«Казок для дітей і родини»*.

1815 р. був опублікований другий том казок, зібраних братами Грімм.

Усього вони зібрали понад 200 казкових творів, залишивши нащадкам не тільки цю збірку, а й інші здобутки, зокрема *«Німецьку граматику»*, *«Словник німецької мови»*.

Заслуга Якоба та Вільгельма Грімм полягає в тому, що вони збирали не тільки твори усної народної творчості, а й поставилися до цієї справи як справжні дослідники. Величезна справа збирання й збереження фольклору, яку здійснювали брати Грімм, підтримала національний дух і культуру Німеччини, згуртувала німців довкола своїх надбань, показала приклад іншим народам, як дбайливо треба ставитися до власних витоків.

Пам'ятник
братам Грімм. м. Ганау
(Німеччина)

Л. Катенштейн. Брати Грімм збирають казки. 1819 р.

ПАНІ МЕТЕЛИЦЯ

Історія створення

«...Як багато з того, що цвіло в давніші часи, уже немає нині, ба навіть самих спогадів про це вже майже не залишилося. Щоправда, живуть у народі пісні, легенди та перекази, нині видано кілька книжечок з цієї тематики, а тепер побачать світ і ці казки для дітей та родини... Що стосується способу збирання казок тут, то спочатку згадаємо про правильність і правду: з власного ми нічого не добавляли, жодної легенди, самі не прикрашували, навпаки, кожну своєрідність, яку ми помічали, старалися зберегти, щоб надати в цьому розумінні збірці різноманітності змісту».

*Передмова братів Ґрімм до збірки «Казки для дітей і родини»,
видання 1819 р.
(Переклад Романа Матієва)*

У Музеї братів Ґрімм.
м. Кассель (Німеччина)

Цікаво знати

Музей братів Ґрімм був заснований 1959 р. в м. Касселі, де вони багато працювали заради збереження німецького фольклору й розвитку німецької мови.

Жила на світі одна вдова, і мала вона дві доньки. Одна з них, падчірка, була гарна й роботяца, а друга, рідна, — гидка й лінива. Та вдова любила куди більше рідну доньку. Падчірка мусила виконувати всю хатню роботу, була попелюшкою в домі. Бідна дівчина щодня сиділа на шляху біля криниці й пряла доти, поки їй нитка порізала пальці до крові.

Одного разу вона так порізала ниткою пальці, що кров'ю залило починок. Дівчина схилилася над криницею, щоб вимити починок, а він вислизнув із рук і впав у криницю.

Падчірка гірко заплакала й побігла до мачухи та розказала про таке нещастя. А мачуха почала її лаяти на всі заставки й нарешті сказала:

— Уміла вкинути починок, то зараз же лизь і дістань його.

Пішла бідна дівчина до криниці, не знаючи, що й робити. І з великого жалю й страху стрибнула в криницю й знепритомніла.

А коли опритомніла, то побачила, що лежить на чудовій луці. Ясно світило сонце, і тисячі розмаїтих квітів цвіли навколо неї.

Вона пішла цією лукою й побачила піч, у якій було повно хліба. Хліб почав гукати до неї:

— Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!

Дівчина підійшла до печі й лопатою повитягала весь хліб.

А потім пішла собі далі. Ось приходить вона до яблуні, а на ній аж рясніє від яблук. Яблуня просить її:

— Ох, обтруси мене! Яблука мої давно вже достигли.

Дівчина струснула яблуню — і яблука градом посипалися на землю. Вона трусила доти, поки жодного яблука не залишилося на яблуні. Тоді згорнула яблука на купу й пішла далі.

Нарешті дійшла до невеличкої хатини, з якої у віконце визирала стара баба. У неї стирчали такі великі зуби, що дівчина хотіла тікати. Але стара гукнула їй услід:

— А чого ти боїшся, люба дитино? Залишайся в мене, і якщо добре впораєшся з хатньою роботою, то й тобі добре буде. Найкраще дбай про постіль, стели якнайстаранніше та добре вибивай подушки, щоб пір'я летіло, — тоді на світі йтиме сніг, бо я ж пані Метелиця.

Як почула дівчина такі ласкаві слова, їй відлягло від серця, вона залишилась у бабусі й негайно стала до роботи. Дівчина в усьому догоджала старій, збивала їй подушки так сильно, що аж пір'я летіло, наче сніжинки, і тому жилося їй у старої дуже добре. Вона ніколи не чула від неї лихого слова й щодня їла смажене й пряжене.

Пробула дівчина певний час та й засумувала, а чого їй бракує, то спочатку й сама не знала. Нарешті здогадалася, що нудьгує за домівкою, і хоча тут було їй краще, проте її тягло повернутися до рідної хати.

Нарешті вона сказала старій:

— Узяла мене туга за рідним краєм, і хоч мені у вас дуже добре, проте довше я тут зоставатися не можу, мені треба повернутися до своїх.

Пані Метелиця сказала:

— Мені подобається, що тебе тягне додому. І за те, що ти вірно мені служила, я сама тебе виведу нагору.

Й. Мімлінгер.

Ілюстрація до казки «Пані Метелиця». 1939 р.

А. Андерсон.
Ілюстрація до казки
«Пані Метелиця». 1910 р.

Вона взяла її за руку й провела до великої брами. Брама відчинилася, і тільки-но дівчина ступила на поріг, линув золотий дощ, і все золото приставало до неї, аж нарешті вся вона вкрилася золотом.

— Це тобі за те, що ти в усьому старанна була, — сказала стара й віддала їй також і починок, що впав у колодязь.

Тоді брама замкнулася, і дівчина опинилася вгорі, на землі, біля своєї хати.

А щойно вона ввійшла у двір, півень злетів на цямрину¹ й заспівав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша дівчина іде, —
на ній золота без ліку.

Дівчина ввійшла до хати, а мачуха й сестра, побачивши на ній золото, зраділи, не знають, де й посадити.

Дівчина розповіла про все, що з нею трапилося, і коли мачуха почула, як падчірка дослужилася до такого великого багатства, то загорілася бажанням добути таке щастя і своїй рідній, гидкій та ледачій, доньці.

Отож пішла ледарка до криниці, сіла та й пряде, а щоб починок був у крові, уколола собі пальця, усунувши руку в густий терен. А потім кинула починок у колодязь і стрибнула туди сама.

Вона опинилась, як і сестра, на чудовій луці й пішла тією самою стежкою. Дійшовши до печі й почувши, як хліб кричить: «Ох, витягни мене, витягни, бо згорю, я вже давно спікся!» — вона відповіла: «Тільки мені й охоти бруднитися біля тебе!» — і пішла далі.

Незабаром дійшла вона до яблуні й, почувши, як та кричить: «Ох, обтруси мене, обтруси, мої яблука давно вже достигли!» — вона відповіла: «От не мала роботи! Ще якесь яблуко на голову мені впаде!» — і пішла далі.

Прийшовши до хатини пані Метелиці, вона не злякалася її зубів, бо вже чула про них, і відразу найнялася до неї.

¹Цямрiна — деревина з колодязного зрубу.

Першого дня вона дуже старалася, слухалася пані Метелицю, коли та їй загадувала роботу, бо в неї тільки й думки було про золото, яке стара їй подарує. Але другого дня почала лінуватися, третього ще більше — навіть уставати вранці не захотіла. Вона й постелі пані Метелиці не постелила як слід, і подушок не позбивала, щоб аж пір'я летіло.

Це скоро набридло старій, і вона сказала дівчині, що її служба закінчилася. Ледащиця дуже зраділа, гадаючи, що тепер на неї лине золотий дощ.

А пані Метелиця привела її до брами, і щойно дівчина ступила на поріг, як на неї перекинувся великий казан смоли.

— Оце тобі твій заробіток, — сказала пані Метелиця й замкнула ворота.

І прийшла ледащиця додому, уся вкрита смолою, а півень, побачивши її, злетів на цямрину й загорлав:

Кукуріку, кукуріку!
Наша ледащиця йде, —
що брудна буде довіку!

І справді, смола так пристала до ледащиці, що не відмилася, скільки вона жила на світі.

(Переклад Сидора Сакидона)

Коментарі

Казка «Пані Метелиця» побутувала за часів братів Ґрімм у гірських районах Німеччини, але точно встановити, де вона була створена, важко. Є принаймні кілька гірських вершин, де, як стверджували корінні мешканці, могла жити чарівна пані: гора Хозер Мейсснер (неподалік від Касселя), гора Херзельберг (біля Айзенаха).

У німецькому фольклорі пані Метелиця відповідала за зимові снігопади, джерела з водою, а також була покровителькою добродесних жінок і дівчат. Отже, у казці відображено давні уявлення німецького народу про походження різних природних явищ (сніг, вода).

У німецькій мові їй ім'я звучить як фрау Холле (Frau Holle). *Фрау* — слово, яке приєднують до імені або прізвища жінки в Німеччині, означає шанобливе ставлення та повагу.

У багатьох українських казках ідеться про різні явища природи, від яких залежать герої. Пригадайте 1–2 українські казки, де згадуються образи природи. Як ставляться до них персонажі? Прокоментуйте.

Робота з текстом

1. Виразно прочитайте казку «Пані Метелиця» в особах.
2. Знайдіть у казці зачин. Визначте роль зачину у творі.
3. Розкажіть про події, які сталися в житті пасербиці.
4. Охарактеризуйте її ставлення до праці.
5. Як пані Метелиця віддячила пасербиці за її працьовитість і старанність?
6. Як зустріли дівчину мачуха зі своєю донькою? Що вони із задрощів надумали зробити?
7. Який заробіток отримала ледащиця від пані Метелиці? Чому?
8. Які риси характеру демонструють обидві героїні в різних випробуваннях?
9. Який художній прийом допомагає показати різне ставлення дівчат до праці?
10. Порівняйте становище пасербиці та рідної доньки вдови на початку й у кінці казки. У якої з героїнь це становище змінилося на краще, у якої — погіршилося? Чому так сталося?
11. Які моральні цінності утверджуються в казці «Пані Метелиця»?
12. Знайдіть кінцівку в казковому творі. Яку оцінку висловлено в ній?

Краса слова

Казка «Пані Метелиця» має цікаву будову. У ній поєднано елементи соціально-побутової та чарівної казки. З одного боку, тут ідеться про родинні стосунки, про ті звичайні справи, якими займалися в давнину люди: пекли хліб, вирощували врожай, пряли пряжу тощо. А з іншого — тут розповідається про різні дива, які трапилися з пасербицею та улюбленою донькою вдови.

Поетичними засобами втілено уявлення народу про зв'язок людини з природою та всім навколишнім світом.

Звернімо увагу на те, що різні предмети — хліб у печі, яблуна — звертаються до дівчат людськими голосами, а ті їм відповідають, причому кожна по-своєму. Пасербиця мовчки робить потрібну справу, а донька вдови грубо відповідає та йде далі, нічого не роблячи. У казці є чимало повторів (у ситуаціях і в мові персонажів), а вчинки героїв супроводжуються народними оцінками. Знайдіть їх у тексті.

Як і кожна народна казка, «Пані Метелиця» зорієнтована на усну традицію, тобто її розповідали, передавали з уст в уста. Ефект живої розповіді досягається за допомогою спеціальних мовних засобів (слів і побудови речень). Наприклад: «*І справді...*», «*Нарешті дійшла до невеличкої хатини...*», «*Ох, обтрусил мене...*». Знайдіть подібні приклади.

Пригадайте 1–2 казки інших народів, у яких ідеться про мачуху, її доньку та пасербицю. Порівняйте їх із казкою «Пані Метелиця». Визначте подібне й відмінне.

БРЕМЕНСЬКІ МУЗИКАНТИ

Казка називається «Бременські музиканти» (нім. «Die Bremer Stadtmusikanten»), проте герої так ніколи й не дійшли до Бремена й не стали міськими музикантами. Бремен здавна був культурним центром регіону — утіленням мрії про краще життя, тому тварини, яких образили їхні господарі, туди прагнули дістатися. У цій казці в образах тварин утверджується мрія народу про пошук кращої долі, про об'єднання на підставі спільної мети й захисту інтересів бідних і знедолених.

Скульптурна композиція «Бременські музиканти». м. Бремен (Німеччина)

Робота з текстом

1. Знайдіть в Інтернеті або в бібліотеці казку «Бременські музиканти». Прочитайте її.
2. Чим подібні долі основних персонажів?
3. Чому всі тварини охоче пристали на пропозицію осла?
4. Як друзі налякали розбійників першого й другого разу?
5. Які моральні якості втілено в образах тварин?
6. Дайте визначення поняття «алегорія». Чи є цей засіб у творі? Доведіть свою думку.
7. Що висміюється в казці?
8. Поділіть казку на окремі частини, дайте їм назви.

Краса слова

У казках, зібраних братами Грімм, завжди перемагають борці за добро й справедливість. А що перемагає в казці «Бременські музиканти»? Які якості допомагають героям здобути перемогу? Зверніть увагу на те, як тварини розмовляють у казці. Що вони розповідають про свою долю? Хто з героїв підбадьорює інших? Як вони реагують на це? Знайдіть у тексті повтори (ситуацій, мовних прийомів) і традиційні казкові звороти, що використовуються в інших казках.

Кадр з
мультиплікаційного
фільму «Бременські
музиканти».

Режисер
І. Ковалевська. 1969 р.

Казка «Бременські музиканти» відтворена в мультиплікації — «Бременські музиканти» (СРСР, реж. І. Ковалевська, 1969 р.), «Слідами бременських музикантів» і «Нові бременські» (Росія, реж. О. Горленко, 2000 р.). Вони значно відрізняються від тексту народної казки, яку відтворили брати Ґрімм. Більше того, в анімації з'явилися нові герої: трубадур і принцеса. Проте мораль творів різних видів мистецтва подібна: дружба завжди виведе людину зі скрутного становища, у дружбі — людська сила.

- Висловте власне враження про мультфільми, створені за мотивами казок братів Ґрімм.

Німецькі казки перекладали *Євген Попович* і *Сидір Сакидон*. І нині українські перекладачі звертаються до перекладів казкових творів зі збірки «Казки для дітей і родини», зокрема *Роман Матієв*, *Орися Кульчицька* та ін.

Перевірте себе

1. Розкажіть про історію створення збірки «Казки для дітей і родини» братів Ґрімм.
2. Як працювали Якоб і Вільгельм у процесі укладання збірки? Яким було їхнє ставлення до слова?
3. Визначте роль братів Ґрімм у збереженні усної народної творчості. Який приклад вони нам подають?
4. Яка основна думка прочитаної вами казки братів Ґрімм?
5. Які цінності утверджуються в казці, яку ви прочитали?
6. До якого різновиду казки належить твір, що ви прочитали? Доведіть це прикладами з тексту.
7. Сформулюйте моральні уроки казок братів Ґрімм.

ЛІТЕРАТУРНА КАЗКА

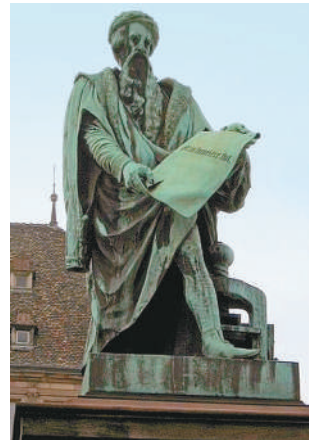
У казці можна сказати про складне простими словами, про те, що важливо для всіх.

Оскар Уайльд

Як відомо, казки в дописемний період передавали з уст в уста, від покоління до покоління. Хоча фольклорні твори ставали довершеними в результаті колективної творчості народу, але в кожного твору був автор — той, хто першим придумав і розповів своїми словами про ту чи іншу подію. Потім до цієї розповіді люди додавали щось своє (тому їх можна назвати *співавторами*), і казка отримувала тривале життя в часі й просторі. Однак імена людей, які були творцями народної казки (як і інших народних творів), уже ніхто не знає й не пам'ятає, тому ці твори називають *анонімними*. Протягом кількох століть різні види усної народної творчості (прислів'я, приказки, загадки, пісні, казки тощо) переповідали одне одному. Коли в різних країнах поширилася писемність, той, хто знав грамоту, міг їх записати, але тільки власноруч, бо ще для цього не існувало ніяких спеціальних приладів.

У XV ст. відбулася подія, важлива для культурного життя всього світу: було винайдено друкарський верстат і з'явилася можливість не переписувати, а друкувати книжки. Слухач поступово перетворювався на читача. З'являлося більше людей, які хотіли зафіксувати власні художні твори, породжені їхньою фантазією та натхненням.

Твір, що належить не багатьом, а одній людині, називають *авторським*, а саму цю людину називають *автором (творцем)* художнього твору. В історії літератури відомі випадки, коли в деяких творів було навіть

Пам'ятник першому винахіднику книгодрукарства Й. Гутенбергу. м. Майнц (Німеччина)

Пам'ятник книгодрукаря І. Федорову. м. Львів

два автори, вони є *співавторами*. Однак це буває рідко, адже створення літературного твору є справою індивідуальною, творчою. Авторські твори виникли дуже давно, тоді, коли ще не було можливості друкувати книжки. У кожную добу й у кожній країні автор мав своє уявлення про прекрасне, про призначення митця та його творчість у світі.

Народні казки дали поштовх для фантазії багатьом митцям, які створювали власні художні твори за фольклорними зразками. Так народилася *літературна казка*. Її творці (письменники) брали за основу усну народну творчість: зверталися до поширених у різних народів казкових подій та образів, використовували традиційну казкову будову (зачин, основну частину, кінцівку), а також усталені звороти, повтори, оцінки, прислів'я та приказки.

Разом з тим літературна казка багато отримала від свого творця — автора. Використовуючи готову схему подій (наприклад, про мачуху й пасербицю, про героя та його випробування, про боротьбу добра і зла та ін.), автор ускладнював їх, додавав до звичних поворотів щось своє. Крім того, він більше звертав увагу на характеристику персонажів, за допомогою спеціальних художніх засобів робив їх більш виразними, складними й об'ємними за їхніми психологічними якостями. У літературній казці персонажі відрізняються один від одного не тільки зовнішніми описами, своїм внутрішнім світом, а й мовою, що характеризує їх як цілком конкретних людей з індивідуальними рисами. Автор може також вигадати нових персонажів за зразком казкових, дати їм імена, увести їх в особливий, створений ним, художній світ, прямо висловити свою оцінку подій та героїв.

Оскільки кожен автор є представником свого народу або нації, то в літературній казці він використовував ознаки національної самобутності тієї чи іншої культури. Через автора в казці поєднувалося національне й загальнолюдське, тобто ті цінності, що є важливими для всіх людей світу. Якщо в народних казках не було розлогих описів природи, то в авторській казці ці описи вже з'являлися, вони відігравали в кожному випадку різну роль (посилювали характеристику персонажів, готували до сприйняття певних подій, створювали емоційний фон оповіді тощо). Крім описів, у літературній казці значно посилено інші зображальні особливості твору: місце подій та самі події, зовнішність персонажів, предмети вжитку змальовані детальніше, конкретніше та яскравіше, аніж у народних

казках. Отже, на відміну від народної, літературна казка втілює не колективне, а індивідуальне, авторське, світосприйняття й розуміння життя, що можуть збігатися з фольклорними цінностями, але кожний автор прагне висловити й власні думки, уявлення про світ, ідеали.

Народна казка існує тільки в одній формі — прозовій: розповідь від третьої особи про події, які неначе самі по собі розгортаються, без участі автора. А літературна казка має різні форми викладу. Автор може вести розмову про події не тільки як спостерігач, але і як їхній безпосередній учасник. Автор твору може навіть придумати образ вигаданого розповідача, «сховатися» за ним або «доручити» йому висловити власні думки й оцінки. Нерідко в літературних казках використовується форма оповіді від імені «я», що не було притаманне народним казковим творам. Літературні казки можуть бути написані не лише прозою, а й віршами, існувати в драматичній формі, призначеній для втілення в театрі, кіно тощо.

Коли ж виникла літературна казка як жанр і які письменники стали видатними казкарями? Формування літературної казки розпочалося у Франції в XVII ст. У 1679 р. французький письменник *Шарль Перро* видав збірку літературних казок (написаних віршами й прозою) «Казки матінки моєї Гуски, або Історії й казки минулих часів із повчаннями», призначену не тільки для дітей, а й для дорослих. Письменник вплинув на багатьох інших казкарів, зокрема *Жан де Лафонтен* написав «Казки і оповідання у віршах». На основі стародавніх казок про тварин *Й. В. Гете* створив літературну казку «Райнеке-лис» (1793).

Особливий інтерес до народної творчості й до створення літературних казок виник в Європі у XVIII–XIX ст. Це був час, коли європейські народи боролися за незалежність, обстоювали рідну культуру й мову, тому збирання й обробка фольклору, а також наслідування фольклорних творів було надзвичайно важливою справою для розвитку націй та національностей. Дехто вважає, що «Казки для дітей і родини» (1812–1815) братів Я. і В. Грімм є літературними казками, але вони тільки збирали й друкували народні тексти. Поет *Василь Жуковський* зробив обробку й видав багато російських народних казок («Казка про Івана-царевича, Олену Прекрасну та сірого вовка» та ін.), він також переказав віршами та прозою деякі казки братів Я. і В. Грімм і Ш. Перро, що відтоді стали відомими в Росії.

Астрід Ліндгрєн,
шведська
письменниця, лауреат
міжнародної Літера-
турної премії імені
Г. К. Андерсена (1958)

Сельма Лагерлеф,
шведська
письменниця, лауреат
Нобелівської премії
з літератури (1909)

У XIX ст. літературні казки створювали такі письменники, як Ганс Крістіан Андерсен, Ернст Теодор Амадей Гофман, Вільгельм Гауф, Олександр Пушкін, Петро Єршов, Всеволод Гяршин, Василь Одоєвський, Сергій Аксаков, Карло Коллоді, Оскар Уайльд та ін.

Видатними казкарями XX ст. вважають Джозефа Редьярда Кіплінга, Алана Александра Мілна, Джанні Родарі, Сельму Лагерлеф, Астрід Анну Емілію Ліндгрєн.

Побутує думка, що літературні казки призначені тільки для дитячого читання, але насправді це не завжди так. Багато письменників створювали свої казки як для дітей, так і для дорослих, намагаючись пояснити важливі для людей істини в доступній формі.

Якщо народна казка має тільки три основні види — казка про тварин, чарівна й соціально-побутова казки, то в літературній казці різновидів набагато більше, що зумовлено різницею в підходах авторів до завдань казкових творів.

На початку XXI ст. жанр казки активно розвивається, впливає на інші види літератури й мистецтва (наприклад, кіно, мультиплікація, драматургія та ін.), збагачує їх.

Автор — творець художнього твору (літературного, музичного, живопису тощо).

Авторський — той, що належить авторові (твір, позиція, думка, образ, ідеал тощо).

Літературна казка — авторський твір, який наслідує події, образи, будову, засоби виразності народної казки, але разом з тим утілює авторські думки, уявлення про світ, ідеали.

Прокоментуйте зміст таблиці, доведіть її положення прикладами з тих казок, які ви читали.

Казка фольклорна	Казка літературна
Колективний автор.	Індивідуальний автор (письменник).
Проста система подій.	Ускладнена система подій.

Казка фольклорна	Казка літературна
Відсутність розлогих описів.	Розлогі описи природи, місця подій, зовнішності персонажів.
Події розгортаються неначе самі по собі, без утручання автора.	Автор скеровує події, присутність автора виявляється постійно (в оцінках, зверненнях до читача, висновках тощо).
Персонажі зображені в загальних рисах.	Персонажі ускладнені, вони зображені в індивідуальних рисах, автор звертає увагу на їхній внутрішній світ, почуття, зміни характеру.
Прозова форма.	Може існувати в прозі, у віршах, у драматичній формі (призначеній для театру, кіно тощо).

Письменниця XIX ст. *Марко Вовчок* започаткувала жанр літературної казки в Україні. Вона створила такі дитячі казки, як «Дев'ять братів і десята сестриця Галя», «Ведмідь» та ін. *Панас Мирний* написав «Казку про Правду та Кривду», *С. Руданський* — «Цар-Соловей», «Вовк, Собака і Кіт» та ін. Велике значення для становлення літературної казки в Україні мала діяльність *І. Франка*. У XX ст. серед видатних українських авторів — *О. Іваненко*, *Н. Забіла*, *М. Стельмах*, *В. Нестайко*. Розвиток жанру літературної казки в Україні та світі не припиняється й нині.

Перевірте себе

1. Які особливості народної казки успадкувала літературна казка? Яких нових ознак вона набула?
2. Назвіть видатних письменників-казкарів. За допомогою Інтернету та довідкової літератури визначте, з яких вони країн. Покажіть на мапі ці країни. Назвіть письменників, казки яких ви читали.
3. Як ви зрозуміли поняття «автор»?
4. Кого із сучасних казкарів (зарубіжних та українських) ви знаєте? Які їхні твори читали? Розкажіть про них.

Творче завдання

Створіть обкладинку до своєї улюбленої літературної казки. Усно презентуйте свою обкладинку в класі.

ОРИГІНАЛ І ПЕРЕКЛАД

Скільки знаєш мов — стільки
перед тобою відкрито світів.

Микола Лукаш

Літературний твір створюється тією мовою, якою володіє автор. Автор пише мовою, що використовується в країні, де він живе. Проте це не обов'язково. Автор може писати художні твори будь-якою мовою, це його право. Є випадки, коли письменники жили в чужих для них країнах, але писали тією мовою, яка була рідною для них, або навіть кількома мовами. Живучи деякий час у Петербурзі, Т. Шевченко творив українською, утверджуючи її самобутність і право на існування, але окремі його твори написані російською мовою. М. Гоголь писав російською мовою, якій він надав виразного українського колориту й нового спрямування, використовуючи здобутки народної творчості. Отже, мова, якою створений твір, — це мова *оригіналу*.

Однак література кожного народу є не тільки його власним здобутком. Найкращі твори національних літератур стають загальним надбанням і входять до скарбниці світової культури. Твори музичного мистецтва, живопису, скульптури зрозумілі всім людям, якою б мовою вони не говорили, а твори літератури потребують перекладу.

Ми прагнемо оволодіти хоча б однією-двома іноземними мовами, вільно спілкуватися й читати художні твори мовою оригіналу. А от в Європі діти й дорослі, знаючи рідну мову, володіють ще двома-трьома мовами. В Америці, Індії, Китаї, Японії люди вивчають іноземні мови з метою кращого розуміння один одного, вільного подорожування світом, долучення до світових культурних здобутків. Однак людина не може знати всі мови світу, яких існує дуже багато (понад 7500). Тому для того щоб художній твір потрапив до читачів інших країн, де люди не володіють якоюсь мовою, потрібно перекласти його тією мовою, що там побутує.

Коли ми перекладаємо з іноземної мови нехудожній текст, нам достатньо відтворити рідною мовою точний зміст усіх його складників (*точний переклад*), інколи достатньо передати своїми словами загальний зміст висловлювання (*вільний переклад*).

Проте перекласти літературний твір дуже непросто, адже такий переклад повинен не лише відтворити зміст, а й бути художнім. *Перекладач* твору теж є автором, а точніше — автором *художнього перекладу*. Кожна мова має свою специфіку, інколи неможливо дібрати точний відповідник того чи іншого слова, тому перед

перекладачем завжди стоїть проблема вибору засобів адекватного перекладу. Перекладач повинен майстерно володіти не тільки мовою оригіналу, а й мовою, якою він здійснює переклад, знати умови виникнення твору, традиції та звичаї країни, особливості культури, до якої належить твір.

Один і той самий твір може мати декілька перекладів, бо художні твори сприймаються індивідуально, перекладачі підходять по-різному й до вибору мовних засобів. Переклади цікаво порівнювати з текстом оригіналу й між собою. Найповніше уявлення про художній твір дає тільки оригінал, але майстерні переклади також дають змогу наблизитися до глибин оригіналу.

Оригінал (художнього твору) (латин. *первісний*) — текст, створений тією мовою, якою володіє та яку обрав автор.

Перекладач — людина, яка здійснює переклад тексту з однієї мови іншою.

Переклад — передання змісту усного висловлювання чи писемного тексту засобами іншої мови.

Переклад (художній) — різновид літературної творчості, унаслідок якої твір, написаний однією мовою, «оживає» в іншій, не втрачаючи змістових і художніх особливостей.

Великий внесок у справу культурного обміну між народами зробили такі українські митці, як *І. Франко, Леся Українка, Олександр Олесь, М. Зеров, М. Рильський, М. Бажан, Г. Кобчур, М. Лукаш, Борис Тен* та ін. Коли розширюються зв'язки між державами, значення художнього перекладу зростає. На ниві перекладу творів зарубіжних авторів плідно працюють *Л. Герасимчук, О. Мокровольський, П. Перебийніс, Л. Череватенко, Г. Кирпа* та ін.

Перевірте себе

1. Що таке *оригінал*? Чому важливо читати твори в оригіналі?
2. У чому полягає специфіка художнього перекладу? Які особливості твору він має відтворити?
3. Яких українських перекладачів ви знаєте?
4. Визначте роль художнього перекладу для розвитку суспільства й культурного обміну між різними народами.

Творче завдання

Розкажіть про книжку зарубіжного автора, яку ви читали останнім часом. Хто здійснив переклад цього художнього твору?

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН

1799–1837

Пушкін *свій* не тільки для всіх народів, але й для *всіх* епох... Пушкін був людиною в найвищому сенсі цього слова, а його поезія — це насамперед людяність.

Максим Рильський

Сторінки життя та творчості

Ім'я Олександра Пушкіна відоме не тільки в Росії, а й за її межами. Сучасники вважали його творчість грандіозним явищем для всієї російської культури. М. Гоголь назвав О. Пушкіна «великим національним поетом», у якому «російська природа, російська душа, російська мова, російський характер відображені в усій своїй чистоті й красі». У різні періоди життя його твори сприймаються неоднаково: дорослішаємо ми — стають складнішими й пушкінські твори. Для дітей усіх країн світу знайомство з О. Пушкіним розпочинається з його літературних казок, які зачаровують і надихають на прекрасне.

Олександр Пушкін народився 6 червня 1799 р. в м. Москві (Росія). Батько майбутнього поета, Сергій Львович, цікавився літературою та театром, з ним Олександр не раз відвідував драматичні вистави. Мати поета, Надія Йосипівна, досконало володіла французькою, англійською та німецькою мовами. У сім'ї було троє дітей: крім Олександра, сестра Ольга й молодший брат Лев. Сім'я Пушкіних мала чудову бібліотеку, у якій діти проводили багато часу. Літератори Москви нерідко відвідували гостинну й освічену родину. У вітальні Пушкіних уголос читали художні твори, улаштовували домашні спектаклі, виконували музичні номери.

Дядько О. Пушкіна, Василь Львович, писав вірші, він першим помітив в Олександра поетичний дар, який розвинувся дуже рано. На виховання й становлення юного Пушкіна вплинули два основні чинники, насамперед французька культура. У той час *дворяни*¹ говорили й писали французькою мовою, яка стала мовою освіти й культури. Тому в сімействі Пушкіних дітей учили досконало володі-

¹ *Дворянин* — представник вищого класу.

ти французькою, яка відкривала двері для майбутньої кар'єри. Освічені гувернери (домашні вчителі) дали хлопцеві прекрасне знання французької мови. Він так добре вивчив у дитинстві французьку, знання якої поглибив пізніше в Ліцеї, що його лицейські товариші навіть дали йому прізвисько «Француз». Крім французької, Олександра навчали німецької, англійської, латинської мов, а також танцювати, їздити верхи, грати на музичних інструментах.

За спогадами сестри поета, уже змалку він виявив великі здібності до вивчення іноземних мов, які відкрили йому світ європейської літератури. У дитинстві хлопчик прочитав казки Ш. Перро та Ж. де Лафонтена, деякі твори Й. В. Гете й навіть почав писати вірші — теж спочатку французькою! Батьки всіляко заохочували сина до літературних спроб.

На початку XIX ст. російська мова не була популярною в суспільстві, її вважали простонародною. Однак О. Пушкін, незважаючи на панування французької стихії, уже в дитинстві виявив великий інтерес до рідної культури. Його бабуся, Марія Олексіївна, прилучила хлопчика до народного життя, усної поетичної творчості, світу природи й російської мови.

В Олександра був слуга Микита Козлов. Від нього хлопець почув чимало народних переказів і пісень. Була ще одна людина, важлива для становлення О. Пушкіна як поета, — це няня Орина Родіонівна Яковлева. Вона знала безліч казок, прислів'їв, приказок, пісень, загадок і вміла чудово їх розповідати. Няня чутливо переживала всі події в житті свого вихованця, раділа його першим крокам у літературі, плакала, коли О. Пушкіна за його сміливе й вільне слово вислали до с. Михайлівського (родинного маєтку Пушкіних неподалік від м. Пскова), подалі від столиці. Разом з нею Олександр слухав зимові заметілі, осінні дощі, а ще — її казки... Перебуваючи в Михайлівському, він писав братові в 1824 р.: «...увечері слухаю казки й ліквідую прогалини свого поганого виховання. Що за радість ці казки! Кожна є поемою!»

У сімейства Пушкіних було ще одне родове гніздо — Бóлдіно (неподалік від м. Нижнього Новгорода). Тут восени 1833 р. він написав *«Казку про рибалку та рибку»* і *«Казку про мертву царівну і сімох богатирів»*, а 1834 р. — *«Казку про золотого півника»*.

За основу літературних казок О. Пушкіна взято не тільки російські народні казки, а й західноєвропейський фольклор. У творах поета є чимало казкових подій та образів з різних куточків

Будинок няні
Орини Родіонівни.
с. Михайлівське.
Сучасне фото

Європи. Він зумів їх творчо переосмислити й надати їм суто російського колориту.

Захоплення О. Пушкіна фольклором вплинуло не тільки на створення літературних казок, а й на інші твори митця, наприклад на поему *«Руслан і Людмила»* (1820), у якій діють казкові герої, відбуваються чарівні події. До поеми митець навіть спеціально дописав казковий зачин — вступ.

Поет відіграв важливу роль у становленні російської літературної мови. З часів О. Пушкіна в Росії стали говорити й писати по-іншому, уже не було такої розбіжності між народною й книжною мовами.

Казки О. Пушкіна — це органічне поєднання краси й мудрості фольклору з величезним талантом поета. Як і в усній народній творчості, у його казках панує атмосфера чарівності (золота рибка розмовляє з рибалкою й виконує його бажання, мертва царівна воскресає). Тут діють хоробрі й благородні герої, які долають зло й допомагають тим, хто на це заслуговує. Природа сприяє таким героям, вона вступає з ними в розмову, спрямовує їхній шлях. У казкових творах поета триває боротьба добра і зла, темряви та світла. За законами усної народної творчості добро і світло завжди перемагають. Геній Пушкіна додав до традицій фольклору дещо неповторне — те, що й досі ми розгадуємо... І кожний знайде в казках митця щось своє, близьке своєму серцю...

Велику увагу до творчості О. Пушкіна виявляв *Т. Шевченко*, який високо поцінував художню майстерність російського поета, захоплювався його вмінням володіти словом, розкривати внутрішній світ людини. Українською мовою твори О. Пушкіна почали перекладати ще за його життя

(Левко Боровиковський, Михайло Старицький, Іван Франко, Микола Вороний, Микола Зеров, Максим Рильський, Микола Бажан, Микола Терещенко, Наталя Забіла та ін.).

ВСТУП ДО ПОЕМИ «РУСЛАН І ЛЮДМИЛА»

Історія створення

Олександр Пушкін розпочав писати поему «Руслан і Людмила» 1817 р., коли навчався ще в Ліцеї, а завершив 1820 р. в Петербурзі. Того ж року поема з'явилася в російських журналах, одразу зробивши ім'я автора знаменитим. Він послав твір видатному письменнику того часу — Василю Жуковському, якого вважав своїм учителем. Після виходу у світ поеми В. Жуковський щиро зрадів успіхам юного поета й подарував йому свій портрет із написом: «Переможцю-учневі від переможеного вчителя». До другого видання поеми (вийшло друком 1828 р.) митець спеціально написав вступ, навіяний розповідями няні, Орини Родіонівни, у Михайлівському.

Край лукомор'я¹ дуб зелений,
І золотий ланцюг на нім:
Щодня, щоночі кіт учений
На ланцюгу кружляє тім;
Іде праворуч — спів заводить,
Ліворуч — казку повіда.
Дива там: лісовик² там бродить,
В гіллі русалка³ спить бліда;
На невідомих там доріжках
Сліди нечуваних страхить;
Там хатка на куриних ніжках
Без вікон, без дверей стоїть;

У лукоморья дуб зелёный;
Златая цепь на дубе том:
И днём и ночью кот учёный
Всё ходит по цепи кругом;
Идёт направо — песнь заводит,
Налево — сказку говорит.
Там чудеса: там леший бродит,
Русалка на ветвях сидит;
Там на неведомых дорожках
Следы невиданных зверей;
Избушка там на курьих ножках
Стоит без окон, без дверей;

¹ *Лукомор'є* (рос. *лукоморье*) — морська затока; вигин морського (або річкового) берега.

² *Лісовік* (рос. *леший*) — образ в усній народній творчості, постає в подібі дуже старого кошлатого діда; уособлює небезпеку, що підстерігає людину в лісі; збиває людей з дороги, усіякю шкодить їм.

³ *Русалка* — образ в усній народній творчості, богиня водоймища; у давніх народних переказах утілено уявлення про те, що молоді вродливі дівчата живуть на дні річок, мають довге волосся й риб'ячий хвіст, заворожують і кличуть людей у воду, де вони можуть загинути.

О. Куркін. Ілюстрація
до поеми О. Пушкіна
«Руслан і Людмила».
1970 р.

В примарах там ліси й долини;
Там на світанні хвиля лине
На берег дикий пісковий,
І тридцять витязів чудових
Із хвиль виходять смарагдових,
Та ще й дозорець їх морський;
Там королевич мимоходом
Полонить грізного царя;
Там серед хмар перед народом
Через ліси, через моря
Чаклун несе богатиря;
В темниці там царівна тужить,
А бурий вовк їй вірно служить;
З Ягою ступа там бреде,
Вперед сама собою йде;
Там цар Кощій

над золотом чахне¹;

Там руський дух...

там Руссю пахне!

І я там був, і мед я пив;
Край моря бачив дуб зелений;
Під ним сидів, і кіт учений
Своїх казок мене учив.
Одну згадав я: добрі люди,
Нехай для вас ця казка буде...

(Переклад Миколи Терещенка)

Там лес и дол видений полны;
Там о заре прихлынут волны
На брег песчаный и пустой,
И тридцать витязей прекрасных
Чредой из вод выходят ясных,
И с ними дядька их морской;
Там королевич мимоходом
Пленяет грозного царя;
Там в облаках перед народом
Через леса, через моря
Колдун несёт богатыря;
В темнице там царевна тужит,
А бурый волк ей верно служит;
Там ступа с Бабою Ягой
Идёт, бредёт сама собой;
Там царь Кащей

над золотом чахнет;

Там русской дух...

там Руссю пахнет!

И там я был, и мёд я пил;
У моря видел дуб зелёный;
Под ним сидел, и кот учёный
Свои мне сказки говорил.
Одну я помню: сказку эту
Поведаю теперь я свету...

¹ Чáхнути — утрачати силу, здоров'я.

Ю. Валкович.
Ілюстрація до поеми
О. Пушкіна «Руслан і
Людмила». Друга
половина ХХ ст.

Коментарі

Хто такий *кіт учений* та чому саме цей образ подано на початку вступу до поеми «Руслан і Людмила»? Кіт є традиційним образом у казкових творах різних країн. У давнину люди вважали, що кіт є добрим духом дому й охоронцем дітей. Крім того, оскільки кіт наділений властивістю бачити не тільки вдень, а й уночі, йому приписували здатність відати те, чого не знали люди. Тобто це був кіт-віщун, іншими словами, — кіт учений, «ученість» якого вимірювалася не знаннями, а мудрістю. У народних переказах кіт також наділявся властивістю говорити — кіт-баюн (давньорус. *баяти*, тобто *розповідати*). Отже, кіт у пушкінському творі втілює вічну мудрість людства, у тому числі давнього фольклору (він співає пісні, розповідає казки). У вступі цей образ створює атмосферу домашності й водночас казковості та таємничості.

Дуб зелений — це втілення вічності життя, його постійного коловороту, оновлення й цілісності. Дуб був священним деревом у різних народів, у тому числі слов'янських. Обожнення дуба в глибоку давнину пов'язано з його довговічністю, надзвичайною міцністю деревини, з якої люди робили житло й інші речі. Дуб також утілює єдність людини та природи.

Робота з текстом

1. Назвіть казкових персонажів, яких поет згадує у вступі до поеми «Руслан і Людмила».
2. Назвіть чарівні предмети, які згадуються у творі, пригадайте, у яких народних казках вони використовуються, визначте властивості цих предметів.
3. Чи можливе в будь-якому фольклорному творі поєднання героїв і чарівних предметів із різних казок? Чому це стало можливим у творі О. Пушкіна? Поясніть.
4. Уявіть художній світ, зображений О. Пушкіним. Усно опишіть цю картину, використовуючи казкові образи, метафори, епітети, порівняння.

Порівняйте російський оригінал та український переклад твору й дайте відповіді на запитання.

1. Чи всі персонажі, що є в оригіналі, є в перекладі М. Терещенка?
2. Чи вдалося перекладачеві зберегти їхні описи й оцінки? Доведіть.
3. Знайдіть місця, де є розбіжності оригіналу й перекладу. Як ви думаєте, чому не всі складники оригіналу можна абсолютно точно перекласти іншою мовою?

Краса слова

О. Пушкін у вірші двічі використовує слово *золото* в значенні «коштовний метал, цінності». У першому випадку — це золотий ланцюг на дубі, по ньому ходить кіт учений, розповідаючи свої казки й співаючи пісні. В іншому місці ми читаємо про золото царя Кощія, над яким той чахне. Уявіть собі золотий ланцюг на зеленому дубі, кота біля нього... Автор створив для читача чудову картину, а золотий колір тільки увиразнює цю красу, відкриту для всіх. А тепер уявіть Кощія та його золото. Автор вже не підказує нам подробиць, акцентує увагу тільки на одному слові — *чахне*, що означає загибель Кощія.

Порівняйте ілюстрації Ю. Валковича й О. Куркіна до вірша О. Пушкіна. Знайдіть спільне й відмінне в них. Як художники підкреслили, що вони ілюструють саме літературну, а не народну казку?

КАЗКА ПРО РИБАЛКУ ТА РИБКУ

Історія створення

В. Литвиненко.
Ілюстрація до «Казки про рибалку та рибку»
О. Пушкіна. 1986 р.

Олександр Пушкін написав «Казку про рибалку та рибку» у Болдіно 1833 р. після розповідей Орини Родіонівни, які ретельно записував. У російському фольклорі широко побутує казка «Жадібна баба». Однак разом з тим поштовхом для написання «Казки про рибалку та рибку» стало також ознайомлення поета зі збіркою «Казки для дітей і родини» братів Я. і В. Грімм, де було вміщено казку «Про рибалку та його дружину» (нім. «Vom Fischer und seiner Frau»). У німецькій казці з'являється риба-камбала, яка насправді є зачарованою королівною. Вона виконує всі бажання, які передає бідний

рибалка від своєї дружини (нова хата, кам'яний палац, жінка стає королевою, потім імператрицею і Папою Римським — це найвища посада в католицькій церкві). Проте останнє бажання (жінка захотіла стати Богом) риба-камбала не виконала й повернула рибалку та його дружину до їхнього первісного стану, коли вони були бідними. Отже, історія про надмірну жадібність є поширеною темою народних казок різних народів світу.

Робота з текстом

1. Знайдіть в Інтернеті або в бібліотеці «Казку про рибалку та рибку». Прочитайте її.
2. Скільки бажань виконала золота рибка? Які?
3. Як ви думаєте, з якими відчуттями звертався старий до рибки (сором, провина, повага, переляк та ін.)?
4. Чому старий нічого не попросив для себе в золотої рибки?
5. Кому ви співчували, читаючи казку? Чому? У який момент казки це відчуття було найсильнішим?
6. Про які риси характеру людей ідеться в казці?
7. Кому співчуває автор твору й кого засуджує? Як ви про це здогадалися? Знайдіть відповідні цитати.
8. Як змінюється образ старої баби?
9. Чому в кінці казки вона залишилася з розколотими ночвами?

1. Порівняйте, як звертаються герої казки одне до одного: старий до рибки, рибка до рибалки, стара баба до свого чоловіка.
2. Визначте подібність і відмінність «Казки про рибалку та рибку» з народною казкою.

Краса слова

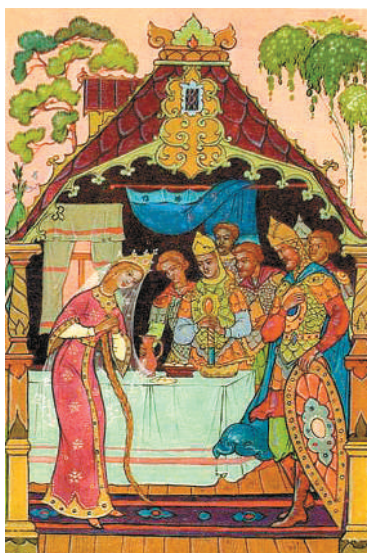
Знайдіть і виразно прочитайте описи моря в «Казці про рибалку та рибку». Зверніть увагу на постійні зміни кольору та стану моря від синього й спокійного до чорного та буремного. Як ви думаєте, чому змінюється море? Що підкреслюють ці зміни?

Творче завдання

Поясніть зміст прислів'я *Не у свої сани не сідай*. Поміркуйте, кого з героїв казки воно стосується. Доберіть інші прислів'я до вчинків персонажів і подій казки.

КАЗКА ПРО МЕРТВУ ЦАРІВНУ І СІМОХ БОГАТИРІВ

Історія створення

О. Куркін. Ілюстрація до «Казки про мертву царівну і сімох богатирів» О. Пушкіна. 1970-і роки

«Казка про мертву царівну і сімох богатирів» написана О. Пушкіним у Болдіно 1833 р. За її основу було взято розповідь Орини Родіонівни. Ось що записав поет, коли слухав казки няні: «Царівна заблукала в лісі. Знаходить порожній дім — прибирає його. 12 братів приїждять: “Ах, — кажуть, — тут хтось був: якщо чоловік, будь нам батьком або братом; якщо жінка, будь нам матір’ю або сестрою...” Ці брати ворогують із 12 іншими богатирями. Їдучи, вони наставляють царівну... Мачуха приходиться у ліс, переодягнувшись жебрачкою, але собаки її не пускають. Вона все-таки зустрічається з царівною й дарує їй сорочку. Дівчина одягає її й помирає. Брати ховають її в гробниці, золоті ланцюги натягнуто поміж двома соснами. Царевич закохався в царівну, рятує її від смерті...»

Крім розповідей няні, О. Пушкін знав про виклад цієї казки в збірці братів Я. і В. Грімм під назвою «Білосніжка».

Робота з текстом

1. Знайдіть в Інтернеті або в бібліотеці «Казку про мертву царівну і сімох богатирів». Прочитайте її.
2. Визначте традиційний казковий зачин і кінцівку у творі.
3. Назвіть персонажів казки. Хто з них належить до добрих сил, а хто — до злих?
4. Знайдіть у творі антитези. Поясніть їх.
5. За які моральні якості сім богатирів полюбили царівну?
6. До яких природних сил звертався королевич Єлисей? Якими словами? Як звернення героя до природи характеризує його?
7. Знайдіть у творі повтори (окремі слова, звороти, звернення).
8. Від чого загинула зла мачуха?
9. Які прислів'я та приказки трапляються в казці? Розкрийте їхній зміст.
10. Які ідеали утверджуються в казці?
11. Знайдіть у творі місця, де відкрито виявляється позиція автора.
12. Як автор ставиться до своїх героїв? Наведіть приклади.

Краса слова

О. Пушкін був великим майстром зображення внутрішнього стану людини. Глибокі й тонкі спостереження за змінами, що відбувалися в характерах його героїв, відрізняє літературні казки письменника від народних, де персонажі змальовано не так розлого. Зверніть увагу на те, як на початку «Казки про мертву царівну і сімох богатирів» зображено царицю. Хоча вона має не дуже привабливі риси, автор усе ж таки відзначає її розум і красу. Але згодом негативні оцінки поглиблюються. Коли цариця чує від люстерка, що царівна краща за неї, вона різко змінюється. Розкрити ці зміни авторові допомагають дієслова й прикметники.

- Знайдіть слова (словосполучення, речення), які відображають різні внутрішні стани цариці.

- Назвіть почуття, які переживає цариця.

У який момент в авторській характеристиці цариці з'являється слово *злість* (рос. *злость*)?

- А тепер знайдіть авторські характеристики почуттів і переживань інших героїв: царя, який турбується про свою дочку; богатирів, які сумують за померлою царівною; королевича Єлисея, який шукає наречену; автора, який співпереживає разом зі своїми персонажами.

О. Куркін. Ілюстрація до «Казки про мертву царівну і сімох богатирів» О. Пушкіна. 1970-і роки

Роздивіться ілюстрації О. Куркіна до «Казки про мертву царівну і сімох богатирів» О. Пушкіна. Розкажіть про ті епізоди, які зображені на них (3–4 речення).

Перевірте себе

1. Що нового ви дізналися про О. Пушкіна?
2. Назвіть місця, пов'язані з життям і творчістю поета.
3. Визначте роль сімейного виховання, іноземних мов і рідної мови в розвитку особистості митця.
4. Який різновид народних казок використовував О. Пушкін у своїй творчості? Доведіть свою думку.
5. Визначте в пушкінському творі, який ви прочитали, специфічні ознаки народної та літературної казки.
6. Як поет створює національний колорит у своїх казках?

ГАНС КРІСТІАН АНДЕРСЕН

1805–1875

В квітучій Данії, де народився я,
Бере мій світ своє начало.
Там данською мені пісні співала,
Казки шептала матінка моя...

Ганс Крістіан Андерсен

Сторінки життя та творчості

На березі Нової Гавані в м. Копенгагені (Данія) стоїть невеличкий будиночок, де багато років жив і писав казки Ганс Крістіан Андерсен. Коли ми згадуємо назву цієї країни, то відразу перед нами постають чарівний палац і казкові герої творів митця — Дюймовочка, непохитний олов'яний солдатик, Русалонька, принцеса на горошині, Кай, Герда, гидке каченя й багато інших. Вони вчать нас добра, любові, мужності й незламності духу. У будиночку Андерсена, на вікнах якого й тепер стоять троянди, як у казці «Снігова королева», згодом відкрили його музей, куди прагнуть потрапити діти й дорослі з різних країн. Тут можна повернутися в дитинство й поринути в чарівну атмосферу казки.

Данія розташована на воді: з усіх боків її оточує море, а в містах чимало каналів і проток. Навіть сама назва столиці Данії Копенгаген означає «Купецька гавань», оскільки місто здавна було осередком торгівлі й перехрестям водних шляхів. Якщо ви пригадаєте казки Г. К. Андерсена, то багато подій у них пов'язано саме з водою: Русалонька живе в морі, олов'яний солдатик потрапляє до каналу, а Еліза з казки «Дикі лебеді» іде вздовж річки до того місця, де вона впадає у відкрите море, через яке дівчинку несуть на крилах брати-лебеді.

Данія — королівська держава з давніми традиціями. Данці пишаться прекрасними королівськими палацами, Королівським садом (де любили бувати члени королівської родини й гуляв Г. К. Андерсен), а також Королівською бібліотекою, яка була заснована в XVII ст. й вважається найбільшою бібліотекою в Скандинавії. Королі й королеви, королівські діти, королівські палаци — усе це ми також знаходимо в казках письменника, видатного сина своєї країни.

У Данії існує легенда, ніби Г. К. Андерсен мав королівське походження. Однак це красива казка, яку придумав для сина його батько-ремісник.

Ганс Крістіан Андерсен народився 2 квітня 1805 р. в містечку Оденсе на острові Фюн (Данія) у родині бідного чоботаря й пралі. Хоча батьки Ганса були постійно зайняті важкою працею, щоб забезпечити існування сім'ї, вони оточили єдиного сина великою любов'ю й турботою. У нього завжди були цікаві іграшки, які майстрував батько. У вільний час він розповідав синові народні казки та читав твори різних письменників. В автобіографії «Правдива історія мого життя» (1846) Андерсен писав: «Мій батько виконував усі мої бажання. Він жив мною. У вихідні робив для мене збільшуваче скло, улаштовував театр, виготовляв малюнки, які можна було змінювати, а з них складати історії». Улюбленою грою Андерсена був ляльковий театр. Від своєї матері Ганс почув багато народних переказів і пісень. Він ріс великим мрійником і фантазером. Інтерес до іграшок і вигадування історій, пов'язаних із ними, письменник зберігав протягом усього життя.

У 1835 р., у переддень Різдва, вийшла друком невеличка книжка Г. К. Андерсена «Казки для дітей». Це стало доброю традицією: до кожного Різдва митець видавав нову книжку, і данці сприймали її як чудовий різдвяний подарунок для своїх родин. Усього він написав 158 казок, і тільки 12 із них створено на основі традиційних фольклорних творів. Отже, поняття «літературна казка» якнайкраще відповідає сутності творчості цього видатного митця, який сам вигадував казкові історії. 1837 р. була видана казка «Русалонька», 1838 р. — «Непохитний олов'яний солдатик», у 1840-х роках — «Гидке каченя», «Снігова королева», «Соловей», «Дюймовочка», «Дівчинка із сірниками», «Дикі лебеді» та ін. Так, до 1872 р. Г. К. Андерсен видав 24 збірки казок. Ще за життя письменника його казкові твори почали перекладати англійською та іншими мовами світу (нині його казки перекладено 145 мовами).

У Музеї Андерсена.
м. Копенгаген (Данія)

Г. К. Андерсен і діти.
1863 р.

Пам'ятник письменникові
на бульварі імені
Г. К. Андерсена, установле-
ний коштом громади.
м. Копенгаген
(Данія)

Співвітчизники Г. К. Андерсена зберігають пам'ять про нього. У Копенгагені та в його рідному містечку Оденсе створено музеї письменника. Щороку в день народження митця данці збираються на всенародне свято на честь великого казкаря, віншують його в промовах, віршах і піснях. З 1956 р. засновано міжнародну Літературну премію імені Г. К. Андерсена, якою нагороджують найкращих дитячих письменників, художників та ілюстраторів. В Оденсе, Копенгагені, Нью-Йорку, Братиславі, Москві й інших містах установлено пам'ятники письменникові.

У казках Г. К. Андерсена добро і любов перемагають, але інколи його твори залишають легкий смуток і роздуми.

Після читання хочеться помовчати, а потім знову повернутися до книжки. Письменник спеціально нікого не повчає, нічого не проголошує, він просто веде нас по своїй казковій країні й спонукає думати й співпереживати.

Переклади і перекладачі

Уперше з казками Г. К. Андерсена українські читачі ознайомилися ще за життя письменника — 1873 р. в переказах *Михайла Старицького*. Відтоді твори данського казкаря перекладали й інші видатні українські митці — *Юрій Федькович*, *Павло Грабовський*, *Олена Пчілка* та ін. Найбільше казок Г. К. Андерсена переклала з данської *Оксана Іваненко*. Нині перекладачі знову звертаються до скарбниці казок великого письменника. Нові барви рідного слова втілила в перекладі кількох творів Г. К. Андерсена сучасна українська перекладачка *Галина Кирпа*.

1973 р. почесний диплом міжнародної Літературної премії імені Г. К. Андерсена за поему «Барвінок і Весна» отримав український письменник *Богдан Чалий*. 1979 р. до «Почесного списку Андерсена» записано ім'я українського письменника *Всеволода Нестайка* та його книжку «Тореадори із Васюківки».

НЕПОХИТНИЙ ОЛОВ'ЯНИЙ СОЛДАТИК

Історія створення

Г. К. Андерсен присвятив цю казку своєму батькові, якого також звали Ганс. Щоб урятувати сім'ю від злиднів, бідний чоботар записався в солдати. Після воєнних походів повернувся додому хворим і невдовзі помер. Син захоплювався батьком, його любов'ю до родини, силою й мужністю. З дитячих років Г. К. Андерсен зберіг пристрасть до колекціонування олов'яних солдатиків, що стали дуже популярними у світі після опублікування казки. На створення образу непохитного солдатика вплинули й давні традиції Данії, де королівська варта охороняє резиденцію короля та королеви.

Жили колись двадцять п'ять олов'яних солдатиків — двадцять п'ять рідних братів, бо народилися вони від однієї старої олов'яної ложки. Рушниця в руці, обличчя прямо, а мундири червоні із синім — дуже гарні!

Їх отримав хлопчик у день свого народження й одразу ж почав розставляти на столі.

Усі солдатики були подібні один до одного, лише двадцять п'ятий відрізнявся від своїх братів: у нього була тільки одна нога. Його виливали останнім, й олова на нього не вистачило. Але й на своїй одній нозі він стояв рівно й твердо, як решта на своїх двох. І саме він один з усіх якраз і відзначився своїми пригодами.

На столі, де їх поставили, було багато інших іграшок, а найбільше впадав в око чудовий палац із паперу. Крізь маленькі вікна можна було заглянути в середину залу. Перед палацом стояли маленькі дерева. Вони оточували маленьке дзеркальце, що було, ніби прозоре озеро. Там плавали лебеді й відбивалися в цьому озері. Усе виглядало дуже мило, але наймилішою за все була маленька дама, яка стояла на порозі відчинених дверей палацу. Вона теж була вирізана з паперу, спідничка її була з найтоншого батисту, а маленька вузька блакитна смужка спускалася з плечей до пояса. Посередині смужки сяяла позолочена троянда, така завбільшки, як усе личко дами. Маленька дама була балериною. Вона стояла на одній нозі, простягнувши руки вперед, а другу свою ногу підняла так високо, що олов'яний солдатик не міг її побачити й подумав, що в дами, як і в нього, тільки одна нога.

«От дружина для мене, — подумав він. — Але вона така знатна, живе в палаці, а я маю лише коробку, та й у тій нас аж двадцять п'ять. Це ж не місце для неї! Усе-таки я повинен з нею познайомитися!»

І, розтягнувшись на всю довжину, він сховався за табакеркою, що стояла на столі. Звідти він міг спостерігати за маленькою чарівною дамою, що все стояла на одній нозі, не втрачаючи рівноваги.

Коли настав вечір, решта олов'яних солдатиків прибула у свою коробку, а люди в домі пішли спати. Ось тоді іграшки почали гратися в гості, і в війну, і в бали. Олов'яні солдатика галасували у своїй коробці, бо їм теж хотілося взяти участь в іграх, але вони не могли зсунути кришку. Горіховий стрибун перекидався, а грифель витанцювував на дошці. Почався такий галас, що прокинулася канарка й теж почала цвірінкати, та все віршами. Тільки двоє не рушили з місця — це були олов'яний солдатик і балерина. Вона трималася рівно на пальчиках, розкинувши обидві руки. Він був теж непохитний на своїй одній нозі, і його очі й на мить не відривалися від неї. Годинник пробив дванадцять — і раптом т-р-рах! — з табакерки зістрибнула кришка. Але там був зовсім не тютюн, ні, а маленький чорний гном — це був такий фокус.

— Олов'яний солдатикуну! — промовив гном. — Не дивися на те, що тебе не стосується!

Але олов'яний солдатик удав, ніби нічого й не чує.

— Ну, добре ж, почекай до ранку! — сказав гном.

Коли настав ранок і повставали діти, олов'яного солдатика поставили коло вікна. І чи то зробив гном, чи протяг, але раптом відчинилося вікно — і солдатик полетів з третього поверху вниз головою. Це був жахливий політ! Він летів ногою вгору й уткнувся шоломом і багнетом між каміння бруку.

Служниця та маленький хлопчик одразу побігли вниз шукати солдатика. Шукали, шукали й мало не наступили на нього, але все-таки не знайшли.

А. Ломаєв. Ілюстрації до казки Г. К. Андерсена
«Непохитний олов'яний солдатик». 2012 р.

Якби солдатик закричав: «Я тут!» — вони б, напевне, його знайшли, але він був у мундирі й уважав, що йому не личить галасувати.

Раптом пішов дощ. Краплі падали все частіше, і, нарешті, почалася справжня злива.

Коли вона пройшла, прибігли два вуличні хлопчики.

— Дивися! — закричав один. — Он лежить олов'яний солдатик. Давай пустимо його плавати в човнику.

Вони зробили з газети човника, посадили посередині солдатика, і він поплив униз рівчаком. Обидва хлопчики бігли поряд і плескали в долоні. О, рятуйте! Які хвилі билися в рівчаку і яка була течія! Паперовий кораблик коливався, нахилився й кружляв так швидко, що олов'яний солдатик аж тремтів, але він залишався непохитним, ніякої зміни в обличчі, дивився прямо перед собою й тримав рушницю в руках. Раптом човник спинився під довгим містком — там було так темно, як колись у коробці. «Куди ж я потраплю? — думав солдатик. — Це все гном винний! Ох, коли б ще тут, у човнику, сиділа маленька дама, хай тоді було б і вдвічі темніше!»

Раптом з'явився великий водяний пацюк, що жив під містком.

— А паспорт у тебе є? — спитав він. — Покажи паспорт!

Але олов'яний солдатик мовчав і тільки міцніше стискав рушницю.

Човен понесло далі, а пацюк побіг за ним. Брр-р... як клацав він зубами й кидався трісками та соломою!

— Тримайте його! Він не заплатив мита! Він не показав паспорта!

Але течія була щедалі сильнішою. Олов'яний солдатик помітив, що міст закінчується, і побачив світлий день, але тут почувся такий страшенний шум, який злякав би навіть найхоробрішу людину. Подумайте тільки! За містом рівчак упадав у великий канал. Це для солдатика було так страшно, як для нас кинутися у водоспад.

Водоспад був так близько, що човна вже ніщо не могло зупинити, його рвонуло. Бідний олов'яний солдатик тримався непохитно, як міг, ніхто не сказав би, що він хоч оком кліпнув. Човен закрутився, наповнився водою по вінця й став тонути. Олов'яний солдатик стояв по шию у воді. Човен поринав усе глибше, більше й більше намокав папір. От вода вже над головою солдатика. Він згадав у цю хвилину про маленьку чарівну балерину, яку вже ніколи не побачить, і в вухах його дзвеніло:

— Уперед, спокійно, воїне! Це ж смерть перед тобою!

І от папір розірвався надвоє, й олов'яний солдатик пішов на дно. Але в цю мить його проковтнула велика риба.

А. Ломаєв. Ілюстрації до казки Г. К. Андерсена
«Непохитний олов'яний солдатик». 2012 р.

Ох, як темно було в риб'ячому животі! Там було ще темніше, ніж під містком у рівчаку, і до того ж дуже тісно. Але олов'яний солдатик залишався непохитним і рівно лежав з рушницею в руках.

Риба металася на всі боки, виробляла жахливі стрибки. Нарешті вона зовсім затихла. І раптом, ніби блискавка майнула. Стало світло, і хтось голосно закричав:

— Олов'яний солдатик!

Річ у тім, що рибу впіймали, понесли на базар, продали, звідти вона потрапила на кухню, тут куховарка розрізала її великим ножем, схопила двома пальцями солдатика за спину й понесла в кімнату. Усі хотіли побачити надзвичайного чоловічка, який зробив у риб'ячому животі таку мандрівку.

Але олов'яний солдатик не запишався. Його поставили на стіл. Ні, подумайте тільки, які чудеса трапляються на світі — олов'яний солдатик опинився в тій самій кімнаті, де був раніше; він бачив тих самих дітей, і ті самі іграшки стояли на столі, і розкішний палац з чарівною маленькою балериною. Вона ще трималася на одній нозі, а другу відкинула високо в повітря. Вона також була непохитна. Це зворушило олов'яного солдатика, він мало не заплакав оловом, але ж це йому не личило.

Він тільки дивився на неї, та вона не вимовила ані слова.

Раптом один із хлопчиків схопив солдатика й ні з того ні з сього кинув його просто в палаючу піч; певно, це його підмовив гном з табакерки.

Солдатик стояв, освічений яскравим полум'ям, йому було дуже жарко, але чи було це від вогню, чи від кохання, він і сам не знав. Фарби на ньому зовсім злиняли — чи від суму, чи під час мандрівки, теж ніхто не знав. Він дивився на маленьку балерину, вона — на нього, і він відчув, що тане, але все ще стояв непохитно, з рушницею на плечі. Раптом двері в кімнату розчинилися. Протяг підхопив

балерину, і вона, як метелик, пурхнула в пічку, просто до олов'яного солдатика, запалала яскравим полум'ям — і її не стало. А олов'яний солдатик розтанув, перетворившись на грудочку. Коли робітниця наступного дня вигрїбала попїл, вона знайшла в пічці олов'яне серце. Від балерини залишилася тільки троянда, але й та почорніла, як вугїлля.

(Переклад Оксани Іваненко)

Переклади і перекладачі

У перекладі О. Іваненко того, хто вистрибнув із табакерки, названо *гномом* (про цих чарівних істот із німецького й скандинавського фольклору вже йшлося в підручнику раніше). А от в оригіналі та в перекладі Г. Кирпи персонажа, що всім шкодив, названо *тролем* (у данському фольклорі *Trollden* означає «ворожий дух»). З гномами його споріднює те, що він також є карликом, живе в горах. Але якщо гноми в німецькому й скандинавському фольклорі можуть бути як добрими, так і злими духами, то троль однозначно — злий персонаж. У тексті оригіналу та в обох перекладах казки Г. К. Андерсена «Непохитний олов'яний солдатик» злий гном (або троль) поселився не в горах, а в домі, тобто в земному світі. Він навіть підмовив одного з хлопчиків кинути олов'яного солдатика в піч. Отже, злі гноми (або тролі) живуть поруч із людьми? А може, вони всередині людей? Цей негативний персонаж, що є в тексті оригіналу та в різних українських перекладах, дає можливість задуматися, якими ми є, чи не поселилося в нас самих зло.

Робота з текстом

1. Які пригоди трапилися з олов'яним солдатиком? Розкажіть про ці події послідовно.
2. Чи випадковим є те, що героєві загрожували дві стихії — вода й вогонь? Що вони можуть означати?
3. Розкажіть про світ іграшок, описаний у казці. Як ви думаєте, чому іграшки в Г. К. Андерсена оживають?
4. А як зображено світ людей у творі? Доведіть свою думку цитатами.
5. Як і в кожній казці, у цьому творі Г. К. Андерсена триває боротьба добра і зла. Назвіть персонажів, у яких утілено добрі риси, а в яких — злі.
6. Чи можна однозначно оцінити хлопчика?
7. Чому казку названо не просто «Олов'яний солдатик» або «Солдатик і балерина», а саме «Непохитний олов'яний солдатик»? Знайдіть приклади стійкості й мужності цього персонажа.
8. Які найкращі людські якості втілено в образі непохитного олов'яного солдатика?
9. Придумайте сюжет власної казки про іграшки або предмети, що є у вас удома. Підготуйте розповідь і малюнки.

Краса слова

Г. К. Андерсен прекрасно вмів малювати словом. Навіть у перекладі ми можемо відчутти майстерність письменника, який створює в нашій уяві чарівні картини, що змінюють одна одну. Ось у нашій уяві постає чудовий палац із паперу... Нам усім він подобається, тільки давайте уважно його роздивимося. Що росло перед палацом? За допомогою якого предмета було зроблено озеро? Хто плавав у ньому?.. Знайдіть у тексті іменники та прикметники, за допомогою яких створено образ маленької балерини. Які кольори використані в описі її вбрання? Яка деталь споріднює її з образом непохитного олов'яного солдатика? Письменник неодноразово підкреслює схожість балерини й солдатика.

• Знайдіть у тексті відповідні місця, де слово *непохитний* використовується для характеристики обох персонажів.

• Чи помітили ви, що в казці головні персонажі — солдатик і балерина — не промовляють жодного слова? Як ви думаєте, чому? Що нам допомагає відчутти невидимий зв'язок між ними?

Творче завдання

1. Знайдіть в Інтернеті або в бібліотеці казки «Соловей», «Дикі лебеді», «Снігова королева» Г. К. Андерсена. Прочитайте одну з них (за вибором).
2. Підготуйте захопливу розповідь («Казка про казку») про твір, що вам сподобався, за допомогою: а) презентації; б) комікса; в) малюнків; г) інсценізації (за вибором).
3. Напишіть міні-твір (7–10 речень) на тему «Мій улюблений герой (героїня) з казки Г. К. Андерсена — це...». Створіть до свого твору малюнки, придумайте до них підписи.
4. Створіть обкладинку до однієї з казок Г. К. Андерсена.

Роздивіться ілюстрації А. Ломаєва до казки Г. К. Андерсена «Непохитний олов'яний солдатик». Які риси головного героя увиразнив художник і за допомогою яких засобів?

Перевірте себе

1. Які цікаві факти з життя митця вам найбільше запам'яталися?
2. Розкажіть про вшанування пам'яті великого казкаря в Данії та у світі.
3. Доведіть, що казки письменника тісно пов'язані з дійсністю (проаналізуйте одну з казок, яку ви прочитали).
4. Про які цінності йдеться в казках Г. К. Андерсена?
5. До яких роздумів вас спонукала казка, яку ви прочитали?
6. Які персонажі Г. К. Андерсена вам найбільше сподобалися? Чому?

ОСКАР УАЙЛЬД

1854–1900

Шукай краси, добра шукай!
Вони є все, вони є всюди.
Не йди в чужий за ними край,
Найперш знайди їх в свої груди.

Іван Франко

Сторінки життя та творчості

Неподалік від Великої Британії, на одному з островів, розташована країна, яка завжди боролася за свою незалежність, — Ірландія. Тут існують давні традиції, однією з яких є національне свято — День святого Патрика. Згідно з легендою, святий Патрик приніс в Ірландію християнську віру й позбавив країну від різних бід. Де б не опинилися ірландці, вони скрізь святкують цей день, символом якого став зелений трилисник.

Оскар Фінгал О'Флаєрти Уїлс Уайльд народився 16 жовтня 1854 р. в м. Дубліні (Ірландія). У літературі він відомий як Оскар Уайльд. Батько письменника, Вільям Роберт Уайльд, був лікарем-окулістом, займався також дослідженням історії Ірландії, збирав національний фольклор, писав книжки про видатних ірландців. Ці батькові захоплення зацікавили й сина Оскара.

Леді Джейн Франческа Уайльд, мати митця, вільно володіла багатьма європейськими мовами, перекладала художні твори, писала вірші. Про своїх батьків О. Уайльд пізніше згадував: «Вони дали мені шляхетне ім'я та залишили після себе благородну пам'ять не тільки в моєму серці, літературі, мистецтві, науці, а й в історії моєї країни — історії становлення нації». Про себе він завжди говорив: «Я не англієць, я ірландець, а це зовсім різні речі».

Оскар досконало опанував французьку, давньогрецьку, латинську, німецьку мови. З дитинства мав інтерес до всього таємничого та фантастичного. У родині Уайльдів була чудова бібліотека. Змалку він, заховавшись від дорослих серед книжкових шаф, поринав у світ захопливих пригод.

Трінті-коледж.
м. Дублін (Ірландія)

вступити до найпрестижнішого закладу Європи — Оксфордського університету.

Його ім'я назавжди ввійшло до золотої книги Оксфорда, як і імена королів, прем'єр-міністрів, митців, які також закінчили цей славетний заклад.

Уже тоді О. Уайльд почав замислюватися над призначенням мистецтва у світі. Він понад усе цінував красу, вважаючи, що краса здатна облагородити й одухотворити життя. У красі вбачав порятунок людства й вищу мету існування.

Отримавши в 1878 р. ступінь бакалавра мистецтв, він почав самотійне життя в Лондоні. Відтоді О. Уайльд дивував Лондон своїм незвичайним одягом (подібним до одягу казкового принца — оксамитова куртка, вишукана краватка й обов'язково квітка), розкішною обстановкою свого будинку (де було багато красивих речей), а ще оригінальністю свого таланту. Як говорив письменник, будь-яка жива квітка є прекрасною, але художник «може зробити її ще прекраснішою й досконалішою, якщо торкнеться пелюсток своїм пензлем», тобто закарбує у творі мистецтва.

О. Уайльд. 1882 р.

Якось О. Уайльд поцікавився, про що мріють його діти. Розмова із сином підштовхнула письменника до створення літературних казок, які повинні були, на його думку, розвивати фантазію, естетичний смак і мораль дітей. У довершеній формі літературної казки письменник намагався пояснити важливі істини: життя кожної людини має сенс; краса має бути не тільки зовнішньою, а й внутрішньою; люди повинні любити й поважати одне одного; справжнє мистецтво не підвладне часу та ін.

1888 р. вийшла друком збірка письменника «Щасливий принц», а 1891 р. — збірка

«Гранатовий будиночок». У процесі роботи над ними О. Уайльд писав: «Мої казки призначені для дорослих дітей від 18 до 80 років». Також він зазначав, що його казкові твори є «повчаннями, які з метою зацікавлення публіки викладено у формі вигадки».

Як і в народних казках, героями творів О. Уайльда стали принци й принцеси, чаклуни та велетні, тварини й птахи, які здатні розмовляти. У творах митця є чарівні речі, незвичайні обставини й магічні перетворення. Водночас казки письменника мають і чимало відмінностей від фольклору. Події в казкових творах О. Уайльда зумовлені не тільки художнім вимислом, а й навколишньою дійсністю. У казках митця не завжди буває щаслива кінцівка (власне, як і в житті). Персонажі зі своїми почуттями, мріями, стражданнями більше нагадують реальних людей. Інколи їх не можна оцінити однозначно, бо вони змінюються: негативні персонажі можуть ставати позитивними або навпаки (залежно від їхніх учинків). Головними випробуваннями для героїв О. Уайльда стають не зовнішні (боротьба з чудовиськами, подорож у невідомий світ), а саме ті випробування, які виявляють внутрішню сутність героїв — їхню стійкість, мораль, милосердя, любов та інші якості. Тому й чарівні перетворення, які є традицією народної казки, поширюються письменником не на зовнішній, а передовсім на внутрішній світ людини.

Роздумами про співвідношення добра й краси в житті людини просякнуті всі твори письменника. Митець писав: «Усі ми ходимо по багнюці, але деякі з нас дивляться на зірки». Отже, у казках О. Уайльда розсипано багато зірок, тобто мудрих істин, — і для дітей, і для дорослих. Вирушаймо на їхні пошуки та відкриваймо їх для себе...

О. Уайльд. 1882 р.

З творами О. Уайльда українські читачі ознайомилися ще за життя письменника. Творчість митця та його погляди на красу вплинули на пошуки українських поетів початку ХХ ст.: М. Вороного, Олександра Олеса, П. Филиповича, М. Зерова та ін. Казки О. Уайльда перекладали *Ростислав Доценко, Ілько Корунець, Тетяна Нєкряч.*

ХЛОПЧИК-ЗІРКА

Історія створення

Ця казка була вміщена автором у збірку «Гранатовий будиночок» (англ. «A House of Pomegranates») (1891). Чому саме гранатовий? У такій країні, як Ірландія, напрочуд потужними є традиції християнства, а гранат (дерево та його плоди) — це один із традиційних символів християнської віри: страждання, відродження й воскресіння. У кожній з чотирьох казок цієї збірки («Молодий король», «День народження інфанти», «Рибалка та його душа», «Хлопчик-Зірка») розповідається про різні події, пов'язані зі стражданнями людей та їхнім духовним відродженням. Слово *гранат* (або *гранатовий*) з'являється в найбільш напружені для персонажів моменти випробувань, але водночас немовби вказує їм шлях до відродження. А чому слово *будиночок* з'явилося у назві збірки? Так в Англії ХІХ ст. називали салон¹, місце, де зустрічалися високоосвічені люди й говорили про мистецтво, філософію, науку. Деякі салони мали назви. Наприклад, О. Уайльд у той час відвідував салон під назвою «Душа». Кожна з чотирьох казок збірки присвячена одній леді із салону, а в цілому «Гранатовий будиночок» присвячений дружині письменника — Констанції Уайльд.

Давним-давно два бідні Дроворуби прокладали собі шлях додому через великий сосновий ліс. Стояла зимова морозна ніч. Земля та дерева були заметені снігом, маленькі гілочки потріскували від морозу, коли Дроворуби проходили повз них. І ось вони дійшли до гірської річки, яка нерухомо зависла в повітрі водоспадом, бо її поцілував Льодяний Король.

Було так холодно, що навіть звірі й птахи не знали, як цьому зарадити.

— Еге-ге! — прогарчав Вовк, шкутильгаючи через зарослі, підібгавши хвоста. — Це просто жахлива погода. Чому уряд за цим не слідкує?

— Пить! Пить! Пить! — щебетали зелені Коноплянки. — Стара Земля померла, і її загорнули в білий саван.

¹ *Салон* — 1) назва мистецьких та інших зібрань; 2) приміщення для зібрань, виставок тощо.

— Земля виходить заміж, а це її весільна сукня, — прошепотіли одна одній Горлиці. Їхні маленькі рожеві ніжки зовсім змерзли, але пташки відчували, що мають дотримуватися романтичного погляду на цю ситуацію.

— Дурниці! — гаркнув Вовк. — Я кажу вам, що все це — провина уряду, і якщо ви мені не вірите, я вас з'їм.

Вовк міркував практично, йому ніколи не бракувало переконливих аргументів.

— Як на мене, — сказав Дятел, котрий був природженим філософом, — я не схильний удаватися до теорії атому для пояснень. Якщо річ є такою, то вона такою і є, а зараз страшенно холодно.

Безсумнівно, був лютий холод. Маленькі Білки, які жили у високій ялині, терли одна одній носики, щоб зігрітися, а Зайці скрутилися клубком у своїх норах і не наважувалися навіть визирнути за двері. Єдині істоти, які, здавалося, насолоджувалися цим, були великі рогаті Сови. Їхне пір'я вкрилося інеєм, але їм було байдуже, і вони крутили великими жовтими очима й перегукувалися через ліс:

— Пу-гу! Пу-гу! Пу-гу! Яка чудова погода!

Два Дроворуби все йшли та йшли, сильніше дмухаючи на свої пальці й ступаючи своїми величезними підкованими чоботями по затверділому снігу. Одного разу вони провалилися в глибокий замет, а вибралися звідти білі, наче мірошники, які перемелюють зерно на борошно; а іншого разу вони послизнулися на твердому гладенькому льоду, де замерзла болотна вода, їхні оберемки хмизу випали з в'язки, так що їм довелося знову збирати й зв'язувати їх. Раптом їм здалося, що вони загубилися, їх охопив жах, бо вони знали, що Метелиця жорстока з тими, хто спить в її обіймах. Але чоловіки вірили в доброго святого Мартіна, який оберігає всіх подорожніх, і знову пішли по своїх слідах. Вони йшли обережно й нарешті вийшли на узлісся та побачили далеко внизу в долині вогні рідного села.

Дроворуби так зраділи, що голосно засміялися, і Земля здавалася їм срібною квіткою, а Місяць — золотою.

Посміявшись, вони засумували, бо згадали про свою бідність, й один із них сказав:

— Чому ми радіємо, ми ж бачимо, що життя — для багатих, а не для таких, як ми? Краще б ми померли від холоду в лісі або якісь дикі звірі напали на нас і розірвали.

— Твоя правда, — відповів його товариш, — комусь дається багато, а іншим — мало. Несправедливість розділила світ, і ніщо не поділене порівну, крім горя.

Н. Гольц. Ілюстрація до казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка». 2012 р.

Але в той час, як вони розповідали один одному про свої нещастя, трапилася дивна річ. З небес упала дуже яскрава й красива зірка. Вона зісковзнула з неба, оминаючи інші зірки на своєму шляху, і коли Дроворуби здивовано дивилися на неї, вона, здавалося, опустилася за верби, біля невеличкої кошари на відстані не далі кинутого каменя.

— Та це ж горщик золота для того, хто його знайде! — вигукнули вони й побігли, бо їм дуже хотілося золота.

Один із них біг швидше, ніж його товариш, і випередив його. Продираючись через верби, він вийшов з іншого боку. Там справді лежало щось золоте на білому снігу. Тому він поспішив туди й, нахилиючись, простяг до нього руки — це був плащ із золотого полотна, розшитий зорями, згорнутий у багато разів. Він закричав своєму товаришеві, що знайшов скарб, який упав з неба, і коли товариш підійшов, вони сіли на сніг, розгорнули складки плаща, у яких могло бути золото. Проте там було не золото, і не срібло, і не будь-які інші коштовності, а спала маленька дитина.

Один із них сказав:

— Наші сподівання не справдилися, жодному з нас не усміхнулася доля, то ж яка користь від дитини? Давай залишимо її тут і підемо своєю дорогою, бо ми бідні люди, у нас є свої діти, яких треба годувати.

Але його супутник відповів:

— Ні, це було б великим злом залишити дитину гинути тут, у снігу, і, незважаючи на те, що я бідний, як і ти, і мені потрібно годувати багато ротів, я заберу його додому, і моя дружина буде піклуватися про нього.

Він ніжно взяв дитину, загорнув її в плащ, щоб захистити від холоду, і пішов через пагорб до села, поки його товариш дивувався з його м'якості серця.

Коли Дроворуби дійшли до села, товариш сказав:

— Ти взяв собі дитину, тоді віддай мені плащ, бо ми повинні чесно поділитися знахідкою.

Але той відповів:

— Ні, плащ не належить ані тобі, ані мені, а тільки дитині.

Тож він побажав йому щасливої дороги, пішов до свого будинку й постукав у двері.

Коли дружина відчинила двері й побачила, що її чоловік повернувся живий та здоровий, вона зраділа, обняла його й поцілувала, потім узяла в нього оберемок хмизу, зчистила сніг із чобіт і запросила всередину. Але він промовив до неї, усе ще стоячи на порозі:

— Я знайшов дещо в лісі й приніс тобі, щоб ти про нього подбала.

— Що це? — вигукнула вона. — Покажи мені, бо в будинку порожньо, а нам потрібно чимало речей.

Він розгорнув плащ і показав їй сплячу дитину.

— Але чоловіче добрий! — нарікала вона. — Хіба в нас недостатньо своїх дітей, яким теж потрібно місце біля вогнища? І хто знає, чи не принесе це нам нещастя? І як ми будемо доглядати за ним?

Вона дуже розгнівалася на чоловіка.

— Але це Хлопчик-Зірка, — заперечував він; і розповів їй про те, як знайшов дитя.

Жінка не заспокоїлася, висміювала його, говорила сердито, навіть кричала:

— Нашим дітям не вистачає хліба, а ми будемо годувати чужу дитину? Хто буде піклуватися про нас? І хто дасть нам їсти?

— Але Бог турбується навіть про горобців і годує їх, — відповів він.

— Хіба горобці не помирають узимку від голоду? — запитала вона. — І хіба зараз не зима?

Чоловік нічого не відповідав і все ще стояв на порозі.

Через відкриті двері з лісу ввірвався різкий вітер, і вона затремтіла від холоду й сказала:

— Чому ти не зачиниш двері? У будинку вітер, і мені холодно.

— Хіба в будинку, де є черстве серце, немає холодного вітру? — запитав він.

Жінка нічого йому не відповіла, але підійшла ближче до вогню.

Через деякий час вона повернулася й подивилася на нього, її очі були наповнені слізьми. Тоді він швидко зайшов, передав дитину їй на руки, вона поцілувала її й поклала в маленьке ліжечко до їхньої найменшої дитини. На другий день Дроворуб узяв незвичайний золотий плащ, поклав його до великої скрині разом із бурштиновим ланцюжком, який дружина зняла з шиї дитини.

Отож Хлопчика-Зірку виховували разом із дітьми Дроворуба, він їв з ними й грався. Щороку він ставав дедалі гарнішим. Односельці дивувалися, бо всі вони були смагляві й темноволосі, а він був білим і витонченим, як слонова кістка, а його кучері були подібні до пелюсток золотого нарциса. Його губи були, як червона квітка, а очі — як фіалки біля річечки з чистою водою, а його тіло було таким, як білосніжний нарцис у полі, де ще не ступала нога косаря.

Проте його краса обернулася злом для нього, бо він ріс гордим, жорстоким та егоїстичним. Дітей Дроворуба й дітей односельців він зневажав через їхнє низьке походження, говорив, що сам має благородне походження, адже прилетів із зірки. Хлопчик-Зірка став господарем над ними, називав їх своїми слугами. Ніякого жалю не було в нього до бідних, сліпих, покалічених і нужденних. Він кидав у них каміння, гнав їх із вулиць, наказував їм просити хліб десь в іншому місці, так що ніхто більше, крім злочинців, не приходив двічі в те село просити милостиню. Насправді Хлопчик-Зірка був ніби зачарований своєю красою й знущався над тими, хто був слабкий і хворий. Він любив лише себе. Улітку, коли не було вітру, лежав біля колодязя в саду священика, дивився на відображення власного обличчя у воді й сміявся від задоволення, милуючись собою.

Дроворуб та його дружина часто сварили його, нарікаючи:

— Ми не ставилися до тебе так, як ти ставишся до тих, кого покинули та в кого немає того, хто б допомагав їм. Чому ти такий жорстокий до всіх, хто потребує співчуття?

Часто його запрошував до себе старий священик і намагався навчити любові до всього живого, говорячи:

— Кожна комаха рідна тобі, не шкодь їй. Дикі птахи мають свободу. Не лови їх задля власного задоволення. Бог створив сліпими черв'яка й крота, і кожен з них має своє призначення. Хто ти

Н. Гольц.
Ілюстрація
до казки О. Уайльда
«Хлопчик-Зірка».
2012 р.

такий, щоб нести біль у світ Божий? Навіть худоба в полі прославляє Його.

Але Хлопчик-Зірка не звертав уваги на його слова, а лише насуплювався й підсміювався, потім повертався до своїх товаришів і знову командував ними. Вони ж корилися йому, бо він був вродливим, хорошим бігуном, міг танцювати, грати на дудці й складати гарні мелодії. І де б не з'являвся Хлопчик-Зірка, вони йшли за ним, і що б не наказував їм робити — усе виконували. І коли він гострою тростинкою виколов очі кротові, товариші сміялися, і коли кидав камінням у прокаженого¹ — теж сміялися. У всьому він направляв їх, і в них також затверділи серця, як і в нього.

Одного дня через село проходила бідна жінка-жебрачка. Її одяг був подертий, ноги були поранені камінням на дорозі, бо її спіткала велика біда. Стомившись, вона сіла перепочити під каштаном.

Але коли Хлопчик-Зірка побачив її, він сказав товаришам:

— Дивіться! Під тим гарним зеленим деревом сидить брудна жebraчка. Ходімо, виженемо її звідси, бо вона потворна і хвора.

Хлопчик-Зірка пішов і кидав у неї каміння, знущався з неї, їй було страшно, але вона не зводила з нього очей. І коли Дроворуб, який рубав дрова й був дуже втомлений, побачив, що робив Хлопчик-Зірка, він підбіг і насварив його:

— Ти безсердечний і не знаєш жалю. Яке зло зробила тобі ця бідна жінка, що ти так до неї ставишся?

Хлопчик-Зірка, почервонівши від гніву, тупнув ногою й сказав:

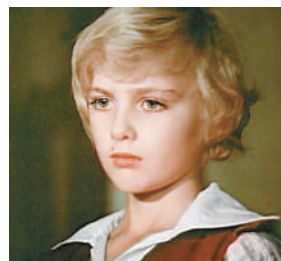
— Хто ти такий, аби питати мене, що я роблю? Я не твій син, щоб слухатися тебе!

— Твоя правда, — відповів Дроворуб, — але я пожалів тебе, коли знайшов у лісі.

Коли жінка почула ці слова, вона голосно заплакала й зомліла. Тоді Дроворуб поніс її у свій дім, його дружина оточила її турботою, і коли, урешті-решт, жінка отямилася, вони поставили перед нею їжу й воду й просили її почувати себе як удома.

Але вона не їла й не пила, а спитала Дроворуба:

— Чи правда, що ти знайшов дитину в лісі? Це було десять років тому?

Кадр із кінофільму
«Казка про зоряного
хлопчика».

Режисер Л. Нечаєв.
1983 р.

¹ Прокаже́ний — хворий на проказу, що спотворює людину.

І Дроворуб відповів:

— Так, я знайшов його в лісі, це було десять років тому.

— А що ти знайшов біля нього? — вигукнула вона. — Чи був у нього на шиї бурштиновий ланцюжок? Чи був він загорнутий у золотий плащ, гаптований зірками?

— Твоя правда, — відповів Дроворуб, — усе було так, як ти кажеш. — І він витяг плащ і бурштиновий ланцюжок зі скрині й показав їх жінці.

Коли та їх побачила, то заплакала від радості й сказала:

— Він — мій маленький син, якого я загубила в лісі. Я молю вас: швидко покличте сина, я шукала його по всьому світу.

Тож Дроворуб та його дружина вийшли на вулицю, покликали Хлопчика-Зірку й сказали йому:

— Іди до будинку. Там твоя матір, яка чекає тебе.

Тоді він побіг у дім, його переповнювала цікавість і велика радість. Але коли він побачив, хто там на нього чекав, він лише зневажливо розсміявся й сказав:

— Що, де моя мати? Я тут нікого не бачу, крім цієї нікчемної жебрачки.

А жінка відповіла йому:

— Я твоя мати.

— Ти божевільна, якщо таке кажеш, — сердито вигукнув Хлопчик-Зірка. — Я не твій син, бо ти жебрачка, потворна й одяг-

нена в лахміття. Тому вимітайся звідси, щоб я більше не бачив твого брудного обличчя.

— Ні, але ж ти насправді мій маленький син, якого я народила в лісі, — плакала вона, і впала на коліна, і простягнула до нього руки. — Грабіжники вкрали тебе в мене й залишили помирати, — шепотіла вона. — Але я впізнала тебе, коли лише побачила, і твої речі я також упізнала: золотий плащ і бурштиновий ланцюжок. Тому я прошу тебе піти зі мною, бо я блукала по всьому світу, шукаючи тебе. Ходімо зі мною, сину, адже мені потрібна твоя любов.

Але Хлопчик-Зірка не зрушив з місця. Не було чути жодного звуку, крім ридання жінки.

Н. Гольц. Ілюстрація до казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка». 2012 р.

Нарешті він заговорив до неї, його голос був твердим і суворим:
— Якщо ти справді моя матір, — сказав він, — було б краще, якби ти трималася подалі, а не приходила сюди, щоб соромити мене. Зрозумій: я вважав себе сином зірки, а не жебрачки, як це ти мені зараз кажеш. Тому йди звідси, щоб я тебе більше не бачив.

— Сину мій! — вигукнула вона. — Ти навіть не поцілуєш мене перед тим, як я піду?! Я так багато страждала, щоб знайти тебе.

— Ні, — сказав Хлопчик-Зірка, — ти така огидна, що я б краще поцілував гадюку або жабу, ніж тебе.

Тоді жінка підвелася та пішла в ліс, гірко плачучи, і коли Хлопчик-Зірка побачив, що вона пішла, то зрадів і побіг назад гратися зі своїми товаришами.

Але коли товариші побачили, що він іде, то відразу почали дразнити його й промовляли:

— Ти такий гидкий, як жаба, і бридкий, як гадюка. Забирайся звідси, бо ми не стерпимо, якщо ти будеш гратися з нами.

Хлопчик-Зірка спохмурнів і подумав: «Про що вони говорять? Піду до колодязя й подивлюся, що зі мною».

Отож він пішов до колодязя та подивився в нього. І що ж?! Його обличчя було, як у жаби, а тіло було в лусці, як у гадюки. Він упав на траву й плакав: «Певно, мене спіткало це лихо через мій гріх, бо я зрікся своєї матері й прогнав її, я був гордим і жорстоким до неї. Тому я піду й шукатиму її по всьому світу, і не знатиму відпочинку, допоки не знайду її».

Тут до нього прийшла маленька донька Дроворуба, вона поклала йому руку на плече й сказала:

— Що з того, що ти втратив вроду? Залишайся з нами, я не буду з тебе глузувати.

Але він сказав їй:

— Ні, я був жорстоким до своєї матері. За це зло я буду покараний. Я повинен піти звідси й обійти весь світ, аж поки знайду її та вимолю в неї пробачення.

Тоді Хлопчик-Зірка побіг до лісу й кликав свою матір, просив прийти до нього, але ніхто не відгукнувся. Увесь день він звав її, і коли сонце зайшло за небокрай, зробив собі ліжко з листя та ліг спати. Проте птахи та звірі тікали від нього, бо пам'ятали його жорстокість. Він залишився на самоті з жабою, яка дивилася на нього, і гадюкою, яка повзала неподалік від нього.

Уранці Хлопчик-Зірка піднявся, поснідав гіркими лісовими ягодами й пішов лісом, сильно плачучи. І в усіх, кого зустрічав, він запитував, чи не бачили вони випадково його матінки.

Він спитав Крота:

— Ти живеш під землею. Скажи мені, чи там моя мама?

І Кріт відповів:

— Ти осліпив мене. Як я можу знати?

Він спитав Коноплянку:

— Ти можеш літати над високими деревами й бачити весь світ.

Скажи мені, чи можеш ти побачити мою матір.

І Коноплянка відповіла:

— Ти підрізав мої крила заради власної втіхи. Як я можу літати?

Тоді він сказав маленькій Білочці, яка самотньо жила в ялині:

— Де моя мати?

І Білка відповіла:

— Ти вбив мою маму. Ти шукаєш свою, щоб її теж убити?

І Хлопчик-Зірка заплакав, і схилив голову, і просив пробачення в Божих створіннь, і продовжував долати свій шлях через ліс, шукаючи жebraчку. На третій день він вийшов на інший бік лісу й пішов рівниною.

Коли хлопчик проходив селами, діти знущалися з нього та жбурляли в нього каміння, йому не дозволяли навіть спати в корівниках, побоюючись, що він принесе цвіль на зерно — таким він був огидним, і тоді наймити гнали його звідти геть, і нікому не було його шкода. Ніде Хлопчик-Зірка нічого не чув про жebraчку, яка була його матір'ю, хоча три роки мандрував світом. Йому часто здавалося, що бачить її на дорозі перед собою. Тоді він кликав її та біг за нею, доки гострим камінням на дорогах не поранив ноги, і з ран почала сочитися кров. Він не міг наздогнати її, але ті, хто жив неподалік від того місця, де хлопчик її бачив, заперечували, що коли-небудь бачили когось схожого на неї, і сміялися з його горя.

Три роки він ходив світом, і ніхто не поставився до нього добре й не пожалів його. Це був такий світ, який він створив у дні своєї великої гордості.

Одного вечора Хлопчик-Зірка підійшов до брами міста, яке було оточене великими мурами й стояло на березі річки. Проте, незважаючи на втому та біль у ногах, він прагнув увійти туди. Але вартіві схрестили свої алебарди перед входом і грубо спитали його:

— Що ти робитимеш у місті?

— Я шукаю свою матір, — відповів він, — і молю вас дозволити мені пройти, бо, можливо, вона в цьому місті.

Але вартіві глузували з нього, а один із них, потрусивши чорною бородою, поставив свій щит і вигукнув:

— Правду кажучи, твоя мати не зрадіє, коли побачить тебе, бо ти огидніший за болотну жабу або гадюку, що повзає в драговині¹. Іди собі. Іди. Твоя мати живе не в цьому місті.

Інший вартовий, котрий тримав у руці жовтий прапор, сказав йому:

— Хто твоя матір, чому ти її шукаєш?

Він відповів:

— Моя мати — жебрачка, як і я, а я жорстоко з нею повівся. Я прошу вас дозволити мені пройти, щоб вона мене пробачила.

Але вартові не дозволили йому пройти.

І коли хлопчик відвернувся, плачучи, тоді до них підійшов чоловік, чий обладунок був прикрашений золотими квітами й на шоломі котрого був крилатий лев, і став розпитувати про хлопця.

Вони сказали:

— Це жебрак, син жебрачки, і ми його прогнали.

— Не треба, — вигукнув він, сміючись, — ми продамо цю потвору як раба, його ціною буде ціна чаші солодкого вина.

І старий чоловік зі злим обличчям, який проходив неподалік і чув розмову, гукнув до них:

— Я куплю його за таку ціну.

Він заплатив за Хлопчика-Зірку й повів його в місто.

Вони минули багато вулиць і дісталися до маленьких дверей у стіні за гранатовим деревом. Старий доторкнувся до дверей перснем з яшмою, і ті відчинилися. Вони пройшли п'ятьма бронзовими східцями до саду, де було багато чорного маку й зелених глиняних горщиків. Тоді старий вийняв зі свого тюрбана шовковий шарф, зав'язав ним очі Хлопчику-Зірці й повів перед собою. А коли зняв з нього шарф, то хлопчик побачив, що опинився в темниці, де світить лише один ліхтар.

Старий поставив перед ним тарілку із запліснявілим хлібом:

— Їж!

Поставив солонувату воду в чашці й наказав:

— Пий.

А коли той поїв і попив, старий вийшов, зачинивши за собою двері й закрутивши їх залізним ланцюгом.

Наступного дня старий, який насправді був наймайстернішим із чаклунів Лівії й навчився цього мистецтва в того, хто жив біля Нілу, прийшов до Хлопчика-Зірки й сказав, насупивши брови:

---

¹ Драговина — грузьке, багнисте, болотисте місце.

— У лісі, який недалеко біля воріт цього міста, є три золотих монети. Одна — з білого, друга — з жовтого, а третя — з червоного золота. Сьогодні ти принесеш мені монету з білого золота, а якщо не принесеш, то я відшмагаю тебе батогами сто разів. Швидко йди, а на заході сонця я чекатиму тебе біля дверей саду. Принеси мені монету з білого золота, а якщо не виконаєш завдання, то тобі це так не минеться, ти ж мій раб...

Він зав'язав очі Хлопчика-Зірки шовковим шарфом і провів його через будинок і сад із маками, а потім угору п'ятьма бронзовими східцями. Відчинивши маленькі двері своїм перснем, старий випустив його на вулицю.

Хлопчик-Зірка вийшов за міську браму й дійшов до лісу, про який говорив йому Чаклун. Спочатку ліс видався йому дуже красивим, здавалося, що там багато пташок, які співають, і квітів із солодким запахом, і він радісно пішов туди. Але ця краса не принесла йому радості, бо де б хлопчик не ступав, гострі колючки та шипи з'являлися з-під землі й кололи його, зла кропива жалила його, чортополох пронизував його своїми гострими шипами, мов кинджалами, — йому було дуже боляче. Проте ніде він не міг знайти монету з білого золота, про яку говорив Чаклун, хоча шукав її з ранку до полудня, і з полудня до заходу сонця. Коли сонце почало заходити, Хлопчик-Зірка зібрався йти додому, гірко ридючи, бо знав, що на нього чекає. Але коли дійшов уже до околиці лісу, то почув із гущавини крик, начебто комусь було боляче. Забувши про власне горе, він побіг назад і побачив маленького Зайця, що потрапив до мисливської пастки.

Хлопчикові-Зірці стало шкода Зайця, і він звільнив його, сказавши:

— Я сам раб, але тебе я можу випустити на волю.

Заєць відповів йому:

— Ти мене звільнив. А що я дам тобі навзаєм?

Хлопчик-Зірка сказав:

— Я шукаю монету з білого золота, але ніде не можу її знайти, якщо я не принесу її моему хазяїнові, він поб'є мене.

— Ходімо зі мною, — сказав Заєць, — я приведу тебе до неї, бо знаю, де її заховали й для чого.

Отож Хлопчик-Зірка пішов за Зайцем. І — яка радість! У дуплі великого дуба лежала монета з білого золота, яку він шукав. Хлопчик зрадів, поклав монету у свій гаманець і сказав Зайцеві:

— За послугу, яку я тобі зробив, ти відплатив мені сторицею, а за добро заплатив добром.

— Зовсім ні, — відповів Заєць, — я поставився до тебе так, як ти поставився до мене.

І він швидко втік, а Хлопчик-Зірка пішов до міста.

Біля міської брами сидів прокажений. Його обличчя покривав каптур із сірого полотна, і лише через прорізи світилися очі, як червоні вуглинка. Коли він побачив, що йде Хлопчик-Зірка, ударив по дерев'яній мисці й закалатав у дзвоник, гукаючи його:

— Дай мені монету, бо я помру з голоду.

— На жаль, — вигукнув Хлопчик-Зірка, — у мене є тільки одна монета в гаманці, і якщо я не принесу її моєму хазяїнові, він поб'є мене, бо я його раб.

Але прокажений благав і вмовляв його, доки Хлопчик-Зірка не зглянувся над ним і не дав йому монету з білого золота.

Коли він прийшов до будинку Чаклуна, той відчинив йому, запросив зайти й сказав:

— У тебе є монета з білого золота?

І Хлопчик-Зірка відповів:

— У мене її немає.

Тоді Чаклун побив його й поставив перед ним порожню тарілку й наказав:

— Їж!

Поставив порожню чашку:

— Пий.

І знову кинув його до темниці.

Наступного дня Чаклун прийшов до нього й сказав:

— Якщо ти сьогодні не принесеш мені монету з жовтого золота, я залишу тебе своїм рабом і відшмагаю триста разів.

Хлопчик-Зірка знову пішов до лісу й цілий день шукав монету з жовтого золота, але ніде не міг її знайти. На заході сонця сів і почав плакати. У той час, як він плакав, до нього прийшов маленький Заєць, якого хлопчик урятував із пастки.

Заєць сказав йому:

— Чого ти плачеш? Що шукаєш у лісі?

Хлопчик-Зірка відповів:

— Я шукаю сховану тут монету з жовтого золота, якщо я її не знайду, мій хазяїн поб'є мене й залишить своїм рабом.

— Іди за мною, — гукнув Заєць і побіг через ліс, аж доки вони не дістались озера.

На дні того озера лежала монета з жовтого золота.

— Як мені тобі віддячити? — сказав Хлопчик-Зірка. — Це вже вдруге ти допоміг мені.

— Не потрібно, адже це ти перший мене пожалів, — сказав Заєць і швидко втік.

А Хлопчик-Зірка взяв монету з жовтого золота, поклав у свій гаманець і поспішив до міста. Але прокажений побачив, що він іде й вибіг йому назустріч, став на коліна й вигукнув:

— Дай мені монету, бо я помру з голоду.

Хлопчик-Зірка сказав йому:

— У мене в гаманці лише одна монета з жовтого золота, якщо я не принесу її своєму хазяїнові, він поб'є мене й залишить своїм рабом.

Але прокажений продовжував благати його, тому Хлопчик-Зірка зглянувся над ним і віддав монету з жовтого золота.

Коли він прийшов до будинку Чаклуна, той знову відчинив йому й запитав:

— Чи є в тебе монета з жовтого золота?

Хлопчик-Зірка відповів йому:

— У мене її немає.

Тоді Чаклун знову побив його, кинув до темниці й сказав:

— Якщо завтра ти принесеш мені монету з червоного золота, я відпущу тебе, а якщо ні — то вб'ю.

Уранці Хлопчик-Зірка пішов до лісу й увесь день шукав монету з червоного золота, але ніде не міг її знайти. Увечері він сів і заплакав, і в той час до нього прийшов маленький Заєць.

Заєць сказав йому:

— Монета з червоного золота, яку ти шукаєш, знаходиться в печері за деревом. Тому не плач більше, а радій.

— Як мені тобі віддячити? — вигукнув Хлопчик-Зірка. — Уже втретє ти мені допомагаєш.

— Ні, це ти перший мене пожалів, — сказав Заєць і швидко втік.

Хлопчик-Зірка зайшов до печери й у її найдальшому кутку знайшов монету з червоного золота. Він поклав її в гаманець і поспішив до міста. Прокажений, побачивши його, став посеред дороги й гукнув до нього:

— Дай мені червону монету, бо я помру!

Хлопчик-Зірка зглянувся над ним знову й дав йому монету з червоного золота, сказавши:

— Тобі вона потрібна більше, аніж мені.

Але на серці в нього було тяжко, бо він знав, яка лиха доля чекала на нього.

Однак коли він проходив через міську браму, варта шанобливо вклонилася йому, кажучи:

— Який красивий наш володар!
Натовп мешканців ішов за ним і гукав:

— Без сумніву, у світі немає вродливішого за тебе!

Хлопчик-Зірка подумав: «Вони глузують з мене та з мого горя».

Зібралось багато людей. Нарешті він опинився на величезній площі, де був палац Короля.

Ворота палацу відчинилися, і священнослужителі, і високопосадовці міста побігли йому назустріч. Вони схилили перед ним голови й казали:

— Ти наш повелитель, якого ми чекали, і син нашого Короля.

Хлопчик-Зірка відповів їм:

— Я — не син Короля, а дитина бідної жebraчки. І як ви можете казати, що я красивий, адже я знаю, що на мене страшно глянути?

Тоді той, чий обладунок був прикрашений золотими квітами й на чийому шоломі був крилатий лев, виставив уперед щит і гукнув:

— Як може мій володар казати, що він некрасивий?

Хлопчик-Зірка подивився туди. Його обличчя було таким, як і раніше. Його краса повернулася до нього, він побачив у своїх очах щось, чого там раніше не було.

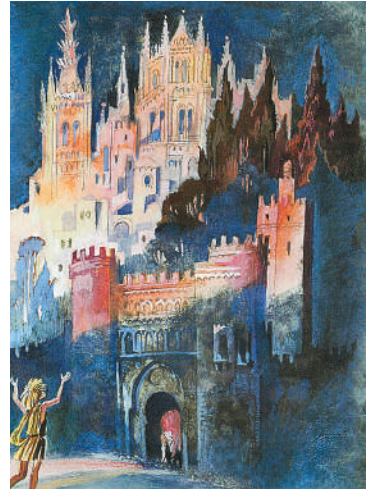
Священнослужителі й високопосадовці стали на коліна й сказали йому:

— Дуже давно було таке пророцтво, що в цей день прийде той, хто буде керувати нами. Тому хай наш володар візьме цю корону та скіпетр¹ і буде над нами справедливим і милосердним Королем.

Але він сказав їм:

— Я не гідний цього, бо я зрікся матері, яка народила мене, і не зупинюся, доки не знайду її й не попрошу в неї пробачення. Тому дайте мені дорогу, бо я знову мандруватиму світом і не зможу затриматися тут, хоч ви й принесли мені корону й скіпетр.

І коли він говорив, то відвернувся від них до вулиці, що вела до міської брами. Серед натовпу, який обступили солдати, хлопчик побачив жebraчку, котра й була його матір'ю, а біля неї стояв прокажений, який сидів на дорозі.

Н. Гольц. Ілюстрація до казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка». 2012 р.

¹ *Скіпетр* — палиця, оздоблена дорогоцінним камінням і різьбленням, що є символом, знаком монаршої (королівської, царської) влади.

Н. Гольц. Ілюстрація до казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка». 2012 р.

Вигук радості зірвався з його губ. Він побіг і, ставши на коліна, поцілував рани на ногах своєї матері й окропив їх сльозами. Хлопчик схилив голову і, ридаючи так, що могло розірватися серце, сказав їй:

— Мамо, я відрікся від тебе в годину моєї гордості. Прийми мене в годину моєї смиренності. Мамо, я дав тобі ненависть. Дай же мені любов. Мамо, я відштовхнув тебе. Прийми своє дитя зараз.

І він простягнув руки, схилився й обійняв босі ноги прокаженого, сказавши йому:

— Я тричі пожалів тебе, попроси мою матір заговорити до мене один раз.

Але прокажений не відповів йому ані слова.

І хлопчик знову заривав і сказав:

— Мамо, мої страждання більші, ніж я можу витримати. Прости мене, і я повернуся назад до лісу.

Жебрачка поклала руку на його голову й сказала:

— Устань.

І прокажений поклав руку на його голову й сказав:

— Устань.

Хлопчик піднявся й подивився на них — вони були Королем і Королевою.

Королева сказала йому:

— Це твій батько, якому ти допомагав.

Король сказав йому:

— Це твоя мати, чиї ноги ти обмив своїми сльозами.

Вони обняли й поцілували його, привели в палац, прибрали в чистий одяг, одягли корону на голову, а в руку дали скіпетр, і він став володарем усього міста над річкою. Він керував справедливо й милосердно, злого Чаклуна вигнав, Дроворубові та його дружині послав багато подарунків, а їхніх дітей усіляко вшановував. Він не терпів, коли хтось грубо ставився до звірів чи птахів, навчав любові, доброти й милосердю, бідним давав хліб та одяг, і всюди тоді панували мир і достаток.

Але правив він недовго, бо надто великими були його страждання, і через три роки він помер. А той, хто прийшов після нього, правив жорстоко.

(Переклад Марини Зуєнко)

Коментарі

У казці неодноразово згадується квітка, з якою порівнюється головний герой твору, — *нарцис* (золотий і білий). Хлопчик-Зірка любив дивитися у своє відображення у воді й довго милувався ним. Виявляється, що це порівняння хлопчика з нарцисом з'явилося не тільки через природну красу цієї квітки. Воно пов'язано з давніми переказами, згідно з якими колись один юнак, на ім'я Нарцис, був закоханий у свою вроду, любив тільки себе. За це боги покарали його й перетворили на квітку нарцис, що стала символом холодної та бездушною краси. У переносному значенні нарцис — самозакохана, егоїстична, байдужа до інших людина (звідси нарцисизм — самозакоханість, егоїзм). Історія про нарциса є досить поширеною в європейському мистецтві та літературі. О. Уайльд використав її, щоб увиразнити характер свого героя.

Караваджо. Нарцис. 1596 р.

Робота з текстом

1. Знайдіть у тексті епізоди, де з'являється словосполучення *черстве (тверде) серце* (англ. *hard heart*). Яких персонажів воно стосується?
2. Хто з персонажів відзначається «м'якістю» серця? Які вчинки свідчать про це?
3. Розкажіть про вчинки героя (до зустрічі з матір'ю) і висловіть своє ставлення до них.
4. Якими словами зверталися названі батьки та священник до Хлопчика-Зірки?
5. Чи послухався герой названих батьків та священника? Як ви думаєте, про яку рису його характеру це свідчить?
6. Як Хлопчик-Зірка впливав на своїх товаришів? Чи не «затвердили» їхні серця? Доведіть свою думку цитатами з тексту.
7. Чому змінилася зовнішність Хлопчика-Зірки? Знайдіть у тексті епізод, коли це відбувається. Опишіть його вигляд.
8. Розкажіть про те, хто та як поставився до Хлопчика-Зірки, який дуже змінився. Поясніть.
9. Знайдіть у тексті епізод усвідомлення героєм свого гріха. Виразно прочитайте цей уривок. Яке важливе рішення прийняв Хлопчик-Зірка?
10. Чому Хлопчик-Зірка не виконав повністю завдання Чаклуна?

11. У який момент врода знову повернулася до Хлопчика-Зірки? Розкажіть про це перетворення.
12. У який момент казки згадується гранатове дерево (англ. *pomegranate tree*)? Як, на вашу думку, це пов'язано із задумом усієї збірки «Гранатовий будиночок»?

Визначте традиції народної казки у творі О. Уайльда. Заповніть (*усно* або *письмово*) у зошиті відповідну таблицю.

Знайдіть ознаки, які відрізняють літературну казку О. Уайльда від народної. Заповніть (*усно* або *письмово*) у зошиті відповідну таблицю.

Для обговорення

У яких значеннях використано слово *зірка* у творі? Поясніть його назву.

Прочитайте опис зимової природи в оригіналі (якщо ви володієте англійською) і в різних перекладах. Знайдіть відмінності в перекладах. Поясніть їх. Хто з перекладачів, на вашу думку, найбільш точно відтворив текст оригіналу?

Once upon a time two poor Woodcutters were making their way home through a great pine-forest. It was winter, and a night of bitter cold. The snow lay thick upon the ground, and upon the branches of the trees: the frost kept snapping the little twigs on either side of them, as they passed: and when they came to the Mountain-Torrent she was hanging motionless in air, for the Ice-King had kissed her.

Якось двоє бідних Лісорубів поверталися додому, продираючись через великий сосновий ліс. Була зимова ніч, стояв пекучий мороз. Сніг товстою ковдрою покривав землю й гілля дерев, і, коли Лісоруби продиралися крізь хащі, навкруги, потріскуючи, ламалися перемерзлі галузки, а коли вони підійшли до Гірського Водоспаду, то побачили, що він нерухомо завис, бо його поцілувала Кривана Королева.

(Переклад Ілька Корунця)

Якось двоє бідних Лісорубів пробиралися крізь великий сосновий ліс. Стояла зима, і ніч була навдивовижу холодною. Сніг густо вкривав землю та гілки дерев: тоненьке галуззя тріщало від морозу обабіч дороги, якою йшли Лісоруби. Гірський Водоспад нерухомо застиг у повітрі, бо Цариця-Кривана поцілувала його.

(Переклад Тетяни Некряч)

Давним-давно два бідні Дроворуби прокладали собі шлях додому через великий сосновий ліс. Стояла зимова морозна ніч. Земля та дерева були заметені снігом, маленькі гілочки потріскували від морозу, коли Дроворуби проходили повз них. І ось вони дійшли до гірської річки, яка нерухомо зависла в повітрі водоспадом, бо її поцілував Льодяний Король.

(Переклад Марини Зуєнко)

Творче завдання

1. Напишіть твір-роздум на тему «Що таке справжня краса (за казкою О. Уайльда “Хлопчик-Зірка”)?» (7–9 речень).
2. Розкрийте (*усно*) значення одного з авторських висловлювань.

Краса обернулася злом для нього.

Хіба в будинку, де є черстве серце, немає холодного вітру?

Це був такий світ, який він сам собі створив у дні своєї великої гордості.

За казкою О. Уайльда знято художні фільми: «Зоряний хлопчик» (СРСР, реж. О. Дудоров, Е. Зільберштейн, 1958 р.), «Казка про зоряного хлопчика» (СРСР, реж. Л. Нечаєв, 1983 р.). Цей твір часто відтворюють у сучасному театрі та мультиплікації.

- Розкажіть про екранізацію чи театральну виставу за його мотивами. Пропонуємо вам також роздивитися ілюстрації Н. Гольц до казки.
- Чи вдалося художниці відтворити основний настрій епізодів твору? Визначте, за допомогою яких засобів цього досягає мисткиня.

Перевірте себе

1. Визначте основні проблеми казки О. Уайльда «Хлопчик-Зірка».
2. Доведіть прикладами наявність у творі традицій народної казки.
3. Що нового з'явилося у творі «Хлопчик-Зірка» порівняно з народною казкою?
4. Розкажіть про духовні перетворення головного героя казки О. Уайльда.
5. Які цінності (моральні, сімейні, християнські) утверджуються в казці?
6. Придумайте сюжет казки про Хлопчика-Зірку в наші дні. Підготуйте розповідь.
7. Намалюйте улюблений епізод твору. Доберіть до нього цитату з тексту.

КОМПЕТЕНТНОСТІ — СХОДИНКИ ДО СУЧАСНОГО СВІТУ

ВСТУП. КАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ

Предметні компетентності

Знання

Виберіть правильну відповідь.

1. Заверште японське прислів'я *Сокил шанує свої крила...*
А як сорока на тину.   **В** та гострий дзьобик.
Б а людина — ім'я.   **Г** а жаба й собі лапу підставляє.
2. Автором казок «Соловей», «Дикі лебеді», «Снігова королева» є
А Г. К. Андерсен   **В** Я. та В. Грімм
Б О. Уайльд   **Г** О. Пушкін
3. Іссумбосі та Момотаро є героями народної казки
А німецької   **В** китайської
Б індійської   **Г** японської
4. Народна казка, яка навчає довіряти не зовнішньому вигляду, а сутності, це
А «Казка про рибалку та рибку»
Б «Бременські музиканти»
В «Фарбований шакал»
Г «Хлопчик-Зірка»
5. У літературній казці немає
А колективного автора
Б народних традицій
В ускладненої системи подій
Г розлогіх описів
6. Слова *У казці можна сказати про складне простими словами, про те, що важливо для всіх* належать
А О. Уайльду
Б О. Пушкіну
В Я. і В. Грімм
Г Г. К. Андерсену

Діяльність

7. Установіть відповідність.

<i>Жанр</i>	<i>Визначення</i>
1 прислів'я	А жанр, у якому предмет або явище названі не прямо, а опосередковано, через інші предмети та явища
2 казка	Б влучний вислів, завершене судження повчального змісту
3 загадка	В твір, призначений для співу
4 пісня	Г розповідь про вигадані пригоди та явища, які сприймаються як реальні
	Д жанр, що містить оцінку, натяк, висновок, але не є закінченою думкою чи судженням

8. Установіть відповідність.

<i>Назва збірки</i>	<i>Казка</i>
1 «Гранатовий будиночок»	А «Синдбад-мореплавець»
2 «Казки для дітей і родини»	Б «Фарбований шакал»
3 «Тисяча і одна ніч»	В «Хлопчик-Зірка»
4 «Панчатантра»	Г «Бременські музиканти»
	Д «Казка про рибалку та рибку»

9. Установіть відповідність.

<i>Назва твору</i>	<i>Уривок</i>
1 «Пані Метелиця»	А <i>А той, хто прийшов після нього, правив жорстоко.</i>
2 «Фарбований шакал»	Б <i>І справді, смола так прилипла до ледащиці, що не відмилася, скільки вона жила на світі.</i>
3 «Хлопчик-Зірка»	В <i>Звичайно, і цього разу я не забув подякувати Богові й роздати милостиню вбогим.</i>
4 «Пензлик Маляна»	Г <i>Імператор і вся його родина пішли на дно.</i>
	Д <i>...Намагався, було, втекти, але його наздогнали й роздерли на дрібні шматки.</i>

Цінності

10. Напишіть власне висловлення на тему «Чого нас навчають казки?».

Ключові компетентності

Любимо українську

11. Доберіть до приказок різних народів (2 за вибором) українські приказки-відповідники. Поясніть їхнє значення.

Дитя, що обпеклося, вогню боїться (*англ.*).

Справжній друг пізнається в скрутні часи (*азерб.*).

Куди кінь з копитом, туди й рак із клешнею (*рос.*).

Де немає праці, там сакура не цвіте (*яп.*).

Мислимо логічно

12. Заповніть таблицю в зошиті.

Країна	Казка	Герої	Мораль
Індія			
Китай			
Японія			
Арабські країни			

Екологія та здоров'я

13. Розкрийте значення описів природи в казках, аналізуючи прочитані вами твори О. Пушкіна.

В інформаційному світі

14. Підготуйте в зошиті схему сайта «Народна казка» або «Літературна казка». Яку інформацію ви б розмістили на своєму сайті? Напишіть.

ПРИРОДА І ЛЮДИНА

ДЖОН КІТС

1795–1821

Найвища мета поезії полягає в тому, щоб бути другом і надихати на прекрасне думки й почуття.

Джон Кітс

Сторінки життя та творчості

У Лондоні є тихі куточки, про які знають лише справжні англійці. Ці місця пов'язані з життям і творчістю митців. У північній частині Лондона знаходиться Будинок-музей видатного англійського поета Джона Кітса. Тут усе залишилося майже так, як було за життя митця: картини, книжки, рукописи... Сюди приходять ті, для кого поезія є не просто друкованими рядками в книжці, а живильним джерелом для серця. Як і 200 років тому, нині в будинку Дж. Кітса його шанувальники читають вірші, слухають музику, говорять про красу й людські почуття, які може увічнити тільки мистецтво.

Дж. Кітс прийшов у літературу на початку ХІХ ст., коли технічний прогрес уже не можна було спинити, суспільство стрімко розвивалося, а міста зростали завдяки новим виробництвам. Гроші, прибутки, кар'єра надто цікавили його сучасників, а він понад усе цінував світ природи та краси, виявляючи різноманіття їхніх форм у поетичному слові. Як писав його близький друг, художник Джозеф Сіверн, «Кітс протиставив брутальній та прагматичній сучасності, що набирала залізних обертів, чисте, як кришталеве, слово». Це «кришталеве» слово поета тихим дзвоном дійшло з глибини віків і до нас.

Дж. Северн. Портрет Джона Кітса. 1821–1823 рр.

Джон Кітс народився 31 жовтня 1795 р. в м. Лондоні (Англія) у сім'ї конюха, який згодом став господарем великого кінного двору. Його батько рано помер, тому Джонови довелося самому прокласти шлях у житті.

Незважаючи на скрутне фінансове становище й хворобливість, Дж. Кітс починає писати поетичні твори й друкувати свої вірші. У 1817 р. було опубліковано першу збірку його поезій, потім ще декілька десятків творів (майже 100). Проте хвороба постійно переслідувала його. 1820 р. поет змушений був, за рекомендацією лікарів, залишити холодний і туманний Лондон, щоб пройти лікування в Італії.

Його друг, художник Джозеф Северн, поїхав разом із ним у Неаполь, а потім — у Рим. Але ця єдина велика подорож поета не дала йому ані розради, ані одужання. Він помер 23 лютого 1821 р. у двадцятип'ятирічному віці в м. Римі (Італія). На надгробку Дж. Кітса викарбовано рядки, які він продиктував своєму другові: «Тут похований той, чие ім'я написане водою...» Чому саме водою? Напевно, тому, що вода втілювала для нього вічний рух природи, яка ніколи не повторює своїх форм, постійно змінюється й вражає своїми змінами...

Дж. Кітс був тим, хто не лише слухав, а дослухався до тихого плину води, шелесту трав і квітів, усіх звуків природи. Він не просто дивився, а вдивлявся в ті невловимі зміни, що повсякчас відбуваються в природному світі. Митець став натхненним співцем великої, неповторної та різнобарвної картини природи. Він був поетом у найвищому сенсі цього слова й відкрив своїм сучасникам нове бачення краси в буденному, простому, звичайному світі. Його ім'я ставлять поруч з іменами інших видатних англійських поетів — Дж. Байрона й П. Б. Шеллі. Хоча життя Дж. Кітса було коротким, а написав він не так багато поетичних творів, як вони, але й того, що поет зробив у літературі, вистачило, щоб ним захоплювався О. Пушкін і щоб Дж. Байрон сказав про нього: «...він справді обіцяв дещо велике». До цього можна тільки додати, що Дж. Кітс не тільки «обіцяв», а й виконав «обіцяне». У його поетичних творах ми бачимо красу вічноживої природи й чуємо, як вона розмовляє з нами різними голосами...

Вірш — поняття, яке використовується в декількох значеннях:

- 1) рядок віршованого твору, що характеризується ритміко-інтонаційною завершеністю, яка спричиняє обов'язкове відокремлення від іншого рядка кінцевою паузою;
- 2) цілісний текст — віршований твір;
- 3) антонім до поняття «проза», синонім до поняття «поезія» (хоча слово *поезія* може вживатися й у ширшому значенні — як сукупність віршованих творів, особливість художнього мовлення).

Найчастіше поняття «вірш» уживається в другому значенні — як цілісний текст.

Характерні ознаки вірша:

- вираження людських почуттів, настроїв, думок;
- невеликий або середній обсяг;
- єдність і неподільність змісту (неможливо сприйняти будь-яку частину вірша без урахування цілого);
- особлива організація (рядків, пауз тощо);
- ритм (рівномірне чергування впорядкованих звукових, мовних, зображальних елементів).

Які б картини не були зображені у вірші, вони завжди спрямовані на вираження людського «Я», мають яскраве емоційне забарвлення. Навколишній світ у вірші постає крізь призму людського «Я» як його глибоке переживання, тому події у вірші — не стільки відображення зовнішніх змін, скільки порухів у глибині особистості, її думок і почуттів.

Пейзаж — опис природи будь-якого незамкненого простору зовнішнього світу; види пейзажу різноманітні за змістом (лісові, степові, морські, міські тощо) і призначенням у творі (утілення почуттів, думок, настроїв; розкриття образу; вираження позиції автора тощо).

Література і мистецтво

Пейзаж може бути об'єктом зображення в різних видах мистецтва: у літературі, живописі, музиці, кіно. Кожен із митців обирає власні засоби для відтворення пейзажу: словесні, кольори й відтінки, суголосся звуків. Коли ми спостерігаємо пейзаж у мистецтві, потрібно налаштувати свою творчу уяву, думку й почуття на сприйняття картини природи. Що відображає змальована картина? Яким є цей пейзаж — спокійним чи рухливим, лісовим чи степовим, морським чи гірським? Які відчуття, емоції, настрої він викликає? Як митець досягає того чи іншого враження?

Дж. Констебл.
Будинок у
Корнфілді. 1817 р.

ПРО КОНИКА ТА ЦВІРКУНА

Історія написання

Дж. Кітс був закоханий у природу, яка постає в його віршах у різних проявах. Картини природи у творах поета зображені спокійними й прекрасними, сповнені різних звуків і барв. Вірш був створений у 1817 р. в результаті творчого змагання поетів Дж. Кітса та Л. Гента в описі пейзажу.

Поезія землі не вмере ніколи,
Опівдні, як мовчать серед гілок
Птахи в гаю, невтомний голосок
Обнизує покоси й частоколи.
Це коник, він поймає гори й доли,
На стернях довгий ведучи танок,
А стомиться — стихає на часок
У затінку стебла або стодоли.
Поезія землі не оніміє:
Коли зима в мовчання крижане
Поля заковує, цвіркун у хаті
Заводить пісню, що в теплі міцніє,
Нагадуючи всім, хто задрімне,
Спів коника в траві на сіножаті.

(Переклад Василя Мусика)

On the Grasshopper and Cricket

The poetry of earth is never dead:
When all the birds are faint with the hot sun,
And hide in cooling trees, a voice will run
From hedge to hedge about the new-mown mead;
That is the Grasshopper's — he takes the lead
In summer luxury, — he has never done
With his delights; for when tired out with fun
He rests at ease beneath some pleasant weed.
The poetry of earth is ceasing never:
On a lone winter evening, when the frost
Has wrought a silence, from the stove there shrills
The Cricket's song, in warmth increasing ever,
And seems to one in drowsiness half lost,
The Grasshopper's among some grassy hills.

Робота з текстом

1. Про що йдеться в цьому вірші?
2. Назвіть пори року, зображені у творі. Доведіть це цитатами з тексту.
3. Які картини поставали перед вами в процесі читання твору?
4. Які переживання, думки й почуття втілено в пейзажних замальовках Дж. Кітса?
5. Чиї голоси пронизують картини природи, створені поетом?
6. Як ви думаєте, чому саме цих «персонажів» обрав письменник для своїх пейзажів?
7. Які настрої викликали у вас картини природи, змальовані Дж. Кітсом у вірші? До яких роздумів вони вас спонукали?

Краса слова

У вірші «Про коника та цвіркуна» перед читачем розгортається краса природи у звичайних її проявах. Вірш умовно можна поділити на дві частини за змістом (відповідно до пори року) — літо та зима. Читаючи рядки першої частини, ми пригадуємо яскравий літній день, коли всі птахи стихають і слабшають від спекотного сонця. Нічого не чути навкруги, і тільки спів коника лунає в повітрі над луками, усією землею. Маленький коник, що стрибає та веселиться, стає втіленням руху самої природи, яка ніколи не завмирає. І в цьому живому прояві природи митець убачає вічну красу. Поет словом малює художню картину, котру можна не тільки побачити за допомогою уяви, але яка також звучить, а ще вона наповнена запахом трави. Картина навіть відчуття спокою та гармонії.

У другій частині вірша природа постає вже в зимовому вбранні. Тут також усе замовкає, але це мовчання інше, не таке, як літнього дня. Мороз створив цю тишу. Усе завмирає зимовим морозним вечором, але й цієї пори року природа живе, вона має свої голоси. З-за печі лунає пронизливий спів цвіркуна, і той, хто чує його, згадає літній день і коника, що сховався серед трав'яних пагорбів.

• А тепер поміркуйте та знайдіть у кожній частині рядки, у яких виражено головну думку твору. Чому ці рядки, у яких утілено один і той самий зміст, відрізняються між собою кінцівкою? Про кого йдеться в передостанньому рядку вірша? Чи можна сказати, що цей «невідомий» також майстерно вписаний поетом у загальну картину природи?

1. Виразно прочитайте англійською мовою вірш Дж. Кітса. За допомогою словника й під керівництвом свого вчителя з іноземної мови перекладіть його дослівно.
2. Як звучить в оригіналі словосполучення *поезія землі*, яке використав В. Мисик у своєму перекладі?
3. Знайдіть у тексті оригіналу антитези.

4. Як автор описує літній день? Знайдіть відповідні слова й словосполучення.
5. Де відпочиває коник, стомившись від веселоців?
6. Як змальовано траву в цьому вірші?
7. Хто «створив» тишу зимовим вечором?
8. Знайдіть в англійському оригіналі прикметники. Які явища вони характеризують?
9. Як звучить пісня цвіркуна? Знайдіть відповідну цитату англійською.
10. Як ви зрозуміли сповосполучення *grassy hills*? Чи можна вважати його ознакою англійського пейзажу?

Переклади і перекладачі

До поезії Дж. Кітса в Україні зверталися різні перекладачі (*Микола Зеров, Михайло Драй-Хмара, Дмитро Паламарчук* та ін.), але найбільше — *Василь Мусик*, якому за допомогою засобів української мови вдалося відтворити не тільки основний зміст творів митця, але і їхній ритм, суголосся звуків, що створюють неповторні мелодії віршів поета.

Для обговорення

Прочитайте ще раз епіграф до розділу про Дж. Кітса й поясніть його.

Творче завдання

1. Опишіть картину літнього (зимового, весняного, осіннього) дня (ранку, вечора) (6–7 речень).
2. Продовжте вислови та складіть речення.

Поезія для мене — це (*що?*) ... .

Поетичні твори ми читаємо для того, щоб (*з якою метою?*) ... .

У віршах ми знаходимо (*що?*) ... .

Перевірте себе

1. Які пейзажі створені Дж. Кітсом у вірші «Про коника та цвіркуна»?
2. Охарактеризуйте пейзажі поета. Покажіть зв'язок між цими картинами природи.
3. Як митець досягає «оживлення» цих картин?
4. Назвіть характерні ознаки вірша як цілісного тексту й доведіть, що твір Дж. Кітса є віршем.
5. Що ви відкрили для себе нового в процесі ознайомлення з поезією Дж. Кітса?
6. Прокоментуйте висловлювання Дж. Кітса: «Краса є правда, правда є краса»; «Поезія — невичерпний потік світла».

ЙОГАНН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

1749–1832

Я вдячний, що із року в рік
Росту я в лад природі...

Йоганн Вольфганг Гете

Сторінки життя та творчості

Йоганн Вольфганг Гете народився 28 серпня 1749 р. в м. Франкфурті-на-Майні (Німеччина) у заможній родині юриста Йоганна Каспара. Батько приділяв велику увагу вихованню дітей. Під керівництвом домашніх учителів майбутній поет опанував грецьку, латинську, французьку, англійську й італійську мови. Змалку навчився грати на клавесині й віолончелі, малювати, фехтувати, їздити верхи, танцювати, добре орієнтувався у всесвітній історії та історії мистецтва.

У 16 років юнак вступив на юридичний факультет Лейпцизького університету. Здобув юридичну освіту в Страсбурзькому університеті. Ці заклади й тепер є всесвітньо відомими. Однак головним його покликанням була література. З ранніх літ він вивчав фольклор і захоплювався пізнанням природи. Він уважав, що мистецтво має наблизитися до природи, а людина повинна вчитися в природи мудрості й гармонії.

1775 р. Й. В. Гете приїхав у м. Веймар на запрошення герцога Карла Августа Веймарського. Герцогу було 18 років, Гете — 26. Митець став радником і товаришем юного герцога, але водночас виконував і важливі громадські доручення — був міністром шляхів і військовим міністром. Намагався своєю державною діяльністю вдосконалювати життя людей, поліпшувати устрій маленького герцогства. Він писав: «Треба поливати власний сад, якщо ми не можемо дати дощу всій землі». У Веймарі Й. В. Гете

Університет, де навчався
Й. В. Гете. м. Страсбург
(Німеччина)

Будинок Й. В. Гете в саду.
м. Веймар (Німеччина)

створив багато поетичних шедеврів, у тому числі й «*Нічну пісню подорожнього*». У цьому місті він познайомився з іншим видатним німецьким поетом — Фрідріхом Шиллером, їхня дружба тривала понад десять років. У Веймарі поет заснував Національний театр, що працює до сьогодні.

Й. В. Гете був не тільки визначним митцем, а й науковцем. Він серйозно цікавився різними науковими галузями — геологією, біологією, мінералогією. Крім того, його інтереси сягали і філософії. Намагався дати пояснен-

ня вічним питанням людського буття: що таке природа, як пов'язані людина та навколишній світ, у чому полягає сенс життя особистості тощо. Усі ці проблеми відображені в його безсмертних творах — віршах, п'єсах, романах. Він уважав, що мистецтво має відкрити людині й людству смисл життя, спонукати до пошуку прекрасного в собі й у світі.

Природа стала провідною темою у творчості Й. В. Гете. У статті «*Природа*» він із захопленням писав: «Природа! Ми нею оточені й охоплені — непереможно, нам не вийти з неї... Тільки через любов наближуються до неї. Вона добра — я славлю її в усіх її творіннях!»

Тема — коло подій, життєвих явищ, змальованих у творі (тобто те, про що йдеться в художньому творі); тема або низка тем розкриваються у творі в органічному зв'язку з проблемою, яка з них постає й потребує осмислення.

Ідея художнього твору — його провідна думка, емоційна спрямованість (тобто те, що утверджується, проголошується митцем).

НІЧНА ПІСНЯ ПОДОРОЖНЬОГО

Історія створення

Вірш «Нічна пісня подорожнього» написаний 1780 р. неподалік від м. Їльменау в мисливській хатинці на вершині гори, де Й. В. Гете зупинився перепочити під час подорожі. Йому виповнився лише 31 рік. Він був сповнений великих надій, планів і

відкриттів. Краса німецької природи надихала поета на філософські роздуми.

У 80 років (за рік до смерті) він знову приїхав на те місце, із сумом оглянув той самий краєвид і промовив останній рядок свого вірша: «...скоро ти теж відпочинеш».

м. Ільменау (Німеччина)

Wanderers Nachtlied

Über allen Gipfeln
ist Ruh,
in allen Wipfeln
spürest du
kaum einen Hauch.
Die Vöglein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
ruhest du auch.

Нічна пісня подорожнього

Гори огортає
Спокій.
Тиша безкрая
У млі глибокій,
Ніби покров густий.
Не чути ані пташини.
Діждись хвилини —
Стихнеш і ти.

(Переклад Григорія Кочура)

Нічна пісня подорожнього

На всі вершини
Ліг супокій.
Вітрець не лине
В імлі нічній.
Замовк пташиний грай.
Не чути шуму бору.
Ти теж спочинеш скоро —
Лиш зачекай.

(Переклад Миколи Бажана)

Нічна пісня мандрівника

На гірських вершинах
імла,
в лісах, долинах
залягла
тиша: ти не бентеж
птахів — хай німують навколо.
Йди лише — й скоро
спочинеш теж.

(Переклад Леоніда Череватенка)

Робота з текстом

1. Яке враження справив на вас вірш поета?
2. Яка картина постала у вашій уяві під час читання твору? Опишіть її (4–5 речень).
3. Визначте основний настрій вірша Й. В. Гете. Знайдіть у тексті слова на підтвердження вашої думки.
4. Які природні сфери відображені в цьому вірші?
5. Визначте місце людини в поетичному пейзажі Й. В. Гете.
6. Сформулюйте основну тему (або теми) вірша.
7. Визначте ідею вірша.

Переклади і перекладачі

Вірш «Нічна пісня подорожнього» — усесвітньо відомий твір Й. В. Гете. Він перекладений понад 130 мовами світу. Перший український переклад твору здійснив *Михайло Старицький* наприкінці XIX ст. У першій половині XIX ст. до перекладу цього твору Й. В. Гете звертався й російський поет М. Лермонтов. Його вірш «Із Гете» («Горные вершины...») багатьом видається самостійним твором, але все-таки це майстерно зроблений художній переклад.

Горные вершины
Спят во тьме ночной,
Тихие долины
Полны свежей мглой.
Не пылит дорога,
Не дрожат листы...
Подожди немного,
Отдохнёшь и ты.

Краса слова

У маленькому шедеврї Й. В. Гете змальовано картину світу: спочатку виникають гірські верхів'я, потім — рослинний світ, а далі — тваринний світ (пташки). Картина нічної природи оповита тишею, мирним спокоєм... Митець уважав, що в природі гармонійно поєднано різні природні сфери й людина також є її органічною частинкою, вона має дослухатися до природи, жити з нею одним життям, шукати в ній духовної розради.

• Як ви думаєте, які почуття переповнюють того, хто споглядає прекрасну картину природи? А які почуття у вас викликав цей вірш?

 Вірш «Нічна пісня подорожнього» має понад 40 музичних інтерпретацій. На безсмертні рядки Й. В. Гете створили романси композитори: М. Титов, О. Варламов, С. Зибіна, А. Рубінштейн, С. Ляпунов, Г. Свиридов та ін.

• Разом з учителем послухайте один із цих романсів і скажіть, чи вдалося композитору за допомогою музики передати основний настрій вірша. Яке враження справив на вас музичний твір?

Перевірте себе

1. Чому Й. В. Гете називають не тільки митцем, а й науковцем, громадським діячем і філософом?
2. Розкрийте ставлення митця до природи.
3. У чому він убачав призначення свого мистецтва?
4. Визначте провідні ознаки пісні у вірші Й. В. Гете.
5. Як у вірші «Нічна пісня подорожнього» утілено думку про гармонію природи й людини? Наведіть відповідні цитати з тексту.

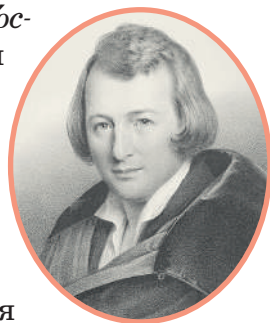
ГЕНРІХ ГЕЙНЕ

1797–1856

Гуляю між квітками
І сам між них розквітну...
Генріх Гейне

Сторінки життя та творчості

Генріх Гейне народився 13 грудня 1797 р. в м. Дюссельдорфі (Німеччина). З 12 років починає писати вірші. Спочатку батьки мріяли про військову кар'єру для сина, але згодом їхні плани змінилися, і хлопця по закінченні ліцею віддають до торговельної школи. 1816 р. він потрапляє в Гамбург, до свого дядька Соломона Гейне, під керівництвом якого вивчає комерційну справу. Однак Генріха не приваблювала комерція. Він повернувся в Дюссельдорф, де став готуватися до вступу у вищий навчальний заклад. Г. Гейне навчався в найкращих університетах Німеччини — у м. Бонні, Геттінгені, Берліні. Там він потрапив у коло видатних філософів і письменників. Його вірші з'являються друком у різних виданнях, і серед них — перша книжка митця під назвою «*Вірші*», опублікована 1821 р. Вона стала першою частиною його відомої збірки «*Книга пісень*», яку Г. Гейне наважився послати вже відомому тоді Й. В. Гете.

Поет багато подорожував, побував в Англії, Італії, Голландії та інших країнах. Згодом прийняв рішення оселитися у Франції, у Парижі. Ще одна визначна поема Г. Гейне — «*Нові поезії*» — вийшла друком 1844 р. саме в Парижі. Однак уже через рік важка хвороба раптово вразила й паралізувала його. Кілька років він був прикутий до ліжка, його очі ледве бачили, але навіть у своїй «матрацній могилі» (так називав поет свою кімнату) не переставав мислити, стежити за подіями у світі й писати вірші. Останні роки життя митця — це величезний подвиг, який він здійснював щодня, щоб жити та творити безсмертні поезії.

Г. Гейне залишився в історії світової літератури як натхненний співець при-

м. Дюссельдорф
(Німеччина). 1900 р.

роди й людини. Він використовував традиції усної народної поезії, широко застосовував у своїй творчості різні види фольклору, передусім — пісні. «Пісня є критерієм природності», — зазначав поет. Природа й людина зливаються в його віршах в єдине ціле. Пейзаж у творах митця увиразнює нюанси¹ переживань і почуттів особистості, водночас картини природи у віршах Г. Гейне набувають великого емоційного забарвлення, пройняті глибоким внутрішнім чуттям та усвідомленням причетності особистості до вічного руху природи.

Епітет — один із засобів поетичного мовлення (художньої виразності), художнє означення, що підкреслює характерну ознаку, визначальну якість предмета або явища, збагачуючи його новим емоційним або смисловим нюансом. У ролі епітета найчастіше використовується прикметник (інколи іменник). Епітети фольклорного походження називаються *постійними* (наприклад, *жива вода, сіра земля, хитра лисиця* та ін.).

Метафора — один із засобів поетичного мовлення (художньої виразності), уживання слів у переносному значенні за подібністю ознак зображуваних предметів чи явищ; метафорою може бути будь-яка самостійна частина мови.

«ЗАДЗВЕНИ ІЗ ГЛИБИНИ...»

Leise zieht durch mein Gemüt
liebliches Geläute,
klinge, kleines Frühlingslied,
kling hinaus ins Weite.

Zieh' hinaus bis an das Haus,
wo die Blumen sprießen;
wenn du eine Rose schaut,
sag', ich laß sie grüßen.

Задзвени із глибини
Тихої печалі,
Мила пісенько весни, —
Линь все далі й далі!

Линь, дзвени, знайди той дім,
В квітах сад зелений,
І троянду перед ним
Привітай від мене.

(Переклад Леоніда Первомайського)

Робота з текстом

1. Який настрій утілено в поетичному пейзажі Г. Гейне?
2. Знайдіть в українському перекладі вірша епітети й метафори. Яку роль вони відіграють у поетичному тексті?

¹ *Нюанс* — відтінок, ледь помітний перехід від одного до іншого (смислу, кольору, звуку тощо), незначна розбіжність у подібних властивостях чогось (предмета, явища, почуття тощо).

3. Як ви розумієте словосполучення *пісенька весни*? Що воно означає? Де, на вашу думку, вона звучить?
4. Знайдіть у вірші повтори окремих слів. Яку роль вони відіграють?
5. Які повтори звуків (голосних і приголосних) трапляються в українському перекладі?

Краса слова

У вірші Г. Гейне «Задзвени із глибини...» майстерно зображується не тільки весняний пейзаж, а й почуття людини. Це свідчить про розвиток традицій усної народної творчості, де через картини природи розкриваються стани людської душі, переживання та емоції особистості. У побудові вірша наявні два художні плани — реальний та чуттєвий, які розгортаються паралельно.

Чому автор порівнює весняну пісню з дзвонами (дзвіночками, дзвонінням)? У яких словах, повторах (слів, звуків) це втілено? Які слова оригіналу демонструють прихід весни, її поширення? Чи є в тексті оригіналу епітети й метафори? Назвіть їх.

Наприкінці ХІХ ст. поетичні твори Г. Гейне перекладали *Леся Українка, Іван Франко, Пантелеймон Куліш, Микола Вороний, Михайло Коцюбинський, Павло Грабовський* та ін. У ХХ ст. до творчості німецького митця зверталися різні покоління перекладачів, у тому числі *Максим Рильський, Микола Бажан, Євген Попович, Сидір Сакидон* та ін. Найбільше високохудожніх перекладів Г. Гейне належить *Леонідові Первомайському*.

1. Якщо ви володієте німецькою мовою, порівняйте оригінал та український переклад вірша. Які нюанси додав перекладач Л. Первомайський до змісту перекладу?
2. Зіставте ознаки народної пісні з твором Г. Гейне. Які з цих ознак збігаються?

Перевірте себе

1. Який пейзаж постає у вірші «Задзвени із глибини...» Г. Гейне?
2. Розкрийте основну тему й ідею твору.
3. Які почуття людини та якими художніми засобами їх утілено у вірші?
4. Напишіть твір про пробудження природи у вашому краї на тему «Мила пісня весни».

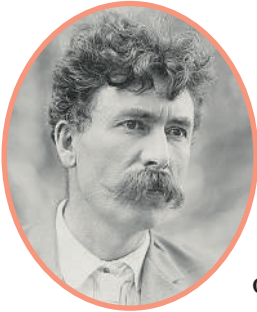
ЕРНЕСТ СЕТОН-ТОМПСОН

1860–1946

Ми — діти ще однієї матері —
Природи...

Ернест Сетон-Томпсон

Сторінки життя та творчості

Ернест Сетон-Томпсон народився 14 серпня 1860 р. в містечку Сэут-Шілдс (Англія) у родині Джозефа Логана й Аліси Томпсон. Ернест був восьмим із десяти братів. Його батько мав кілька суден, які перевозили товари за океан. Коли хлопчику виповнилося шість років, його родина через втрату статків змушена була переселитися до Торонто (Канада). Багато років Е. Сетон-Томпсон прожив у Північній Америці. Він добре знав цей край, любив його сувору, але таку прекрасну природу, мешканців цієї землі.

Ще змалку Ернест навчився стежити за тваринами, вів щоденник своїх спостережень, куди занотовував побачене й почуте — усе, що було пов'язано зі світом природи.

Ще одним захопленням Е. Сетона-Томпсона було мистецтво. У Торонто він отримав перші уроки живопису й після закінчення коледжу став відомим як художник. Кількома штрихами Е. Сетон-Томпсон умів передати поведінку й характер тварин. Спочатку його полотна ніхто не купував, але згодом він почав брати участь у виставках і став досить відомим художником-аніمالістом¹.

У 1883 р. з'явився перший твір митця — *«Життя лугового тетерева»*. Потім було надруковано ще понад 40 книжок. За порадою свого друга, Дж. Р. Кіплінга, Е. Сетон-Томпсон подав усю важливу інформацію про тварин у художній формі — у романі *«Маленькі дикуни»* (1903).

Починаючи з 1902 р. Е. Сетон-Томпсон став засновником громадського руху *«Життя в природі»*, який мав на меті екологічне виховання дітей.

¹ Аніمالіст (латин. *animal* — тварина) — митець, який зображує у своїх творах тварин.

Останні роки життя письменник провів у Санта-Фе (США, штат Нью-Мексико), побудувавши на лоні природи будинок, який називав «Фортецею». Там він продовжував писати книжки про тварин.

Оповідання — невеликий прозовий твір, у якому зображується якась подія (чи епізод) із життя одного або кількох персонажів.

Основні ознаки оповідання:

- нерозгалужена й чітка будова;
- стрімкість розвитку подій;
- стислі описи;
- велика роль деталей.

Література і мистецтво

Картини Е. Сетона-Томпсона «Сплячий вовк» і «Тріумф вовків» стали всесвітньо відомими, виставлялися на різних міжнародних виставках (Париж, Чикаго та ін.).

Е. Сетон-Томпсон.
Сплячий вовк. 1892 р.

Е. Сетон-Томпсон.
Тріумф вовків. 1895 р.

СНАП

Історія бультер'єра

Оповідання

(Уривки)

Історія створення

Оповідання «Снап» увійшло до книжки Е. Сетона-Томпсона «Тварини-герої». Митець захоплювався тваринами, їхнім природним героїзмом, силою, упертою боротьбою за свою свободу, незважаючи на всі спроби людей їх приручити. Письменник писав: «Тільки одного людина має соромитися — страху!» Історія про Снапа є великим уроком сміливості, який дала людям природа.

I

Був Хеллоуїн, і вже сутеніло, коли я вперше побачив його. Рано-вранці я отримав телеграму від Джека, мого приятеля з коледжу: «На добру згадку про мене. Посилаю тобі чудове цуценя. Будь із ним увічливим, так безпечніше». Це було дуже схоже на Джека — надіслати якусь пекельну машину або лютого скунса й назвати його цуценям, тому я очікував пакунок із цікавістю. Коли він прибув, я побачив примітку «Небезпечно», а зсередини чулося гарчання від найменшого поруху. Зазирнувши за сітку, я побачив, що там було не тигреня, а лише маленький білий бультер'єр. Він кусав мене, усіх і все, якщо йому здавалося, що щось наближалось до нього надто швидко або надто близько, скавучав неприємно й часто. У собак є два види гарчання: одне гуркітливе й грудне, це ввічливе попередження або люб'язна відповідь; інше — гортанне й набагато вище за тональність, це останнє слово перед нападом. Гарчання цього тер'єра належало до останнього виду. Я був любителем собак і вважав, що знаю все про них, тому, відпустивши кур'єра, я дістав свій великий складаний ніж, який також заміняв зубочистку, молоток, сокиру, набір інструментів, кочергу й був фірмовим виробом нашої компанії, і зняв сітку. О, так, я знав усе про собак! Він був маленьким, лютим і грізно гарчав при кожному постукуванню мого інструмента, а коли я перекинув ящик, він просто кинувся на мої ноги. Якби його лапа не заплуталася в сітці й не втримала його, я міг би постраждати, бо він явно намірився зробити те, що вже давно хотів; але я став на стіл, де він не зміг би мене дістати, і спробував знайти спільну мову з ним. Я завжди вірив у те, що з тваринами можна поговорити. Я поділяю думку про те, що вони можуть збагнути дещо з наших намірів, навіть якщо не розуміють слів; але песик, очевидно, уважав мене лицеміром і не зважав на мої спроби. Спочатку він сів під столом і постійно слідкував, чи не спробує якась нога спуститися вниз. Я був упевнений, що можу контролювати його очима, але я не міг навіть зазирнути в його очі, а тому залишився в'язнем. Я надзвичайно спокійна людина, я лестив сам собі, бо я ж представник фірми, яка займається виготовленням залізних виробів, і в непохитності нас не перевершить ніхто, хіба що джентльмени, які завжди сунуть носа не у свої справи й займаються продажем готового одягу. Я сидів на столі, а мій маленький тиран унизу не зводив очей з моїх ніг. Я витяг телеграму й прочитав ще раз: «Чудове цуценя. Будь із ним увічливим, так безпечніше». Я думаю, що, урешті-

решт, більше спрацювала моя незворушність, аніж увічливість, бо через півгодини гарчання припинилося. Через годину він більше не стрибав на газету, яку я завбачливо поклав на край столу, щоб перевірити його настрій; можливо, роздратування від перебування в клітці трохи вщухло, і коли я запалив третю сигару, він подибав до

вогню й ліг, хоч і не спускав з мене очей; у мене не було причин скаржитися на таке зневажливе ставлення до себе. Він слідкував за мною одним оком, а я обома очима стежив не за ним, а за його маленьким хвостом. Якби цей хвостик хоча б раз поворухнувся, я міг би відчувати себе переможцем, але він не рухався. Я дістав книжку й продовжував сидіти на столі, доки мої ноги не звела судома, а во-гонь у каміні не почав згасати. Близько десятої вечора похолоднішало, а о пів на одинадцятю вогонь погас. Мій подарунок на Хеллоуїн піднявся, позіхнув і потягнувся, тоді заліз на хутрянний килимок під моїм ліжком. Нечутно ступаючи, я переступив зі столу на маленьку шафу й поступово дістався до камінної полиці. Так згодом я дійшов до ліжка й, дуже тихо роздягнувшись, уклався, не викликавши жодного зауваження свого господаря. Я ще не заснув, коли почув тихе шкряботіння й «туп-туп» по ліжку, а потім по своїх ногах. Снап, очевидно, подумав, що внизу занадто холодно, і вирішив скористатися найкращим, що могло бути запропоноване в моєму будинку.

Він скрутився біля моїх ніг так, що мені стало дуже незручно, а коли я спробував улаштуватися зручніше, то найменшого поруху мого пальця було достатньо, щоб змусити його кусатися так люто, що від каліцтва мене рятувала тільки товста ковдра. Пройшла ціла година, перш ніж мені вдалося так покласти ноги, щоразу пересуваючи їх на міліметр, щоб я міг спокійно спати. Кілька разів серед ночі мене будило сердите гарчання собаки, напевно, тому, що я наважився поворухнути пальцем без його дозволу, хоча я думаю, що його міг дратувати й мій храп.

Уранці я був готовий устати ще до того, як Снап прокинувся. Бачте, повне ім'я його — Снап-Джинджерснап. Деяким собакам важко дати ім'я, іншим же це не потрібно — вони самі можуть це зробити.

Я був готовий піднятися о сьомій. Снап же не прокидався до восьмої, тому ми встали о восьмій. Він трохи віддячив мені за теп-

лий прийом, дозволив мені одягатися вже не на столі. Виходячи з кімнати, щоб приготувати сніданок, я зауважив: «Снапе, друже, деякі люди визнали б за потрібне виховувати тебе батогом, але мені здається, що я маю кращий план. Лікарі зараз рекомендують систему, яка називається “залишити без сніданку”. Я це спробую».

Це було жорстоко, але я залишив його без їжі на весь день. Він пошкрябав двері, і мені потім довелося їх перефарбувати, але ввечері він уже брав їжу з моїх рук. Через тиждень ми були добрими друзями. Зараз він спав на моєму ліжку й дозволяв мені ворушити ногами, не кусаючи їх і не намагаючись серйозно мене поранити. Система «залишити без сніданку» творила чудеса: через три місяці ми були нерозлучними друзями й виявилось, що в телеграмі він цілком виправдано був названий чудовим цуценям.

Здавалося, йому незнайоме почуття страху. Якщо повз нього проходив маленький собачка, він не звертав на нього уваги; якщо то був собака середнього розміру, він струною витягував свій короткий хвостик і так ходив довкола незнайомця, зневажливо шкрябаючи кігтями й дивлячись на небо, землю, удалечінь — куди завгодно, але тільки не на того собаку, відзначаючи його присутність тільки частим гарчанням на підвищених тонах. Якщо ж незнайомиць не рухався з місця, починалася бійка, і тоді він утікав дуже швидко. Іноді Снапові доводилося програвати, але й гіркий досвід не міг уселити в нього навіть краплю обережності. Одного разу, їдучи в кебі під час виставки собак, Снап побачив на прогулянці подібного до слона сенбернара. Його розміри викликали в цуценяти таке зацікавлення, що він мерщій вискочив з вікна кеба й зламав ногу.

Очевидно, у нього відібрали почуття страху й замінили великою кількістю імбиру, що стало підставою для його повного імені. Він відрізнявся від усіх собак, яких я коли-небудь знав. Наприклад, якщо хлопець кидав у нього камінь, він біг, але не від, а до хлопця, і якщо такий злочин повторювався, Снап сам чинив правосуддя, тому його всі поважали. Здавалося, тільки я та кур'єр у конторі бачили його позитивні риси. Тільки нас двох він удостоював високої честі — особистої дружби, яку я цінував усе більше з плином часу, і до середини літа Карнегі, Вандербілт та Астор усі гуртом не могли б зібрати достатньо грошей, щоб купити в мене мого маленького собаку Снапа.

II

Хоч я й не дуже часто мандрую, проте восени моя фірма відправила мене в подорож, а Снап, на жаль, залишився з хазяйкою квартири, яку я наймав. Він її зневажав, вона його боялася, й обоє ненавиділи одне одного.

Я займався збутом колючого дроту на півночі Штатів. Листи приходили до мене раз на тиждень, і моя хазяйка постійно скаржилася на Снапа.

Прибувши до Мендози, що в Північній Дакоті, я знайшов хороший ринок для збуту дроту. Звісно, головні угоди я укладав з великими торговцями, але я також бував і у фермерів, дізнавався про їхні потреби. Так я познайомився з фермою братів Пенруф.

Неможливо довго перебуваючи в місцевості, де займаються скотарством, не почути про злочини якого-небудь хитрого й нищівного сірого вовка. Уже минув той час, коли вовків можна було легко отруїти, тож зараз вони завдають значних збитків фермерам.

Брати Пенруф, як і більшість скотарів, залишили всі спроби отруїти вовка чи спіймати його в капкан і почали навчати собак різних порід полювати на вовка, сподіваючись у такий спосіб ще й трохи розважитися, виконуючи корисну справу знищення шкідників.

Англійські гончаки були надто слабкими для битви; данські доги — надто незграбними; а хорти не могли переслідувати ціль, якщо її не було видно. Кожна порода мала певний недолік, але фермери сподівалися на успіх завдяки зграї собак різних порід, і коли я був запрошений приєднатися до мендозького полювання на вовка, мене надзвичайно потішило те різноманіття собак, яке брало в ньому участь. Там було достатньо дворняжок, але також були й чистокровні породи собак, зокрема кілька російських вовкодавів, які, напевно, коштували чимало.

Хілтон Пенруф, старший із братів, господар вовкодавів, надзвичайно пишався ними й очікував від них великих подвигів. «Хорти надто вразливі для битви з вовком, данські доги надто повільні, але ви побачите: вовкодави добре зроблять свою справу», — говорив він.

Отже, хорти призначалися для гонитви, доги — для допомоги, а вовкодави — для головної битви. Там також було двоє або троє гончаків, які повинні були своїми чутливими носами вистежити звіра, якби він раптом зник з очей.

Гарний краєвид відкривався перед нами, коли ми їхали верхи Бедлендськими пагорбами того жовтневого дня. Повітря було про-

зорим і свіжим, і, незважаючи на пізню пору, не було ані снігу, ані морозу. Кони були жвавими й один чи два рази спробували показати мені, як вони звільняються від своїх наїзників.

Собаки були налаштовані на полювання, і на рівнині ми помітили одну чи дві сірі плями, які, за словами Хілтона, могли бути вовками або койотами¹. Собаки понеслися, голосно гавкаючи, але ввечері, хоч в одного з хортів була рана на плечі, більше не було жодних доказів, що хтось із них був на полюванні.

— Мені здається, що від твоїх славнозвісних вовкодавів немає жодної користі, Хілте, — сказав Гарвін, молодший брат. — Я за те, що той маленький чорний данський дог набагато кращий за інших, хоча він і нечистокровний.

— Я не розумію, — пробурчав Хілтон. — Навіть койоту, а не те що вовку, ніколи ще не вдавалося втекти від цих хортів; гончаки можуть іти навіть по триденному сліду, а доги можуть подолати й ведмедя гризлі².

— Я вважаю, — сказав батько, — вони можуть бігти, можуть переслідувати й можуть подолати ведмедя, це цілком можливо; але річ у тім, що вони не хочуть битися з вовком. Уся згряя просто боїться — і мені б дуже хотілося повернути віддані за них гроші.

Так вони все бурчали й продовжували сперечатися, коли я попрощався з ними й поїхав далі.

Здавалося, що в поразці була лише одна причина. Собаки були швидкими та сильними, але вовк, очевидно, залякав усіх собак. У них не вистачало мужності зустрітися з ним, і щоразу, як вовкові вдавалося втекти, мої думки переносилися до безстрашного маленького собаки, з яким я ділив ліжку впродовж останнього року. Мені так хотілося, щоб він був тут, тоді ці незграбні собаки-велети знайшли б свого лідера, його б не покинула сміливість під час випробування.

На моїй наступній зупинці я отримав листи, серед яких були й два повідомлення від хазяйки; у першому йшлося про те, що «цей жажливий собака просто ганебно поводить себе в моїй кімнаті», а інше, ще переконливіше, вимагало негайного усунення Снапа. «Чому б не відправити його до Мендози? — подумав я. — Усього двадцять годин подорожі; йому там зрадіють. Я зможу забрати його на зворотному шляху».

---

¹ *Койот* (луговий вовк) — представник родини собачих, що мешкає на відкритих просторах Північної Америки.

² *Гризлі* — різновид бурого ведмедя, що мешкає переважно на Алясці й у західних районах Канади; величина гризлі, зазвичай, становить 2,4–2,5 м, маса майже 450 кг.

III

Моя наступна зустріч із Джинджерснапом не дуже відрізнялася від першої. Він стрибнув на мене, удаючи, що хоче вкусити, і часто гарчав, але це було грудне гарчання, а його хвостик постійно погойдувався.

Пенруфи вже декілька разів улаштовували полювання на вовка з того часу, як я був з ними, і були дуже роздратовані тим, що ніяк не могли досягти успіху. Собаки знаходили вовка майже кожного разу, але не могли вбити його, а мисливці жодного разу не підходили достатньо близько, щоб зрозуміти, чому вони бояться. Старий Пенруф був переконаний, що «у всій зграї немає собаки, хоробрішої за кролика».

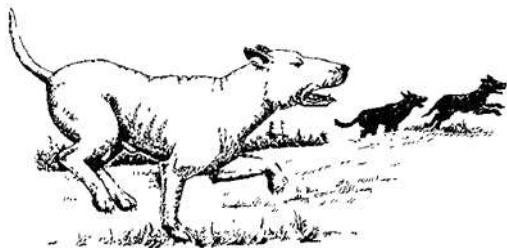
Наступного дня ми вийшли на світанку — та ж сама процесія з чудових коней та прекрасних вершників. Там, як і раніше, були великі сірі собаки, руді собаки, плямисті собаки; але, крім того, з нами був маленький білий собака, що залишався поруч зі мною, і не тільки собаки, а й коні, які підходили занадто близько до нього, познайомилися з його зубами. Здавалося, Снап пересварився з усіма людьми, кіньми й собаками, які тільки були поблизу, окрім однієї бультер'єрки, яка належала чоловікові з готелю в Мендозі. Вона була єдиною, хто був менший за нього, і вони, здавалося, сподобалися одне одному.

Я ніколи не забуду панорами, що відкрилася перед нами під час полювання, яке я побачив того дня. Ми були на одному з тих великих пласких пагорбів, з яких можна побачити всю місцевість, коли Хілтон, який роздивлявся місцину в бінокль, вигукнув:

— Я бачу його! Ось він іде до струмка Скалл. Це, напевно, койот.

Зараз потрібно було змусити хортів побачити здобич: нелегкою була ця справа, оскільки вони не можуть подивитися в бінокль, а на землі росло багато полину, вищого за зріст собак.

Але Хілтон покликав: «Сюди, Дандере!» — і схилився із сідла, одночасно виставивши ногу. Одним спритним стрибком Дандер заскочив на сідло й стояв там, балансуючи на коні. Водночас Хілтон наполегливо показував: «Ось він, Дандере, дивися, дивися, він там». Собака серйозно вдивлявся туди, куди показував його хазяїн, і, очевидно, побачивши щось, легко зіскочив на землю й побіг удалечінь. Інші собаки вирушили за ним довгою процесією, і ми їхали за ними так швидко, як могли, але втрачали час, бо на нашій дорозі було багато ярів, борсучих нір, каменів і полину, тому швидко їхати було надто небезпечно.

Ми всі відстали, і, звичайно, я був останнім, бо ще не призвичаївся їздити верхи. Ми кілька разів бачили, як собаки мчали рівниною або зникали в яру й знову з'являлися з іншого боку. Визна-

ним лідером був хорт Дандер, і, подолавши наступний кряж, ми побачили всю погоню — койота, який біг з усіх ніг, собак, що були за чверть милі¹, але вже майже його наздоганяли. Коли ми побачили їх наступного разу, койот був мертвий, а собаки сиділи навколо нього — усі, крім двох гончаків і Джинджерснапа.

— Запізнилися на бійку, — зауважив Хілтон, глянувши на відсталих гончаків. Тоді він гордо погладив Дандера. — Як бачите, ваш цуцик усе-таки не знадобився.

— Яка сміливість — десять великих собак напали на одного маленького койота, — насмішкувато зауважив батько. — Почекай, допоки ми не зустрінемося з вовком.

Наступного дня ми знову вийшли на полювання, бо я вирішив побачити, чим усе це закінчиться. Піднявшись на високий пагорб, ми вгледіли сіру пляму, що рухалася. Рухома біла пляма означає антилопу, червона — лисицю, сіра — або вовка, або койота; а хто це напевно — визначають за хвостом. Якщо в бінокль видно опущений хвіст, то це койот; якщо піднятий — це ненависний вовк.

Як і раніше, Дандеру показали здобич, і він, як і раніше, повів за собою строкату змішану зграю — хортів, вовкодавів, гончаків, догів, бультер'єра і вершників. На мить ми побачили погоню; це, безсумнівно, був вовк, який довгими стрибками тікав від собак. Чомусь мені здалося, що собаки, які були попереду, бігли не так швидко, як раніше за койотом. Але ніхто не знав, чим закінчиться полювання. Собаки один за одним поверталися до нас, і ми більше не бачили того вовка.

Мисливці глузували із собак і ляляли їх.

— Ех! Злякалися, просто злякалися, — із роздратуванням промовив батько. — Вони легко могли наздогнати, але як тільки він повернувся до них, вони втекли. Тьху!

— Де ж той неперевершений, безстрашний, героїчний тер'єр? — зневажливо спитав Хілтон.

¹ *Міля* — британська й американська міра довжини, яка дорівнює приблизно 1609,344 м.

— Не знаю, — сказав я. — Думаю, що він ще жодного разу не бачив вовка; але, якщо це коли-небудь станеться, я б'юся об заклад, що він обере перемогу або смерть.

Тієї ночі недалеко від ферми було роздерто кілька корів, і ми ще раз вирушили на полювання.

Почалося все так, як і минулого разу. Увечері ми побачили сіроманця з піднятим хвостом, приблизно за півмилі. Хілтон покликав Дандера й посадив його на сідло. Я взяв з нього приклад і покликав до себе Снапа. Його лапи були настільки короткими, що йому довелося кілька разів стрибати, поки нарешті не вдалося залізти, ухопившись за мою ногу. Я деякий час показував йому ціль, допоки він не побачив її й вирушив за хортами з надзвичайною енергією.

Цього разу погоня вела нас не густими хащами біля річки, а відкритою місцевістю, і на те були певні причини. Тримаючись разом, ми піднялися на узвишшя й побачили переслідування на відстані милі, якраз у ту мить, як Дандер наздогнав вовка й спробував схопити його за лапу. Вовк повернувся до нього, щоб оборонятися, і нам це було чудово видно. Собаки наближались по двоє-трое, оточуючи його кільцем, поки нарешті не виступив маленький білий песик. Він не витрачав часу на гавкіт, а рвонувся просто до горла вовка, але промахнувся й учепився йому в ніс; тоді підійшли десять великих собак, і через дві хвилини вовк був мертвий. Ми їхали дуже швидко, щоб устигнути до розв'язки, і, хоча ми дивилися з великої відстані, побачили, що Снап виправдав телеграму, як і мою рекомендацію.

Тепер була моя черга тріумфувати. Снап показав їм, як ловити вовків, і нарешті мандозька зграя зробила це без допомоги людей.

Проте було дві обставини, які дещо затьмарювали радість перемоги: по-перше, це був молодий вовк, майже вовчєня, тому він і побіг рівниною, як дурень; а по-друге, Снапа було поранено — вовк сильно пошкодив його плече.

Коли ми переможно їхали додому, я помітив, що він трохи кульгав.

— Сюди, — гукнув я, — іди сюди, Снапе! (...) Тримай, — сказав я й простягнув йому батіг. Він схопив його, і так я підняв його на сідло й відніс додому. Я доглядав його, як дитину. Він показав цим скотарям, кого саме не вистачало в їхній зграї; може, гончаки й мають добрий нюх, хорти — швидкі, а вовкодави й доги вміють боротися, але від усіх них немає жодної користі без переможної сили духу, яка є тільки в бультер'єрів. (...)

IV

Наступного дня був Хеллоуїн, річниця мого знайомства зі Снапом. День видався ясним, сонячним, не дуже холодним, і на землі не було снігу. Як правило, цього дня їхали на полювання, а зараз, звичайно, єдиною метою були вовки. На превеликий жаль, Снап погано почувався через свою рану. Він, як завжди, спав у мене в ногах, і на простирадлі залишилися сліди крові. Він не міг боротися, але ми просто зобов'язані були вирушити на полювання, тому його заманили в комору й зачинили там. Коли ми від'їжджали, у мене було тривожне передчуття. Я знав, що без мого собаки ми зазнаємо невдачі, але я навіть уявити не міг, якою буде ця невдача.

Ми вже блукали пагорбами біля струмка Скалл, коли раптом з'явився маленький білий м'ячик, що продирався крізь зарості долину, і через хвилину до мого коня підбіг Снап, котрий скавчав і помахував хвостом. Я не міг відправити його назад; він не виконував таких наказів, навіть якщо віддавав їх я. Його рана ще не загоїлася, тому я покликав його, простягнув батіг і підняв на сідло.

«Тут, — подумав я, — я втримаю тебе в безпеці аж до повернення додому». Я так думав, але, не врахував намірів Снапа. Крик Хілтона «ату́, ату́!» сповістив нас, що він побачив вовка. Дандер і його суперник Райлі стрибнули вперед, зіштовхнулись і разом упали. Але Снап, добре придивившись, таки побачив вовка, не надто далеко, і не встиг я й отямитися, як він уже зіскочив із сідла й побіг петляючи вгору, униз — через полин, прямо на ворога, через кілька хвилин уже ведучи за собою всю зграю. Недалеко, звичайно. Великі хорти побачили рухому пляму, і звична процесія потяглася рівниною. Це мало б бути гарне полювання, бо вовк був ближче, аніж за милою, а собаки були дуже жваві.

— Вони повернули у Ведмежий Яр! — крикнув Гарвін. — Сюди, ми можемо їх випередити!

Тому ми повернули та швидко їхали північною стороною пагорба Халмера, поки гонитва продовжувалася з південного боку.

Ми під'їхали до краю узвишся й уже збиралися спускатися, коли Хілтон гукнув:

— Він тут! Ми зіткнулися прямо з ним!

Він зістрибнув із свого коня, кинув повіддя й побіг уперед. Я зробив так само. Назустріч нам, пробираючись рівниною, ішов величезний сірий вовк. Його голова була опущена, хвіст витягнутий

прямою лінією, а за п'ятдесят ярдів¹ від нього був Дандер, як сокіл над землею, удвічі швидший за вовка. За хвилину пес наздогнав його й укусив, але відскочив, як тільки вовк повернувся до нього. Вони зараз були прямо під нашими ногами, на відстані менше п'ятдесяти футів². Гарвін витяг пістолет, але Хілтон, на нещастя, зупинив його:

— Ні, ні, побачимо, що з цього вийде.

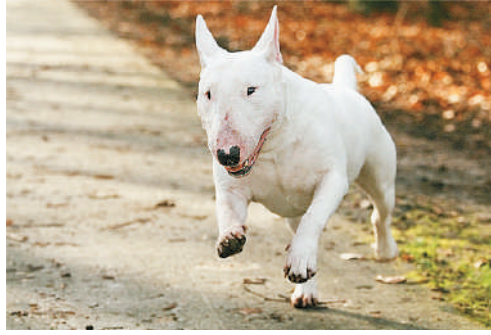
Через кілька секунд прибіг другий пес, тоді всі інші — так швидко, як могли. Кожен був сповнений шаленства й мав бажання битися, готовий одразу ж піти й розірвати вовка на частини; але кожен по черзі відступав і гавкав на безпечній відстані. Приблизно за хвилину з'явилися вовкодави — гарні великі собаки. Наближаючись, вони, без сумніву, хотіли мерщій кинутися на старого вовка; але його безстрашний вигляд, м'язистий тулуб і смертоносні щелепи налякали їх задовго до безпосередньої зустрічі, і вони також приєдналися до кільця, поки відчайдух у центрі повертався до них, готовий належно зустріти кожного.

Тоді підійшли доги, незграбні створіння, кожен з яких важив стільки ж, скільки й вовк. Я чув, як їхнє важке дихання переростало в загрозливе хрипіння разом з тим, як вони просувалися вперед; вони були готові розірвати ворога на шматки; але коли вони побачили його там, зловісного, безстрашного, із сильними щелепами, невтомними лапами, готового померти, якщо буде потрібно, але впевненого, що він не загине один — що ж, ті величезні доги, як і всі інші, раптом відчували страх: так, вони кинуться на нього — не зараз, а пізніше, коли віддихаються; о ні, вони не боялися вовка. Я міг визначити їхню хоробрість за їхніми голосами. Вони чудово знали, що перший ж собака, який виступить, постраждає, але це все одно — поки що вони ще трохи погавкають, щоб підбадьоритися.

І в той час, як десять великих собак стрибали довкола мовчазного вовка, у хащах долину за ними почувся шурхіт; тоді, стрибаючи, з'явився білосніжний гумовий м'ячик, який перетворився на маленького бультер'єра, і Снап, найповільніший зі зграї, прийшов останнім, так важко дихаючи, що здавалося, задихнеться. Він наблизився до зімкнутого кільця, яке створювали собаки, постійно змінюючи один одного, навколо вбивці худоби, з яким ніхто не наважувався зійтися один на один. Чи вагався він? Ані миті; крізь

¹ *Ярд* — британська й американська міра довжини, яка дорівнює 91,44 см.

² *Фут* — британська й американська міра довжини, яка дорівнює 30,48 см.

зграю гавкаючих собак він кинувся прямо до горла старого деспота¹; і вовк ударив його своїми двадцятьма шаблями. Але малий знову стрибнув на нього, і потім було вже важко пояснити, що саме сталося. Усі собаки змішалися. Мені здалося, що я побачив, як маленький білий песик учепився в ніс вовка. Зграя розсипалася на всі боки; зараз ми не могли їм допомогти. Але ми їм не були й потрібні: у них був безстрашний ватажок, і коли через якийсь час битва завершилася, на землі лежав сірий вовк, могутній гігант, а в його ніс вчепився маленький білий пес.

Ми всі стояли навколо, готові допомогти, але не могли зрушити з місця. Вовк був мертвий, і я гукнув Снапа, але він не поворухнувся. Я схилився над ним.

— Снапе, Снапе, усе закінчилося, ти вбив його.

Але собака був нерухомий, і лише тепер я помітив на його тілі дві глибокі рани. Я спробував підняти його.

— Відпусти, старий, усе закінчилося.

Він тихо загарчав і відпустив вовка. Скотарі схилилися над Снапом, і голос старого Пенруфа тремтів, коли він бурмотів:

— Я не дозволив би поранити його навіть за двадцять биків.

Я взяв собаку на руки, назвав його по імені й погладив по голові. Він трохи погарчав, ніби на прощання, лизнув мою руку й замовк навіки...

Сумним було моє повернення додому. У нас була шкіра жахливого вовка, але жодних інших виявів триумфу. Ми поховали безстрашного Снапа на пагорбі за фермою. При цьому я чув, як Пенруф, що стояв поряд, пробурмотів:

— Ось це була сміливість — справжня сміливість! Без сміливості в нашій справі багато не досягнеш.

(Переклад Марини Зуєнко)

¹ Деспот — мучитель.

Коментарі

Назва оповідання «Снап» з англійської означає «кусати». Це пов'язано з особливостями бійцівської породи собак — бультер'єрів.

Вони вирізняються з-поміж інших сміливістю та мужністю, тому для увиразнення цієї ідеї твору обрано саме таку породу з відповідним ім'ям.

Карнегі, Вандербілт та Астор — три відомі американські мільйонери. Їхні імена згадуються тоді, коли розповідач усвідомлює, що він ні за які гроші не зможе розлучитися зі Снапом.

Бедлендські пагорби, на яких відбувалося полювання в оповіданні «Снап», розташовані на південному заході Південної Дакоти (штат США). Пагорби, якими милувався розповідач, надзвичайно красиві, адже вони мають чудернацькі різнобарвні шпилі, бо внаслідок зсуву ґрунтів залишаються осади різного кольору.

Робота з текстом

1. Дайте назви частинам твору. Обґрунтуйте їх.
2. Чому Снап потрапив до розповідача саме на свято Хеллоуїн?
У чому полягав жарт його товариша по коледжу Джека?
3. Чи змогли бути друзями людина та собака? Як це сталося?
4. Знайдіть в оповіданні уривки, де змальовано звички й особливості характеру різних тварин.
5. Перекажіть епізод, у якому розповідається про те, як Снапа було поранено.
6. Як сталося, що поранений Снап знову опинився на полюванні?
Про що це свідчить?
7. Як у творі змальовано рішучість і силу Снапа? Прочитайте відповідні цитати.
8. Чому хазяїн Снапа мав право пишатися своїм улюбленцем?
9. Знайдіть у тексті рядки, у яких звучить ідея твору. Як ви їх зрозуміли?

Краса слова

Герой оповідання Е. Сетона-Томпсона «Снап» є не ворогом, а помічником людини. Змальовуючи образ собаки, автор розповідає про його стосунки з людиною як рівних між собою. Не тільки розповідач впливає на Снапа, а й Снап впливає на свого господаря. Процес виховання виявився не таким легким, й автор щедро ділиться своїми спостереженнями.

- Які риси поведінки собак відображено в оповіданні Е. Сетона-Томпсона? Наведіть відповідні цитати.
- Знайдіть в оповіданні слова та словосполучення, які характеризують Снапа протягом твору. Які з цих характеристик залишаються постійними протягом твору, а які змінюються? Чи є серед цих слів і словосполучень епітети, метафори й порівняння?

Для обговорення

1. Чого навчив Снапа його господар і, навпаки, чого навчив собака свого хазяїна?
2. Чому, на вашу думку, письменник помістив оповідання «Снап» до книжки «Тварини-герої»?

Творче завдання

За вибором учня

1. Створіть (*усно*) невеличке оповідання на тему «Мій домашній улюбленець і чого він мене навчив».
2. Напишіть твір-роздум (*8–10 речень*) на тему «Хто справжній герой оповідання “Снап” — собака чи людина?». Обґрунтуйте свою думку.

Українською мовою перші переклади творів Е. Сетона-Томпсона вийшли друком у Києві протягом 1911–1919 рр. (перекладачі *Ю. Будяк, Ю. Сірий, О. Кривинюк, П. Макаренко*). Твори канадського письменника перекладали й інші українські перекладачі: *Іван Леценко, Юрій Лісняк, Василь Мисик, Надія Кузнєцова, Лариса Боженко, Ростислав Доценко* та ін.

1. Знайдіть в мережі Інтернет або в бібліотеці твори Е. Сетона-Томпсона «Лобо», «Доміно». Прочитайте один із них (*за вибором*).
2. За допомогою Інтернету подивіться фільми «Легенда про Лобо» (США, реж. Дж. Алгар, Дж. Коуффер, 1962 р.), «Доміно» (СРСР, реж. І. Негреску, 1973 р.). Порівняйте їх з прочитаним твором.
3. Уявіть, що ви — голова журі міжнародного кінофестивалю. Придумайте приз за фільм за мотивами творів Е. Сетона-Томпсона. Підготуйте урочисту промову на вручення приза.

Перевірте себе

1. Що вам відомо про Е. Сетона-Томпсона?
2. Чому його називають натуралістом, художником і письменником? Доведіть це фактами.
3. Поясніть назву твору Е. Сетона-Томпсона, який ви прочитали.
4. Визначте основну тему й ідею прочитаного вами твору.
5. Чого вас навчив цей твір?
6. Які описи використовуються в прочитаному вами творі? Визначте їхню роль у тексті.
7. Чому Е. Сетон-Томпсон називав природу «книгою мудрості»?

КОМПЕТЕНТНОСТІ — СХОДИНКИ ДО СУЧАСНОГО СВІТУ

ПРИРОДА І ЛЮДИНА

Предметні компетентності

Знання

Виберіть правильну відповідь.

1. Коник і цвіркун — головні персонажі твору

- А Е. Сетона-Томпсона
- Б Г. Гейне
- В Й. В. Гете
- Г Дж. Кітса

2. Пори року, які зображені у вірші «Про коника та цвіркуна», — це ... .

- А літо й зима
- Б зима та весна
- В весна та осінь
- Г літо й осінь

3. Художній засіб, що використаний в уривку *Коли зима в мовчанні льодяне поля заковує, ...* — це ... .

- А порівняння
- Б метафора
- В алегорія
- Г антитеза

4. Головною думкою вірша Й. В. Гете «Нічна пісня подорожнього» є гармонія

- А людини та тварини
- Б людини й Бога
- В людини та природи
- Г людини із собою

5. Основний настрій вірша Г. Гейне «Задзвени із глибини...»

- А сумний
- Б радісний
- В тривожний
- Г нейтральний

6. Е. Сетон-Томпсон у своїх творах змальовував
- А місто
  - Б море
  - В рослини
  - Г тварин

Діяльність

7. Установіть відповідність.

Факти біографії

- 1 батько мріяв про військову кар'єру сина, але він вивчав комерційну справу; першу книжку опубліковано 1821 р.
- 2 володів грецькою, латинською, англійською, французькою, італійською мовами, грав на багатьох музичних інструментах, здобув юридичну освіту
- 3 створив понад 40 книжок, захоплювався живописом, автор першого посібника для бойскаутів
- 4 самому довелося прокладати шлях у житті, написав майже 100 творів, прожив усього 25 років

Письменник

- А О. Пушкін
- Б Е. Сетон-Томпсон
- В Дж. Кітс
- Г Й. В. Гете
- Д Г. Гейне

8. Установіть відповідність.

Автор

- 1 Е. Сетон-Томпсон
- 2 Дж. Кітс
- 3 Й. В. Гете
- 4 Г. Гейне

Уривок

- А *Краса є правда, правда є краса.*
- Б *В квітучій Данії, де народився я, Бере мій світ своє начало... .*
- В *Природа... Тільки через любов наближуються до неї.*
- Г *Пісні є критерієм природності.*
- Д *Ми діти ще однієї матері — Природи.*

9. Установіть відповідність.

Зміст твору

- 1 картина нічної природи, оповита тишею
- 2 літо й зима
- 3 опис весни
- 4 розповідь про неабияку сміливість собаки

Назва твору

- А «Лобо»
- Б «Про коника і цвіркуна»
- В «Задзвени із глибини...»
- Г «Нічна пісня подорожнього»
- Д «Снап»

Цінності

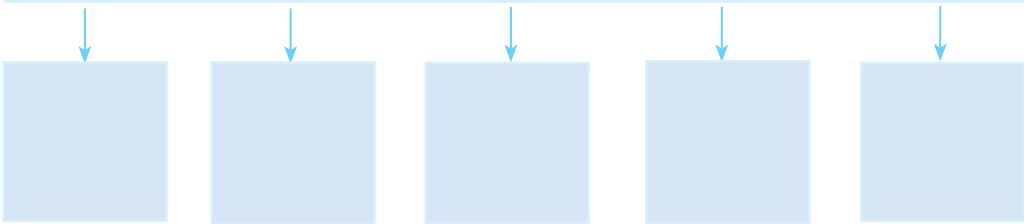
10. Опишіть, яке враження на вас справив вірш Й. В. Гете «Нічна пісня подорожнього». Яким постає образ природи у творі?

Ключові компетентності

Мислимо логічно

11. Складіть у зошиті схему «Мій улюблений герой Е. Сетона-Томпсона»: назвіть героя та зазначте його основні риси.

Мій улюблений герой —

Природне середовище та технології

12. Доведіть, що твори Е. Сетона-Томпсона розширюють наші знання про дику природу (5–7 речень).

Екологія і здоров'я

13. Наведіть 3–4 аргументи для доказу тези «Берегти природу — обов'язок кожного».

В інформаційному світі

14. Напишіть е-мейл другу про свою улюблену тварину (свійську або дику). Опишіть її звички, характер, місце проживання. Додайте до листа фото або власний малюнок.

СВІТ ДИТИНСТВА

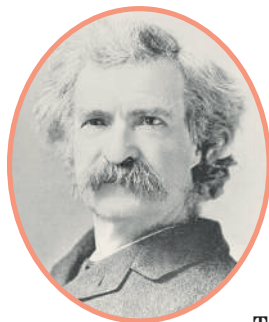
МАРК ТВЕН

1835–1910

Марк Твен був першим справді американським письменником, і всі ми відтоді — його наступники.

Вільям Фолкнер

Сторінки життя та творчості

У Сполучених Штатах Америки живуть люди різних національностей, культур і віросповідань. Колись вони залишили свої рідні домівки й вирушили шукати кращу долю до Північної Америки.

Будувати державу на новому континенті було нелегко, ще двісті років тому там відбувалися війни й жорстока боротьба за панування. Протягом тривалої боротьби й запеклих громадянських війн Америка, урешті-решт, позбулася рабства, люди різних культур і традицій навчилися разом жити, розбудовувати свою державу й пишатися нею.

Відомий американський письменник Марк Твен належав до покоління, на долю якого випала Громадянська війна (1861–1865). Тоді мешканці півночі країни повстали проти рабовласників на півдні.

Марк Твен (справжнє ім'я митця *Семюел Лінгхорн Клеменс*) народився 30 листопада 1835 р. в селищі Флориді (штат Міссурі, США). Він був шостою дитиною в багатодітній сім'ї.

Батьками майбутнього письменника були Джон Маршал і Джейн Лемптон Клеменс, емігранти¹ з Англії. Вони не мали

¹ *Емігранти* — люди, котрі залишили батьківщину й виїхали в іншу країну для постійного проживання.

великих статків і через те були змушені переїжджати з місця на місце. Коли Семюел був ще дитиною, його родина переїхала до містечка Ганнібала (штат Міссурі). Де б він потім не бував, Ганнібал займав у його душі особливе місце. Це було місто його дитячих років, мрій і спогадів. Усе, що він там бачив (стосунки між представниками різних верств, школа, церква), згодом було відображено в його книжках.

Найбільшим захопленням Семюела була річка Міссісіпі. Тому не випадково він обрав собі псевдонім¹ — Марк Твен, що з англійської (*Mark Twain*) означає «мірка два» (тобто 3,6 м). Цей вислів часто використовували працівники річкового порту й суден, повідомляючи про достатню глибину для безпечного плавання пароплавів. Майбутній письменник теж колись працював лоцманом². Після смерті батька він був змушений з 12 років працювати й допомагати матері утримувати родину.

«*Пригоди Тома Соєра*» (1876) принесли Марку Твену світове визнання. Читачі відразу полюбили героя книжки за талант фантазування, вміння захопити інших своїми мріями й іграми, а ще — за його вірність у дружбі, щирість почуттів, благородство душі. У той час, коли Марк Твен писав «*Пригоди Тома Соєра*», американські дітлахи переважно читали книжки, призначені для недільних шкіл. У них ішлося про вельми слухняних хлопчиків і дівчаток, яким за хорошу поведінку було забезпечено шлях до раю. Митці писали про дітей як про «маленьких дорослих», дитячі пустощі й фантазії вважалися недоліками. А Марк Твен вирішив створити книжку про звичайних дітей, яким не дуже хочеться вчитися (адже тогочасна освіта також перетворювалася на засіб насильства), але які вміють товаришувати, виручати один одного з біди, палко захоплюватися, бути самими собою.

Великим досягненням письменника було те, що він правдиво змалював повсякденну дійсність. Він зобразив світ очима дитини й щиро дивувався разом із нею, спостерігаючи за світом дорослих. Твір «*Пригоди Тома Соєра*» побудований на протиставленні (антитезі) різних світів — дітей і дорослих, слухняних і неслухняних хлопчиків. Своєю книжкою Марк Твен повертав юному поколінню віру в самих себе, закликав дітей усього світу бути природними, щирими, відданими, шляхетними.

---

¹ *Псевдонім* — вигадане ім'я, що використовується людиною замість справжнього; літературне ім'я митця.

² *Лоцман* — провідник суден (морських або річкових).

Пам'ятник Тому Соєру та Гекльберрі Фінну.
м. Ганнібал (США)

Свого улюбленого героя письменник не залишив і згодом написав продовження твору — *«Пригоди Гекльберрі Фінна»* (1885), *«Том Соєр за кордоном»* (1894), *«Том Соєр — сищик»* (1896). Розповідь про Гекльберрі Фінна вийшла зовсім іншою, на відміну від першої книжки. По-перше, історію повістував уже не автор, а його героєм — Гек Фінн, а по-друге, доброзичливий сміх перетворився на гостру критику законів півдня Америки. За зображення дружби білого Гека з чорношкірим слугою Джимом твір за часів Марка Твена було вилучено з бібліотек багатьох штатів. Навіть тепер ця книжка викликає гострі дискусії серед громадськості. Особливо неприйнятним для сучасних захисників расової рівності (противників расизму¹) є вживання слова *негр* стосовно чорношкірих героїв твору. Це слово вважається лайливим, образливим у сучасному світі. Однак сам письменник пояснював, що він нічого не вигадував, а змальовував лише те, що бачив у свій час.

Серед відомих усьому світові треба назвати також твір Марка Твена *«Принц і злидар»* (1882), у якому два головні герої — англійський принц Едуард Тюдор і маленький жебрак Том Кенті — на кілька тижнів помінялися місцями.

Усього митець створив 43 книжки, кожна з яких оголошена національним надбанням Сполучених Штатів Америки. Той, хто читає їх, стає щирішим, відкритішим, світлішим душею.

Цікаво знати

У США створено два музеї Марка Твена. Один розташований у місті його дитинства — Ганнібалі (штат Міссурі), а другий — у Гартфорді (штат Коннектикут). Музей у м. Ганнібалі називають «Домом Тома Соєра».

Музей у м. Гартфорді подібний до казкового палацу або до дивовижного корабля. Кожен, хто приходить сюди, може побачити затишні куточки родинного гнізда Клеменсів.

¹ *Расізм* — приниження людей однієї нації іншою, що є неприйнятним у сучасному світі, де серед найвищих цінностей вважається повага до людей різних націй, кольору шкіри, віросповідань, культур.

Музей Марка Твена. м. Гартфорд (США)

1867 р. власники газети «Альта Каліфорнія» вирішили відправити дотепного журналіста Марка Твена в турне Старим Світом, щоб він привіз звідти нові статті для видання. І письменник вирушив у велику подорож, під час якої відвідав і далекі країни, і далекі міста — Одесу, Севастополь, Ялту.

Українською мовою твори Марка Твена почали перекладати ще за його життя. Серед відомих перекладачів книжки «Пригоди Тома Соєра» — *Марія Грінченко, Юрій Корецький, Володимир Митрофанов, Інна Базилянська*. Твір «Пригоди Гекльберрі Фінна» став відомий читачам завдяки перекладу *Ірини Стешенко*, а «Принц і злидар» українською переклала *Марія Рябова*.

ПРИГОДИ ТОМА СОЙЄРА

Повість

(Уривки)

Історія створення

Більшість подій, про які йдеться в «Пригодах Тома Соєра», узято з реального життя. У книжці письменник згадав про роки свого дитинства в містечку Ганнібалі, яке у творі отримало назву *Санкт-Петербурґ* (американці люблять давати маленьким містечкам гучні назви столиць, тому країна має кілька Парижів, Єрусалимів тощо; можливо, ці назви свого часу нагадували емігрантам про покинуті рідні місця). У передмові до твору Марк Твен зазначив, що Том Соєр увібрав у себе риси характерів трьох хлопчиків. Хто ж вони? Це сам юний Семюел Клеменс, котрий не дуже любив учитися й був здатний на різні витівки, його шкільний товариш

Віллі Боуен, а також Томас Соєр з міста Шоунітауна, з яким митець познайомився раніше. Під іменем тітоньки Поллі Марк Твен зобразив свою матір, а під іменем Беккі Тетчер — одну зі своїх шкільних подруг, з якою одного разу заблукав у страшних лабіринтах печери поблизу Ганнібала. Свого друга — маленького волоцюгу Тома Бленкеншипа — Марк Твен увічнив в образі Гекльберрі Фінна. Безлюдний острів, куди втекли герої книжки, насправді існував на річці Міссісіпі за життя письменника.

Портрét (фр., англ. *portrait*) — один із засобів художнього зображення персонажа твору, змалювання (опис) людини, її зовнішнього вигляду, виразу обличчя, одягу, рухів, поведінки тощо.

Письменники по-різному створюють портрети. Митці можуть описувати персонажів стисло (лише кількома штрихами), або докладно, укрупнено (немовби зблизька), або віддалено. Портрет може бути створений за допомогою слів автора або висловлювань інших персонажів (можливе поєднання різних точок зору), у другому випадку портрет стає багатограннішим, бо подається з різних ракурсів. У портреті зображують зовнішні або внутрішні риси героя (або ті й ті одночасно). Портрети можуть бути незмінними (сталими) або змінюватися протягом твору, у ході розвитку подій, а зміна портрета засвідчує зміни в характері персонажа. Через портрет автор висловлює своє ставлення до героя, визначає моменти, які є важливими для розуміння його характеру та подій.

Сюжét (фр. *sujet*) — художня послідовність подій у літературному творі.

Сюжет тісно пов'язаний з темою твору, він є її реалізацією в художньо вибудованому ланцюгу подій. Для розуміння сюжету важливо знати не тільки те, які, власне, події взяті за його основу, а й те, як вони поєднуються між собою, як вони поєднані в тексті, які події укрупнено, які пропущено автором і т. д.

Складники (частини) сюжету:

експозиція — знайомство з героями твору, ознайомлення з обставинами їхнього життя, часом і місцем, де відбуваються події;

зав'язка — ключовий момент розгортання подій, різкий поворот в їхньому перебігу;

розвиток дії — подальше розгортання подій твору (стрімко або уповільнено, послідовно або непослідовно тощо); це найбільша за

обсягом частина твору, коли розкриваються характери персонажів, відбуваються основні зіткнення між ними;

кульмінація — найвищий момент напруження в розвитку дії (у великих творах буває кілька таких кульмінаційних моментів);

розв'язка — події, що завершують твір, вирішують основні питання й зіткнення у творі, повідомляють про результат розвитку подій.

У літературному творі може бути не одна, а декілька сюжетних ліній. Великі твори можуть складатися з менших частин, що мають окремі сюжети, хоча й об'єднані спільними персонажами, загальною темою.

Розділ другий

(...) Настала субота. Літо вирувало яскравими барвами та свіжістю, буяло життям. У кожному серці бриніла мелодія, а коли серце було молоде, вона виливалася в пісню. Обличчя кожного променилося радістю, кожний крокував пружно й бадьоро. Білі акації стояли у цвіту й наповнювали повітря пахощами. Кардіфська гора, що підносилася над містом, укрилася зеленню. Віддалік вона здавалася обітованою землею — чудесною, безтурботною, привабливою.

Том вийшов на вулицю з відром вапна та довгою щіткою. Він зміряв поглядом паркан, і радість його в одну мить згасла в душі, а натомість у неї ввійшла туга. Тридцять ярдів дощаного паркана заввишки дев'ять футів! Життя здалося йому безглуздом, існування — важким тягарем. Зітхнувши, він умочив щітку у вапняний розчин, провів нею по верхній дошці паркана, потім зробив те саме знову й знову, зупинився: якою ж крихітною була біла смужка порівняно з безмежним простором небіленого паркана! У розпачі він сів на землю під деревом. Із хвіртки підстрибнем вибіг Джим. У руці в нього було бляшане відро. Він наспівував пісеньку «Дівчина з Буффало». Ходити по воду до міської помпи Тому завжди здавалося неприємним заняттям, але тепер він подумав, що воно не таке вже й погане. Він згадав, що біля помпи завжди збирається багато людей: білі, мулати¹, чорношкірі; хлопчики й дівчатка, чекаючи своєї черги, сидять, відпочивають, міняються іграшками, сваряться, б'ються, пустують. Він згадав також, що хоча до помпи було якихось півтора кроків, Джим ніколи не повертався додому

¹ *Мулат* — нащадок від змішаного шлюбу.

Н. Роквелл. Ілюстрація до повісті Марка Твена «Пригоди Тома Сойера». 1936 р.

раніш як за годину, та й то майже завжди доводилося бігати за ним.

— Слухай, Джиме, — сказав Том, — ти тут трохи побіли, а я збігаю по воду.

Джим похитав головою й сказав:

— Не можу, *маса*¹ Том! Стара пані веліла, щоб я йшов до помпи, ні з ким не зупиняючись по дорозі. Вона каже: «Я вже напевно знаю, що маса Том покличе тебе білити паркан, так ти його не слухай, а йди своєю дорогою. Я сама подивлюся, як він його білитиме».

— А ти її не слухай! Вона багато чого каже, Джиме. Давай сюди відро, я миттю збігаю. Вона й не знатиме.

— Ой, боюся, маса Том, боюся старої пані! Вона мені голову відірве, їй-богу, відірве!

— Вона! Та вона й пальцем нікого не зачепить, хіба що стукне наперстком по голові — ото й тільки! Хто ж на це звертає увагу? Говорить вона, щоправда, дуже злі слова, але ж від слів не боляче, якщо тільки вона при цьому не плаче. Джиме, я дам тобі кульку. Я дам тобі мою білу алебастрову кульку.

Джим завагався.

— Біла кулька, Джиме, чудова біла кулька!

— Та воно так, кулька — річ чудова! Та все ж, маса Том, я дуже боюся старої пані.

— І до того ж, якщо ти захочеш, я покажу тобі свою вавку на носі.

Джим був усього лише людина й перед такою спокусою встояти не міг. Він поставив відро на землю, узяв алебастрову кульку й, згораючи від нетерпіння, дивився, як Том розбинтовує палець ноги. А вже за мить він біг вулицею з відром у руці, щулячись від болю нижче спини, тоді як Том завзято білив паркан, а тітонька Поллі залишала бойовище з черевиком у руці й тріумфом в очах.

Але Томового завзяття вистачило ненадовго. Він думав про те, як весело збирався провести цей день, і душу його огорнув ще більший смуток. Незабаром інші хлопчики, вільні від усякої роботи, вибіжать на вулицю гуляти й бавитися. Вони, звичайно, затіють різні веселі ігри, і всі збиткуватимуться з нього, коли побачать,

¹ *Маса* — у південних штатах звернення до панських дітей.

як тяжко йому доводиться працювати. Сама ця думка палила його вогнем. Він вийняв із кишень свої скарби й почав їх розглядати: уламки іграшок, кульки й подібна мізерія; усього цього мотлоху, мабуть, досить, щоб заплатити за три-чотири хвилини чужої праці, але, звісно, за неї не купиш і півгодини цілковитої волі. Він знову зібрав своє жалюгідне майно в кишеню, облишивши будь-яку надію підкупити товаришів. Ніхто з хлопчиків не стане працювати за таку мізерну платню. І ось у цю страшну хвилину розпачу на Тома раптом зійшло натхнення! Так, так, саме натхнення, бо в його голові сяйнула геніальна думка. Він узяв щітку й спокійно заходився до роботи. Ось у кінці вулиці з'явився Бен Роджерс, той самий хлопчик, глузувань якого він боявся над усе. Бен не йшов, а вистрибував і пританцьовував, а це свідчило, що на душі в нього радісно й що він багато на що сподівається в цей день. Він їв яблуко і час від часу видавав протяжний мелодійний свист, за яким випливали звуки на найнижчих нотах: «дін-дон-дон, дін-дон-дон» — Бен зображував пароплав. Підійшовши ближче, він зменшив швидкість, зупинився на середині вулиці й почав неквапливо повертати на узбіччя, обережно, з належною солідністю, бо зображав «Велику Міссурі», що мала осадку дев'ять футів. Він був водночас і пароплавом, і капітаном, і сигнальним дзвоном, тож йому доводилося уявляти, начебто він стоїть на своєму власному містку, сам дає команду й сам же її виконує.

— Стоп машина, сер! Дінь-ділень, дінь-ділень-дінь! — Пароплав повільно зійшов із середини дороги й став наближатися до тротуару. — Задній хід! Ділень-ділень-дінь! — Обидві його руки нерухомо витягнулися по боках. — Задній хід! Кермуй праворуч! Ділень-дінь! Чшш-чшш-чшш!

Тим часом його права рука величаво виписувала великі кола, бо була сорокафутовим колесом.

— Трохи назад з лівого борту. Ліворуч кермуй! — Почала обертатися ліва рука. — Ділень-дінь-дінь! Чшш-чшш-чшш! Уперед з правого борту! Стоп! Ще трохи з лівого борту! Стоп, правий борт! Ділень-дінь-дінь! Стоп, лівий борт! Уперед і праворуч! Стоп! Малий хід! Дінь-ділень! Чуу-чуу-у! Віддай кінці! Жвавіше, ворухіться там! Гей там, на березі! Чого стоїш? Приймай линву¹! Носовий швартов! Накидай петлю на стовп! Задній швартов! А тепер відпусти! Машину зупинено, сер! Ділень-дінь-дінь! Шт! шт! шт! (Машиніст випускає пару).

¹ *Лінва* — канат.

Том продовжував працювати, не звертаючи на пароплав ніякої уваги. Бен уп'явся в нього очима й за мить мовив:

— Ага! Ускочив у лихо!

Відповіді не було. Том споглядав свій останній мазок очима художника, потім обережно провів щіткою ще й ще раз, знову відкинувся назад — помилуватися. Бен підійшов і став поруч. У Тома аж слина покотилася, так йому закортіло яблука, але він, не подаючи знаку, продовжував завзято працювати.

Бен спитав:

— Що, друже, залигали на роботу?

Том рвучко обернувся до нього:

— А, це ти, Бене! Я й не помітив.

— Слухай, я оце йду купатися... Так, купатися! Мабуть, і ти хочеш? Але ти, звісно, не можеш, тобі доведеться попрацювати й ти працюватимеш, еге ж?

Том подивився на нього й сказав:

— Що ти називаєш роботою?

— А хіба це не робота?

Том знову взявся білити паркан, кинувши недбало:

— Може, робота, а може, і не робота. Я знаю тільки одне: Томові Сойєру вона до вподоби.

— Та невже? Чи не хочеш ти сказати, що це заняття для тебе приємне?

Щітка продовжувала шурувати паркан.

— Приємне? А що ж у ньому неприємного? Хіба хлопчикам щодня випадає білити паркан?

Тепер усе постало в новому світлі. Бен перестав їсти яблуко. Том натхненно, як справжній митець, водив щіткою взад і вперед, відступав на кілька кроків, щоб помилуватися своєю роботою, тоді щось підправляв то там, то там, знову критично оглядав зроблене, а Бен стежив за кожним його рухом, дедалі з більшою цікавістю. Нарешті він сказав:

— Слухай, Томе, дай і мені побілити трішки.

Том поміркував і, здавалося, ладен уже був погодитися, та в останню мить передумав:

— Ні, ні, Бене... Усе одно нічого в тебе не вийде. Ти ж знаєш, яка уїдлива тітка Поллі: адже цей паркан виходить на вулицю. Коли б він виходив у двір, то була б інша річ, а тут вона страшенно прискіплива — треба білити дуже ретельно. З тисячі... а може, навіть із двох тисяч хлопчиків знайдеться тільки один, хто зумів би побілити його як слід.

— Та невже? Ніколи б навіть не подумав. Дай-но мені спробувати... ну хоч трішечки. Коли б ти мене попросив, я б тобі дав. Ну, Томе!

— Бене, я б з радістю, слово честі, але тітка Поллі... От Джим теж хотів, але вона не дозволила. Просився й Сід — не пустила. Тепер ти розумієш, як мені важко довірити тобі цю роботу? Ану ж бо почнеш білити — і раптом щось не так...

— Дурниця! Я старатимуся не гірше за тебе. Мені б тільки спробувати! Слухай: я дам тобі половинку від цього яблука.

— Гаразд. А втім, ні, Бене, краще не треба... боюсь я...

— Я дам тобі все яблуко — усе, що залишилося.

Том випустив щітку з рук ніби знехотя, але з таємною радістю в душі. І поки колишній пароплав «Велика Міссурі» упрівав, працюючи під пекучим сонцем, відставний художник сидів поруч у затінку на якійсь діжці, погойдував ногами, наминав яблуко й розставляв сіті на інших телепнів. А таких не бракувало: хлопці раз у раз підходили до паркана — підходили покепкувати, а залишалися білити. На той час, як Бен вибився із сил, Том уже продав другу чергу Біллі Фішеру за зовсім нового паперового змія; а коли і Фішер утомився, його змінив Джонні Міллер, заплативши за чергу дохлим пацюком на довгій мотузці, щоб зручніше було крутити ним над головою, — і так далі, і так далі, година за годиною.

На середину дня Том із жалюгідного злидня, яким він був уранці, перетворився на справжнього багатія, що потопає у розкошах. Крім коштовностей, які до нього вже потрапили, він тепер мав дванадцять алебастрових кульок, поламаний пищик, скельце від розбитої синьої пляшки, щоб дивитися крізь нього, гармату, зроблену з котушки для ниток, ключ, що нічого не відмикає, грудку крейди, скляну пробку від графіна, олов'яного солдатика, двійко пуголовків, шість хлопавок, однооке кошеня, мідну дверну клямку, собачий нашійник — без собаки, колодочку від ножа, чотири помаранчеві шкоринки й стару поламану віконну раму.

Том, б'ючи байдики, приємно й весело провів час у великому товаристві, а паркан стояв побілений аж у три шари вапна! Коли б вапно не скінчилося, він обібрав би всіх хлопчиків у цьому містечку.

Том подумки сказав собі, що, зрештою, життя не таке вже й беззмистовне та нікчемне. Сам того не знаючи, він відкрив закон, що керує людськими вчинками, а саме: кожний дорослий та кожна дитина тільки тоді матимуть величезне задоволення від того,

чого їм жагуче праглося, коли його важко було досягти. Якби він був таким же мудрим, як-от автор цієї книжки, він зрозумів би, що праця — це все те, що ми зобов'язані робити, а гра — це те, що ми не зобов'язані робити. І це допомогло б йому усвідомити, чому робити паперові квіти чи, наприклад, крутити млин — праця, а забивати кеглі й сходити на Монблан¹ — задоволення. В Англії є заможні пани, які влітку полюбляють правити четвериком, що везе омнібус за двадцять–тридцять миль, тільки тому, що це шляхетне заняття коштує їм чималих грошей; але якби їм запропонували платню за ту саму нелегку працю, розвага стала б працею, і тоді вони відмовилися б від неї.

Том постояв на місці якийсь час, міркуючи про ту істотну зміну, яка відбулася в його житті, а потім подався до штаб-квартири — рапортувати про закінчення роботи.

(Переклад Інни Базилянської)

Робота з текстом розділу два

1. Які риси характеру Тома розкриваються в сцені фарбування паркану?
2. Чому Джим не піддався на вмовляння Тома, а Бен Роджерс та інші хлопці захопилися фарбуванням паркану?
3. Як «розбагатів» Том під час фарбування паркану? Що становило «багатство» Тома? Чому саме так письменник називає ті предмети, які потрапили до нього від інших хлопчиків?
4. Який закон, що керує людськими вчинками, відкрив Том у процесі фарбування паркану?
5. Виразно прочитайте авторські оцінки й коментарі в тексті.

Для обговорення

Як би ви оцінили дії Тома? Займіть відповідну позицію й доберіть на її захист аргументи (*використовуючи текст*).

Том — хитрун, який свою роботу перекладає на інших.

Том — гравець, який здатний обіграти не сильних розумом партнерів.

Том — веселий та вигадливий витівник, він може захопити інших силою своєї фантазії.

Інша позиція.

Цікаво знати

У Музеї Марка Твена в м. Ганнібалі є цікавий експонат — паркан Тома Соєра, який можуть фарбувати всі відвідувачі.

¹Монблан — гора у Швейцарії.

Прочитайте й перекладіть уривок із розділу другого повісті «Пригоди Тома Соєра». Як ви зрозуміли його? Прокоментуйте ті слова, що написані в тексті оригіналу з великої літери: Work, OBLIGED, Play.

Tom said to himself that it was not such a hollow world, after all. He had discovered a great law of human action, without knowing it — namely, that in order to make a man or a boy covet a thing, it is only necessary to make the thing difficult to attain. If he had been a great and wise philosopher, like the writer of this book, he would now have comprehended that Work consists of whatever a body is OBLIGED to do, and that Play consists of whatever a body is not obliged to do.

Цікаво знати

У школах часів Марка Твена за неслухняність учнів карали березовими різками, але можна було заплатити за провину п'ять доларів та уникнути покарання. Перші п'ять доларів письменник заробив, коли гроші, що дав батько, зекономив, прийнявши порцію різок.

Марк Твен згадував, що в школі, де він навчався, було дві нагороди — «За грамотність» і «За ввічливість». Це були медалі, які вішали на шию переможця. Майбутній письменник постійно перемагав у грамотному написанні, носив цю медаль з великою гордістю, але іноді йому це здавалося нудним, і він умовляв володаря другої нагороди помінятися медалями. Усі учні школи від душі веселилися, коли бачили неслуха Сема з нагородою «За ввічливість».

Творче завдання

Назвіть розділи, у яких читачі знайомляться з основними героями твору та життям містечка Санкт-Петербурга. Доведіть, що ці розділи можна вважати експозицією повісті «Пригоди Тома Соєра». Придумайте назви для них.

Робота з текстом розділів двадцять чотири–тридцять

1. Як розвивалися подальші події твору — стрімко чи повільно?
2. Як пов'язані події цих розділів із зав'язкою та кульмінацією твору?
3. Про які пригоди героїв ви дізналися з наступних розділів книжки?
4. Де друзі шукали скарб? Що Том розповідав про скарби?
5. Як хлопці дізналися про справжній скарб?
6. Які події відволікли Тома від пошуку скарбу?

Творче завдання

1. Розкажіть про розвиток нових сюжетних ліній, що з'явилися у творі: пошук скарбу; Гек і вдова Дуглас; пікнік. Як ці сюжетні лінії пов'язані з тими, що вже розгорталися у творі раніше?
2. Розкажіть про те, як Гек Фінн урятував удову Дуглас. Дайте власну оцінку його вчинкам. Що, на вашу думку, було важливіше для нього — скарб чи допомога вдові?
3. Який ще момент твору можна вважати одним із найнапруженіших, тобто кульмінаційним? Доведіть свою думку.

Розділ тридцять перший

Вернімося тепер до Тома й Беккі та погляньмо, що вони робили на пікніку. Спершу діти блукали похмурими бічними коридорами печери, оглядаючи разом з усіма вже знайомі нам дива, що мали трохи химерні назви, як, наприклад: «Зала», «Собор», «Палац Аладдіна» тощо. Потім усі почали гратися в піжмурки, і Том, і Беккі залюбки брали участь у цій веселій грі, аж поки це їм трохи набридло. Тоді вони пішли вдвох звивистою галереєю, високо тримаючи свічки й розбираючи плетиво чисел, імен, адрес і висловів, якими були розписані скелясті стіни (кіптявою від свічки). Ідучи все далі й перемовляючись, вони не помітили, як опинилися в тій частині печери, де вже не було написів на стінах. Вони вивели кіптявою свої імена під навислим каменем і пішли далі. Невдовзі вони потрапили на невеликий струмочок, який, спадаючи зі скелі й несучи із собою вапняковий осад, протягом багатьох століть утворив цілу мереживну Ніагару з блискучого та міцного каменю. Худенький Том легко протиснувся крізь вузьку розщелину за водоспадом та освітив його свічкою, щоб потішити Беккі. Тут він помітив, що водоспад прикриває круті сходинки, витворені природою, затиснуті між двома кам'яними стінами. Тієї ж миті йому забаглося зробити якесь відкриття. Беккі відгукнулася на його поклик, і вони, залишивши кіптявою знак на камені, щоб не збитися з дороги, вирушили на розвідку. Вони довго йшли звивистим коридором, збочуючи то праворуч, то ліворуч, забиваючись усе далі й далі в глибини незвіданого підземелля. Зробили ще одну відмітину й звернули в бічний коридор у пошуках нових див, про які можна буде розповісти там, нагорі. В одному місці вони знайшли велику печеру, де зі стелі спускалося безліч блискучих сталактитів¹ завдовжки та завширшки з людську ногу. Милуючись і захоп-

¹ *Сталактіти* — вапнякові бурульки на стелі печери.

люючись її красою, вони обійшли цю печеру. До неї вело багато коридорів. Вони пішли по одному з них і незабаром побачили чудове джерело, дно якого було вимощене іскристими, мов іній, кристалами. Джерело пробивалося якраз у самому центрі іншої високої печери. Її стіни підпирали фантастичні колони — з'єднані між собою великі сталактити й сталагміти¹, що утворилися внаслідок падіння крапель води протягом багатьох століть. Під склепінням цієї печери, мов величезні гірлянди, по декілька тисяч у кожній, висіли кажани. Світло наполохало їх, вони шугнули вниз — сотні й сотні кажанів — і з пронизливим виском почали скажено налітати на свічки. Том знав їхні звички й добре розумів, якою небезпекою загрожують ці створіння.

Н. Роквелл. Ілюстрація до повісті Марка Твена «Пригоди Тома Сойера». 1936 р.

Він схопив Беккі за руку й побіг разом з нею в перший-ліпший коридор. І саме вчасно, бо один з кажанів тієї миті, коли Беккі виходила з печери, загасив крилом її свічку. Кажани довго гналися за дітьми, але втікачі щохвилини пірнали все в нові й нові коридори, що траплялися на їхньому шляху, і нарешті втекли від тих страшних тварюк. Невдовзі Том побачив підземне озеро, туманні контури якого зникали далеко в темряві. Томові захотілося оглянути його береги, але він вирішив, що краще спочатку перепочити. Тут уперше мертва тиша підземелля торкнулася душі дітей своєю вологою, липкою рукою.

— Ой, — сказала Беккі, — я й не помітила... адже, здається, уже дуже давно не чути нічиїх голосів?

— Ще б пак, Беккі! Сама зваж: ми глибоко під ними; я навіть не знаю, куди ми зайшли — на північ, на південь чи на захід. Тут ми й не можемо їх чути.

Беккі стривожилася:

— А давно ми вже тут, унизу, Томе? Краще б нам повернутися.

— Так, мабуть, це буде найкраще. Мабуть...

— А ти знайдеш дорогу, Томе? Тут такі криві переходи, у мене все в голові заплуталося.

¹ *Сталагміти* — вапнякові бурульки на дні печери.

— Та, напевне, знайшов би, якби не ці кажани. Якщо вони загасять наші свічки, що тоді нам робити! Давай пошукаємо якусь іншу дорогу, щоб не йти повз них.

— Гаразд. Та тільки б нам не заблукати... Це було б жахливо! — І дівчинка здригнулася від самої думки про таку грізну небезпеку.

Вони завернули в якийсь коридор і довго йшли мовчки, удивляючись у кожний перехід, — чи не здасться, бува, він знайомим; але ні, це були все нові й нові місця. Щоразу, коли Том отак вдивлявся, Беккі спостерігала за виразом його обличчя, сподіваючись углядіти в ньому якусь утішливу ознаку, і щоразу він безтурботно казав:

— Це ще не той, але ти не турбуйся, будь ласка, знайдемо і його.

Однак за кожною новою невдачею він підупадавав духом і зрештою почав повертати то праворуч, то ліворуч — навмання, у відчайдушній надії знайти нарешті ту дорогу, яка була їм потрібна. Він і далі повторював «усе гаразд», але на серці в нього був такий важкий тягар, що голос його втратив недавню бадьорість; здавалося тепер, що він каже не «усе гаразд», а «усе пропало». Перелякана Беккі тулилася до нього, силкуючись утримати сльози, але вони текли й текли по щоках. Нарешті вона сказала:

— Томе, нічого, що кажани, — повернімося тією дорогою, бо ми дедалі дужче заплутуємося.

Том зупинився.

— Послухай! — сказав він.

Глибока тиша. Така глибока, що вони чули своє дихання. Голос його лунав під склепінням порожніх коридорів і завмер удалині слабким звуком, подібним до чийогось глузливого реготу.

— Ой, Томе, не треба, це так страшно! — сказала Беккі.

— Воно-то страшно, але все ж краще кричати, Беккі: може, вони почують нас.

І він крикнув ще раз.

Це «може» було ще жахливіше від того диявольського реготу: у ньому вирвалася повна безнадія. Діти стояли тихо й дослуховувалися, але ніхто не відгукнувся. Том повернув назад і прискорив ходу. Але якась нерішучість у всіх його рухах і поглядах підказала Беккі, що він не може знайти дорогу й до печери з кажанами.

— О, Томе, чому ти не залишив за собою ніяких знаків?

— Беккі, який же я дурень! Мені й на думку не спало, що нам доведеться повертатися тим шляхом. Я не можу знайти дорогу. Я геть заплутався...

— Томе, Томе, ми пропали! Пропали! Нам ніколи, ніколи не вибратися з цієї жахливої печери! О, навіщо ми відбилися від інших!

Вона впала додолу й так бурхливо заридала, що Том удався в розпач: йому здавалося, що вона зараз помре або збожеволіє. Він сів поруч та обійняв її. Беккі сховала обличчя в нього на грудях і притулилася до нього, виливаючи весь свій жах, усі свої запізнілі жалі, а далека луна перетворювала її ридання на глузливий регіт. Том благав її зібратися з духом, не втрачати надії, але вона казала, що це їй не під силу. Тоді він став картати й лаяти себе за те, що призвів її до такої біди, і це допомогло. Беккі сказала, що спробує взяти себе в руки, устане й піде за ним, куди він поведе, тільки нехай він не карається так, бо він винен анітрохи не більше, ніж вона.

І вони рушили навмання, безцільно... просто щоб іти, а не сидіти на місці, адже більше їм нічого не залишалось, як іти... Надія знову зажеврила в їхніх серцях — не через те, що щось змінилося, просто надія має таку властивість: відроджуватися знов і знов, поки людина ще молода й не звикла до невдач.

Трохи згодом Том забрав у Беккі свічку й загасив її. Така ощадливість говорила дуже багато про що: слова були зайві. Беккі зрозуміла, що це означає, і знову занепала духом. Вона знала, що в Тома є ціла свічка й ще три чи чотири недогарки в кишені, проте він уважав за потрібне економити.

Поступово почала даватися ознаки й втома; діти намагалися не зважати на неї, бо їм страшно було подумати, що вони сидітимуть тут, коли кожна хвилина була дорога; рухатися хоч у якомусь напрямку, хоч навмання, означало, що вони кудись ідуть, може, навіть до виходу, а сісти — це все одно, що приректи себе на смерть і прискорити її наближення.

Та невдовзі втомлені ноги Беккі перестали їй коритися, і вона сіла. Том примостився поруч, і вони почали говорити про домівку, залишених друзів, зручні ліжка й, найголовніше, про сонячне світло. Беккі плакала. Том намагався вигадати щось таке, щоб заспокоїти її, але всі його заспокійливі слова вже втратили силу, бо він стільки разів повторював їх, що вони могли здатися жорстокою насмішкою. Беккі так утомилася, що, зрештою, почала дрімати й заснула. Том і цьому зрадив. Він сидів, удивляючись у її змарніле обличчя, і бачив, як поступово, під впливом приємних снів, воно стає спокійним, таким, як завжди, а невдовзі на її устах забриніла усмішка. Безтурботний вираз обличчя трохи заспокоїв Тома, а біль його потроху втих. Думками він поринув у минуле, у примарні

спогади. Вони так полонили його, що він і не помітив, як Беккі прокинулася й тихенько засміялася. Але сміх ураз завмер на її устах, і вона застогнала.

— О, як я могла заснути! Краще б мені ніколи, ніколи не прокидатися!.. Ні-ні, Томе, я сказала неправду! Не дивися на мене так! Я більше такого ніколи не казатиму!

— Я радий, що ти поспала, Беккі: тепер ти відпочила, і ми з тобою знайдемо дорогу, ось побачиш!

— Спробуємо, Томе, але я бачила вві сні таку прекрасну країну! Мабуть, ми скоро туди потрапимо.

— Може, так, а може, і ні. Ну, Беккі, не журися! Ходімо шукати дорогу.

Вони підвелися й пішли, узявшись за руки, уже ні на що не сподіваючись. Вони намагалися визначити, скільки часу знаходяться в печері; їм здавалося — кілька днів, а може, і тижнів, тоді як насправді цього не могло бути, бо свічки їхні ще не догоріли.

Минуло ще скількись часу, а скільки — вони й самі не знали. Том сказав, що треба йти дуже тихо й дослухатися, чи не капає де вода, — треба знайти джерело. Невдовзі вони й справді знайшли струмочок, і Том сказав, що час перепочити. Хоч обоє вони смертельно втомилися, Беккі сказала, що може пройти ще трошки далі. На її превеликий подив, Том незрозуміло чому відмовився. Вони сіли. Том узяв шматочок глини й приліпив свічку до стіни. Вони знову поринули в невеселі думки і якийсь час сиділи мовчки. Беккі перша порушила мовчання:

— Томе, я жажливо хочу їсти.

Том витяг щось із кишені.

— Пам'ятаєш? — запитав він.

Беккі ледь помітно всміхнулася:

— Це наш весільний пиріг, Томе.

— Так... Я хотів би, щоб він був завбільшки з барильце, бо в нас нічого, крім цього, немає.

— Я сховала його на пікніку, хотіла покласти під подушку, щоб ми бачили одне одного вві сні... Так завжди роблять дорослі. Але це буде наш останній...

Беккі не доказала.

Том розділив пиріг на дві частини. Беккі із задоволенням з'їла свою половину, а Том свою тільки надкусив. Холодної води було вдосталь — знайшлося, чим закінчити бенкет. Трохи згодом Беккі запропонувала йти далі. Том нічого не відповів і, помовчавши, сказав:

— Беккі, зможеш ти спокійно вислухати, що я тобі скажу?

Беккі зблідла, але сказала, що, здається, зможе.

— Так ось що, Беккі: нам треба залишатися тут, де є вода... Це наш останній недогарок.

Беккі дала волю сльозам. Том заспокоював її як міг, але марно. Нарешті вона сказала:

— Томе!

— Що, Беккі?

— Вони спохватилися, що нас немає, і підуть шукати!

— Ще б пак! Звісно, підуть.

— Може, вони вже зараз шукають нас, Томе?

— Може, і шукають. Напевно, шукають.

— Коли ж вони помітили, що нас немає? Як ти гадаєш, Томе?

— Мабуть, коли повернулися на пароплав.

— Томе, тоді, мабуть, було вже дуже темно. Хіба б вони помітили, що ми не прийшли?

— Не знаю, але принаймні твоя мама відразу б зняла тривогу, коли всі інші повернулися додому.

На обличчі в Беккі з'явився переляк, і Том по її очах здогадався, що бовкнув не те, що треба. Адже Беккі мала провести цю ніч у подруги — і вдома її не чекали. Діти замовкли й задумалися. Раптом Беккі знову гірко заридала, і Том зрозумів, що в неї, як і в нього, майнула страшна думка: може минути половина недільного ранку, перш ніж місіс Тетчер дізнається, що Беккі не ночувала в місіс Гарпер.

Діти не зводили очей з останнього недогарка свічки, стежачи за тим, як він повільно й невблаганно тане. Нарешті залишилося тільки півдюйма ґноту; слабкий вогник то спалахував, то вгасав, пускаючи вгору тонку цівку диму, затримався на одну секунду на її кінці — і все поринуло в жахливу безпросвітну темряву. Скільки минуло часу, перш ніж Беккі поступово усвідомила, що вона плаче в Томових обіймах, жоден із них сказати не міг. Вони знали тільки одне: через дуже довгий, як їм здалося, проміжок часу обоє скинули із себе мертве оціпеніння сну й знову повернулися до усвідомлення свого нещастя. Том сказав, що зараз неділя, а може, навіть і понеділок. Він намагався втягти Беккі в розмову, але вона була зовсім убита горем. Жодної надії на порятунок у неї не було. Том казав, що їхню відсутність уже давно помітили й тепер, напевно, їх шукають. Він буде щосили гукати — хтось їх почує та прийде на допомогу. Він погукав, але відлуння прозвучало в темряві так страшно, що він більше й не намагався гукати.

Години минали, і голод знову почав мучити бідних в'язнів. У Тома зберігся шматочок від половинки пирога, що дістався йому; вони розділили його та з'їли, але від цього тільки дужче захотіли їсти. Жалюгідна крихітка ще дужче розпалила їхній апетит.

Через деякий час Том сказав:

— Тс-с-с!.. Ти чула?

Обоє затамували подих і прислухалися. Хтось ніби кричав — далеко-далеко. Том негайно ж відгукнувся й, узявши Беккі за руку, почав навпомацки пробиратися коридором у той бік, звідки долинав людський голос. Потім він знову прислухався: тепер уже він почув звук десь наче трохи ближче.

— Це вони! — сказав Том. — Ідуть сюди! Ходімо, Беккі, не бійся, тепер усе буде добре!

Радість заповонила бранців, але бігти вони не могли, бо на кожному кроці траплялися ями, і треба було рухатися дуже обережно. Невдовзі вони зупинилися перед однією такою ямою й уже не могли зробити ані кроку вперед. Яма могла мати три фути завглибшки чи сто футів, але все одно подолати її було неможливо. Том ліг на живіт, перегнувся вниз і сягнув у неї рукою. Дна не було. Отже, треба стояти й чекати, поки за ними прийдуть. Вони прислухалися, але поклики звучали все глухіше й далі... Ще хвилина — і вони замовкли зовсім. Яка гіркота! Том кричав, аж поки захрип, але ніхто не відгукувався. Він умовляв і вселяв надію в Беккі, але минула ціла вічність тривожного очікування, а звуків більше не було чути.

Діти навпомацки дісталися до свого джерела. Повільно потяглися години. Вони знову заснули й прокинулися голодні, пригнічені горем. Том був упевнений, що тепер уже вівторок.

Раптом у нього саянула думка. Поблизу було кілька бічних коридорів. Аніж сидіти так, склавши руки, і нудитися світом, то краще вже обстежити їх. Він вийняв з кишені мотузку від паперового змія, прив'язав кінець до виступу скелі, і вони з Беккі рушили в дорогу. Том ішов попереду, просуваючись навпомацки й розмотуючи клубок на ходу. Але приблизно за двадцять кроків коридор закінчився проваллям. Том став навколішки й почав обстежувати стіну, що вела вниз, а потім, сягнувши рукою, як міг, далеко, узявся обмацувати ту, що була за рогом, потім потягся трохи далі праворуч, і в цю мить за якихось двадцять кроків із-за скелі висунулася чиясь рука зі свічкою! Том радісно скрикнув, услід за рукою з'явилася й уся постать — то був індіанець Джо! Том заціпенів,

не міг поворушити ні рукою, ні ногою й страшенно зрадів, коли «іспанець» тієї ж миті кинувся навтьоки й невдовзі зник з очей. Томові здалося дуже дивним, що Джо не впізнав його голосу, не напав на нього й не вбив за свідчення на суді, але, мабуть, луна змінила його голос.

«Звісно, так воно і є», — сказав собі хлопець. Від переляку все тіло його ослабло, і він сказав собі, що, якщо в нього вистачить сили повернутися до джерела, він там і залишиться й уже нікуди не піде, аби знову не зустрітися з індіанцем Джо. Том приховав від Беккі, що бачив його. Він сказав, що крикнув просто так, навмання.

Але голод і біда зрештою переважили страх. Після довгого втомливого чекання біля джерела вони знову заснули й спали довго, а прокинулися з іншими відчуттями. Муки голоду стали просто нестерпними. Том уважав, що тепер уже середа або четвер... Можливо, навіть п'ятниця або субота; а це могло означати, що люди вже втратили надію й перестали їх шукати. Він запропонував обстежити інший коридор. Він тепер ладен був іти на будь-який ризик, навіть зустріч з індіанцем Джо більше не лякала його. Але Беккі зовсім знесиліла. Вона мов заціпеніла від горя, її нічим не можна було розважити.

Вона сказала, що нікуди більше не піде, сидітиме тут і чекатиме смерті; смерть уже близько. Нехай Том візьме мотузку й іде, якщо хоче, але вона благає його, щоб він навідувався якомога частіше розмовляти з нею, а ще нехай він пообіцяє, що, коли надійде остання хвилинка, він буде поруч і триматиме її руку у своїй, аж поки не настане кінець.

Том поцілував її, відчуваючи в горлі клубок, і зробив вигляд, що не втрачає надії знайти вихід з печери або зустрітися з тими, хто їх шукає. Він узяв у руку мотузку від змія і, ставши на коліна, навпомацки порачкував одним із коридорів, ледве живий від голоду, з гнітючим передчуттям близької загибелі.

(Переклад Інни Базилянської)

Робота з текстом розділу тридцять один

1. Чому Том і Беккі опинилися в печері?
2. Які риси характеру Тома виявилися в екстремальних умовах?
3. Які заходи вжив Том, щоб урятувати Беккі й знайти вихід?

Творче завдання

Розкажіть про думки й почуття Беккі та Тома, котрі опинилися в печері, від імені самих героїв (когось одного).

Робота з текстом розділів тридцять два–тридцять п'ять

1. Як Том і Беккі вибралися з печери?
2. Чому історію про щасливе звільнення з печери розповідає не автор, а Том в оточенні здивованих слухачів?
3. Чому Том знепритомнів?
4. Що він розповів судді Тетчеру?
5. Що сталося з індіанцем Джо?
6. Як хлопці здобули скарб і що вони з ним зробили?
7. Чи змінили гроші життя хлопчиків?
8. Поясніть слова Гека: «Багатство — то суцільна нудьга, туга і турбота, клопіт...»
9. Чому Гек утік від удови Дуглас?
10. Якими аргументами Том переконав Гека повернутися?
11. Які нові плани намітили герої?

Творче завдання

1. Розкажіть про кульмінаційні моменти твору, що з'являються в цих розділах: звільнення Тома та Беккі з печери; смерть індіанця Джо; знайдення скарбу. Які сюжетні лінії вони завершують? Які події або риси характерів героїв обумовлюють ці моменти?
2. Доведіть, що розділ тридцять п'ятий є розв'язкою всіх сюжетних ліній твору.
3. Як ви зрозуміли «Заключне слово» автора? Поясніть його.
4. Як ви думаєте, чи можна вважати розділ тридцять п'ятий зав'язкою нових сюжетів? Придумайте свій сюжет про наступні пригоди Тома й Гека, які раптово розбагатіли. Визначте частини свого сюжету (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка).

Повість — жанр літератури, прозовий твір, у якому розповідається про події, об'єднані довкола одного-двох персонажів. За шириною охоплення життєвих явищ повість посідає проміжне місце між оповіданням і романом. Залежно від того, про що йдеться у творі (тема), повість може бути *пригодницькою, історичною, фантастичною, автобіографічною* тощо.

Характерні ознаки повісті:

- художнє дослідження невеликого кола проблем;
- незначна кількість персонажів і подій;
- сюжет розгалужений (порівняно з оповіданням);
- зображення певного періоду, епізоду з життя героя (героїв);
- повільне розгортання сюжету, у якому зроблено акцент на відтворенні душевних станів, переживань героїв;

- велика роль описів (у тому числі портретів, пейзажів);
- відкритий фінал;
- важливе значення голосу автора або розповідача.

Порівняльна таблиця ознак повісті й оповідання

Оповідання	Повість
Невеликий обсяг.	Обсяг — середній, між оповіданням і романом.
У центрі — один епізод, подія (простий сюжет).	Можуть змальовуватися кілька подій, об'єднаних навколо одного або кількох персонажів (розгалужений сюжет).
Один-два головних герої, розкриття їхньої поведінки, почуттів у тій чи іншій ситуації.	Більша кількість персонажів, повна їхня характеристика.
Зосередження уваги на сюжеті, подієвій основі.	Велика роль різноманітних описів, у тому числі портретів, пейзажних замальовок, а також відтворення душевних станів.
Як правило, завершений сюжет.	Сюжет часто не завершений (відкритий фінал), оскільки письменник зображує лише певну частину життя персонажів.

Краса слова

«Пригоди Тома Соєра» — яскравий зразок жанру повісті. У творі органічно поєднано різні теми: життя та побут американців того часу, родинні стосунки, навчання в школі, пригоди (пошук скарбу, злочин, смертельна небезпека, блукання в лабіринті печери та ін.), дружба і кохання, спогади автора про своє дитинство. Різноманіття тем утілено в розгалуженні сюжетних ліній, де захопливі події поєднуються з пейзажними замальовками, портретними описами, живими діалогами, авторськими коментарями й роздумами. У зв'язку з цим однозначно визначити різновид цієї повісті неможливо. Твір можна назвати й *автобіографічною*, і *пригодницькою*, і *сімейно-побутовою*, і *шкільною повістю*. Безперечно, у ньому переважають пригодницькі елементи, що підкреслено митцем у назві твору.

Порівняйте образи Тома Соєра та Гекльберрі Фінна. Що об'єднує й що відрізняє цих героїв (риси характеру)? Як вони поводять себе в різних ситуаціях (у тому числі кульмінаційних)?

Понад сто років за творами Марка Твена знімають мультфільми й кінофільми. Серед них найбільш відомими є «Том Соєр» (США, реж. Д. Тейлор, 1973 р.), «Том Соєр» (США, реж. Дж. Нейлсон, 1973 р.), «Пригоди Тома Соєра і Гекльберрі Фінна» (СРСР, реж. С. Говорухін, 1981 р.), «Том Соєр» (США, реж. Ф. Мендес, П. Сабелла, 2000 р.), «Том Соєр» (Німеччина, реж. Х. Хутгебурх, 2011 р.).

Кадр із кінофільму «Том Соєр». Режисер Х. Хутгебурх. 2011 р.

- Який кінофільм за повістю Марка Твена «Пригоди Тома Соєра» ви бачили? Яке ваше враження від нього?

Перевірте себе

1. Що ви дізналися про письменника Марка Твена? Які факти його життя вам запам'яталися?
2. Які особливості американського життя своєї доби відобразив Марк Твен у повісті «Пригоди Тома Соєра»?
3. Визначте основні теми повісті «Пригоди Тома Соєра». Як кожна з цих тем відображена в сюжетних лініях?
4. Які сюжетні лінії поєднано у творі?
5. Назвіть кульмінаційні моменти твору. Як вони впливають на життя персонажів, життя містечка?
6. Яким постає у творі Том Соєр? Чи змінюється він протягом твору? Які риси його характеру розкриваються в різних ситуаціях?

Творче завдання

Напишіть лист письменникові Марку Твену. Подумайте, що б ви розповіли йому про життя сучасних дітей, про що б його запитали.

ЕЛЕАНОР ПОРТЕР

1868–1920

Покажіть людині все найкраще, те справжнє, що приховане в душі, і переконайте, що їй під силу впоратися з будь-чим...

Елеанор Портер

Сторінки життя та творчості

Американська письменниця Елеанор Портер стала відомою завдяки тому, що навчила людей різних країн і національностей «грати в радість», уселила віру у свої сили. Створений авторкою образ дівчинки Полліанни, яка, незважаючи на життєві випробування, радіє кожному дню й намагається допомогти всім, з ким зустрічається, став одним із найулюбленіших для дітей усього світу.

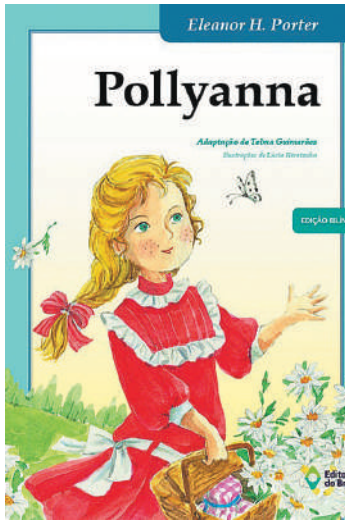
Елеанор Портер народилася 19 грудня 1868 р. в містечку Літлтоні штату Нью-Гемпшир (США)

у родині англійських переселенців. Їй пророкували славу великої співачки, але життя склалося інакше. Вийшовши 1892 р. заміж (її чоловік був підприємцем), вона часто переїжджала разом із ним у справах фірми, допоки подружжя не оселилося в Нью-Йорку. Елеанор створила чудову сім'ю, вона дуже любила свого чоловіка, була хорошою господинею.

Кілька своїх перших оповідань Е. Портер надіслала до відомого в Америці християнського журналу «Christian Herald» («Християнський вісник»), їх одразу надрукували. Їй було тоді 33 роки. Поступово вона стала відомою письменницею, яка вбачала своє покликання в тому, щоб допомагати людям ставати кращими.

Найвідоміший твір авторки — «*Полліанна*» — вийшов друком 1913 р. й одразу здобув визнання в Америці. Його популярність пояснюється передусім тим, що в той час, коли весь світ переживав глибоку кризу, американці понад усе прагнули стабільності й опори. Цей твір дав відчуття оптимізму¹, духовну опору нації, поколінню,

¹ *Оптимізм* — погляд на життя з позитивної точки зору. Людей, які мають такий погляд на життя, називають *оптимістами*, а їхнє сприйняття — *оптимістичним*.

Обкладинка
до роману
Е. Портер «Полліанна»

яке мужньо боролось з труднощами й не втрачало надії на майбутнє.

До Е. Портер надходили листи від читачів із проханням розповісти про подальші пригоди головної героїні твору. Тому письменниця вирішила продовжити історію життя дівчинки. 1915 р. вийшла друком нова книжка — «Юність Полліанни», у якій розповідається про те, якою стала героїня, коли виросла.

В одному зі своїх листів Е. Портер писала: «Кожен несе в собі добре світло, тільки треба вміти відкрити свою душу й подарувати його людям...» Це дивне світло мала героїня роману Полліанна. Тож давайте познайомимося з цією чудовою дівчинкою й спробуємо разом із нею навчитися дарувати радість іншим!

Як вважають американські дослідники літератури, в образі Полліанни вдало втілено основні риси американців: незалежність, оптимізм і впевненість у своїх силах. Побачивши дерево в саду тітки Поллі, дівчинка прагне забратися на його верхівку й сама себе підбадьорює: «Я вірю, що зможу це зробити» (*англ.* «I believe I can do it»). Якщо в Полліанни виникають труднощі, вона не уникає їх, а намагається вирішити складні проблеми. У книжці утверджуються такі американські цінності, як щастя в родинному колі, допомога ближньому, пошук духовної опори в житті, віра в Бога й у можливість змінити навколишній світ на краще.

Цікаво знати

У США й інших країнах створено клуби Полліанни, на її честь американці святкують День радості (*англ.* Official Pollyanna Glad Day), поставили пам'ятник літературній героїні Е. Портер, біля якого щороку збираються ті, хто має в душі оптимізм і хоче змінити життя на краще. Полліанна стала не менш відомою серед різних поколінь, аніж Том Сойер і Гекльберрі Фінн.

ПОЛЛІАННА

Роман
(Уривки)

Історія створення

Книжка була написана в саду, розташованому на даху нью-йоркського будинку, у якому мешкала родина Портерів. За словами авторки, про кращий кабінет вона не могла й мріяти. Даючи інтерв'ю журналістам, письменниця зазначила: «Люди думають, що Полліанна постійно радісно щебече й радіє абсолютно з усього. Однак я ніколи не поділяла думки про те, що ми мусимо заперечувати існування труднощів, страждань і зла. Я переконана в тому, що ліпше зустрічати Невідоме бадьоро й радісно». Примірник книжки «Полліанна» Е. Портер подарувала своїй бабусі Меріон як знак великої пошани та вдячності. Цей примірник нині дбайливо зберігається в одній з найбільших бібліотек світу — Бібліотеці Конгресу США (анг. The Library of Congress).

О. Воронкова. Обкладинка до роману
Е. Портер
«Полліанна». 2011 р.

Роман — один із жанрів художньої літератури, прозовий твір, місткий за обсягом, складний за будовою, у якому широко охоплено важливі проблеми, життєві події, розкрито історії багатьох персонажів протягом значного проміжку часу. Залежно від того, про що йдеться у творі, роман може бути *пригодницьким, історичним, фантастичним, автобіографічним, виховним* тощо. Як правило, у романі поєднується багато різних тем, проблем і сюжетів. У такому випадку різновид роману визначають за провідними (домінуючими) темами й проблемами.

Характерні ознаки роману:

- великий обсяг;
- різноманіття сюжетних ліній, життєвих історій, характерів;
- тривалість подій у часі;
- настанова на зображення сучасності, важливих проблем дійсності й особистості;
- складність персонажів, їхнє глибоке розкриття;
- незавершеність романного сюжету й характерів (вони можуть мати подальше продовження);
- поєднання різних засобів художньої оповіді (від імені автора та персонажів, описи, діалоги, монологи тощо).

Порівняльна таблиця ознак роману та повісті

Роман	Повість
Значний обсяг.	Невеликий обсяг.
Велика кількість персонажів.	Невелика кількість персонажів.
Складність і розгалуженість сюжету.	Небагато сюжетних ліній.
Зображення тривалого періоду життя героїв.	Зображення окремих епізодів, проміжку часу з життя героїв.
Глибоке розкриття життєвих історій, різноманітних людських доль.	Поглиблена характеристика одного-двох персонажів, явищ.
Широке коло тем і проблем суспільства, особистості.	Вузьке коло тем і проблем, концентрація уваги на основному в них.

Розділ 1. Міс Поллі

Цієї червневої днини міс Поллі Гаррінгтон увійшла до своєї кухні трохи поквапливо. Варто зауважити, що вона зазвичай не дозволяла собі рвучких рухів: предметом її гордості були вихованість і добрі манери. Та не сьогодні — надто вже вона поспішала.

Ненсі, яка мила посуд, здивовано поглянула на господиню. Дівчина працювала тут лише два місяці, але вже добре знала, що міс Поллі ніколи не квапиться.

— Ненсі!

— Слухаю, пані, — весело відгукнулася дівчина, утім не припиняючи витирати насухо глечик, який тримала в руках.

— Ненсі, — у голосі міс Поллі з'явилися суворі нотки, — коли я з тобою розмовляю, ти маєш припинити роботу й уважно мене слухати!

Дівчина почервоніла. Вона поставила глечик на стіл, ледь не зваливши його рушником.

— Так, пані, я так і робитиму, — затинаючись, мовила Ненсі, підхоплюючи глечик. — Просто ви ж самі звеліли мені швиденько вимити весь посуд, от я й не гаю часу.

— З мене годі, Ненсі, я не прошу пояснень, мені потрібна лише увага, — насупилася господиня.

— Так, пані, — дівчина ледве втрималася, щоб не зітхнути.

Іноді їй здавалося, що цій жінці ніколи не вдасться догодити. Ненсі досі ще не служила в чужих людей, та коли помер батько, а мати почала хворіти, комусь потрібно було забезпечувати родину, у якій, окрім Ненсі, було ще троє малих дітей. Дівчина відчувала, що це її обов'язок, тому була дуже щаслива, коли вдалося знайти місце на кухні міс Поллі — у розкішному будинку на пагорбі. Родина Ненсі жила в містечку К'орнері за шість миль звідси, тож раніше вона знала міс Поллі як володарку маєтку Гаррінгтонів та одну з найбагатших землевласниць околиці.

На роботу вона влаштувалася два місяці тому. Тепер Ненсі чудово знала, що міс Поллі — це педантична жінка із суворим обличчям, яка терпіти не може дзенькоту ножа, що впав на підлогу, та гучного стукання дверей. А ще ця жінка ніколи не всміхалася — навіть якщо з ножами й дверима все було гаразд.

— Коли закінчиш усю вранішню роботу на кухні, прибери маленьку кімнатку на горищі, — звеліла міс Поллі. — Постав там ліжку, підмети, звісно ж, після того як винесеш усі скрині й коробки.

— Добре, пані. А куди ж подіти всі ці речі з горища?

— Перенесеш їх у його передню частину. — Трохи вагаючись, міс Поллі продовжила: — Мабуть, усе-таки варто тобі сказати. До нас приїжджає моя небога, міс Полліанна Вітт'єр. Їй одинадцять років. Ця кімната для неї, відтепер вона житиме тут.

— До нас приїде маленька дівчинка? О, як чудово! — захоплено скрикнула Ненсі, згадуючи власних малих сестричок, які залишилися в Корнері.

— Чудово? Мені здається, це слово тут не зовсім доречне, — зауважила міс Поллі. — Однак я робитиму все, що зможу, це мій обов'язок, а його треба дотримуватися.

Щоки Ненсі залило рум'янцем.

— Звісно, пані, я просто подумала, що маленька дівчинка вас звеселить, — мовила вона.

— Дуже дякую, — сухо відповіла леді, — але я не бачу в цьому жодної потреби.

— Та все одно ж вам буде приємно, що рідна небога поряд! — наполягала Ненсі, відчуваючи, що потрібно гарно підготуватися до зустрічі з маленькою й дуже самотньою незнайомкою.

Міс Поллі погоршливо задерла підборіддя.

— Знаєш, Ненсі, тільки тому, що мені «пощастило» мати сестру, яка вчинила дурницю, вийшовши заміж за бідака та привівши на цей світ зовсім небажану дитину, я аж ніяк не вбачаю в усій цій

ситуації приводів радіти від такої звістки. Однак, як я вже казала, мені властиве почуття обов'язку. І не забудь гарно повимітати павутиння з усіх кутків горища, — суворо закінчила господиня, виходячи з кімнати.

— Так, пані, — зітхнула Ненсі, беручи до рук глека, який уже майже висох.

Коли міс Поллі повернулася до своєї кімнати, її погляд мимоволі впав на лист, отриманий кілька днів тому. Його надіслали з віддаленого західного містечка, і він став для неї неприємною несподіванкою. Лист адресували міс Поллі Гаррінгтон із Белдінгсвіля, що у Вермонті. Ішлося в ньому про таке:

«Шановна пані! На превеликий жаль, мушу сповістити Вас про те, що преподобний Джон Віттієр помер два тижні тому, залишивши дитину, дівчинку одинадцяти років. У спадок він не зоставив нічого, окрім кількох книжок, — та це й не дивно. Як Ви, мабуть, знаєте, він був пастором у маленькій місіонерській церкві, а дохід отримував дуже мізерний.

Наскільки нам відомо, преподобний Джон був одружений із Вашою покійною сестрою, однак він дав мені зрозуміти, що стосунків ваші родини не підтримували. Однак Джон уважав, що Ви візьмете дитину до себе, аби дати їй добре виховання й освіту, адже це Ваша небога. Саме тому я й пишу цього листа.

Дівчинка буде готова до від'їзду якраз тоді, коли Ви отримаєте цього листа. Якщо Ви згодні взяти її під свою опіку, будь ласка, сповістіть мене про це якомога швидше, оскільки мої знайомі збираються їхати на Схід і могли б узяти її із собою до Бостона. Там дівчинку мають посадити на Белдінгсвільський потяг. Звісно, Вам повідомлять, коли саме та на якому потязі Полліанна прибуде до міста.

Чекатиму від Вас звістки.

З повагою, Ієремія О. Вайт»

Дочитавши листа, міс Поллі спохмурніла, згорнула його й поклала в конверт. Вона дала відповідь ще вчора, написавши, що, безперечно, забере дівчинку до себе. Адже вона чудово знала, що таке обов'язок, хай би якою неприємною здавалася ноша, звалена на її плечі.

Жінка сиділа, тримаючи листа в руках і згадуючи свою сестру Дженні, матір цієї дівчинки. Вона пригадала часи, коли двадцятирічна Дженні наполягла на своєму одруженні з молодим місіонером, незважаючи на те, що вся родина була проти такого нерозум-

ного кроку. З нею хотів одружитися дуже багатий чоловік, і для батьків він був значно кращим варіантом, аніж якийсь пастор, — однак не для Дженні: багатій був уже в літах, тоді як пастор молодий та сповнений ентузіазму й ідеалістичних міркувань. Його серце переповнювало кохання. Не дивно, що саме його обра-ла Дженні. Вона вийшла за нього заміж і поїхала на південь як дружина місіонера.

Після того вони довго не спілкувалися. Міс Поллі добре це пам'ятала, адже їй, наймолодшій із сестер, тоді було п'ятнадцять. Родина не мала бажання спілкуватися з дружиною місіонера. Щоправда, Дженні їм писала, а останню дитину назвала Полліанною — на честь своїх сестер. Інші її діти померли. Лист про Полліанну став останнім; потім вони отримали від пастора коротку й сумну звістку про те, що Дженні померла в маленькому західному містечку.

Час не стояв на місці для мешканців розкішного будинку на пагорбі. Міс Поллі задумливо дивилася на долину, що розкинулася біля підніжжя пагорба, і думала про те, як змінилось її життя за останні двадцять п'ять років.

Їй уже виповнилося сорок, і вона залишилася зовсім одна. Батько, мати, сестри — усі померли. Протягом багатьох років вона була єдиною незмінною господинею будинку та спадкоємицею всіх грошей свого батька. Знаходилися люди, які відкрито співчували їй з приводу самотності; були й ті, хто радив узяти до себе компаньйонку й жити разом. Та міс Поллі не потрібні були співчуття й поради. Вона завжди казала, що не відчувається самотньою — навпаки, їй дуже приємно залишатися наодинці із собою, їй подобалися спокій та тиша. Але тепер...

Міс Поллі підвелася з похмурим обличчям і стиснутими в тонку лінію губами. Звісно, це добре, що вона така відповідальна жінка й має почуття обов'язку, але не такий простий у неї характер, щоб ставитися до всього цього спокійно. Гм, Полліанна — чи чули ви більш недоречно ім'я, аніж це?

(Переклад Віри Наливаної)

У кожній країні є свої норми мовленнєвого етикету, що стосується і сфери спілкування. Поширеними формами звертання в англomовних країнах є слова *містер* (стосовно чоловіка), *міс* і *місіс* (стосовно жінок: у першому випадку — незаміжньої, у другому — заміжньої). Ці слова вживаються зазвичай як пряме звертання, а також перед прізвищем або ім'ям. Вони засвідчують повагу до співрозмовника (співрозмовниці).

Робота з текстом розділу 1

1. Що ви дізналися про Полліанну та її родину з розділу 1?
2. Розкажіть життєві історії сестер Поллі та Дженні.
3. Скільки часу минуло з того моменту, як сестри розлучилися?
4. Чому міс Поллі довго не спілкувалася з Дженні та її чоловіком?
5. Доведіть, що міс Поллі не сподобалася звістка про приїзд Полліанни.

Робота з текстом розділів 2–4

1. Хто зустрічав Полліанну? Чому, на вашу думку, саме ці особи мусли зустріти дівчинку?
2. Знайдіть у тексті портрет героїні й виразно прочитайте його. На яких деталях її вбрання акцентує автор?
3. З якими почуттями ввійшла Полліанна в будинок тітки?
4. Що ви ще дізналися про життєву долю міс Поллі (з розмови Ненсі та Тома)?
5. Чому міс Поллі вирішила поселити дівчинку саме на горищі?
6. Яке горе сталося в житті Полліанни та як вона його переживає? Чи позначився її внутрішній стан на ставленні до інших?
7. Як поставилася дівчинка до своєї кімнати на горищі?

Для обговорення

1. Поясніть слова Полліанни: «Мені було б значно важче радіти в чорному».
2. Поясніть слова міс Поллі: «Мені не цікаво, що сказав твій тато»; «Ти маєш запам'ятати одну річ, але раз і назавжди: ніколи не говори зі мною про твого батька!» Про яку рису характеру свідчать ці фрази? Як, на вашу думку, сприйняла цю заборону дівчинка?

Творче завдання

Знайдіть у прочитаних розділах експозицію та зав'язку (стосовно життєвих історій Полліанни та міс Поллі).

Що побачила Полліанна з горища? Перекажіть цей опис близько до тексту. Якою їй видалася річка? Як назвала побачений пейзаж дівчинка? Чому вона радіє?

«Oh, Nancy, I hadn't seen this before», she breathed. «Look — way off there, with those trees and the houses and that lovely church spire, and the river shining just like silver. Why, Nancy, there doesn't anybody need any pictures with that to look at. Oh, I'm so glad now she let me have this room!»

Розділ 5. Гра

— Заради Бога, міс Полліанно, як же ви мене налякали! — загукала Ненсі, поспішаючи до скелі, з якої дівчинка злізла з очевидним відчуттям провини.

— Налякала?! О, вибач, будь ласка, але не варто через мене перейматися, Ненсі. Тато й леді з Жіночої допомоги теж часто лякалися, поки не зрозуміли, що я завжди повернуся цілою й неущкодженою, куди б не пішла.

— Але ж я навіть не знала, що ви пішли з дому, — вигукнула Ненсі, ухопивши дівчинку за руку й потягнувши за собою з пагорба. — Я не бачила, що ви пішли, та й ніхто не бачив. Я думала, що ви вилетіли просто з вікна в небо! Так, саме про це я відразу й подумала!

Полліанна відповіла на це сяючою усмішкою.

— Ну, власне, так я й зробила. Тільки я полетіла не вгору, а вниз — дісталася землі гілками старого дерева.

Ненсі раптом зупинилася.

— Що ви зробили?!

— Злізла вниз по дереву, по тому, що росте під вікном.

— Ой, лишечко, — Ненсі аж дух забило, після чого вона знову помчала в напрямку будинку. — Хотіла б я знати, що б на це сказала ваша тітка!

— Справді? Що ж, ми можемо дізнатися про це! Я усе їй розповім, щойно прийдемо додому, — радісно пообіцяла дівчинка.

— Та ні, краще не треба, — відповіла Ненсі. — У жодному разі не варто цього робити!

— Думаєш, тітонька Поллі розсердиться? — засмучено запитала Полліанна.

— Ні, гм... так, а втім, не переймайтеся. Мені не так уже й важливо, що б вона там сказала, — пробурмотіла Ненсі, яка згадала, що має захищати дівчинку від усіляких негараздів. — Та нам краще поспішити — мені ще посуд треба мити!

— Я допоможу! — зголосилася Полліанна.

— О, міс Полліанно! — розчулилася Ненсі.

Кілька хвилин вони йшли мовчки. Небо стало зовсім темним, і Полліанна міцніше стиснула руку своєї подруги.

— А знаєш, я навіть рада, що ти злякалася й саме через це прийшла по мене, — у дівчинки трохи тремтіли плечі, бо надворі вже було прохолодно.

Д. Шаричева.

Ілюстрація до роману
Е. Портер
«Полліанна». 2009 р.

— Бідолашне ягнятко! І ви ж, мабуть, зголодніли! Боюся, доведеться вам вечеряти хлібом з молоком зі мною на кухні. Вашій тітці не сподобалося, що ви не спустилися до столу, розумієте?

— Але ж я не могла, бо була тут!

— Так, але вона ж про це не знала, — сухо відповіла Ненсі. — Шкода, що вам перепаде лише молоко з хлібом, так, шкода!

— Ні-ні, я дуже рада!

— Рада? Це ще чому?

— Бо я люблю хліб з молоком і буду рада розділити з тобою вечерю! Чому ж не радіти?

— Здається, ви можете радіти будь-чому, — зауважила Ненсі, згадавши, як Полліанна намагалася полюбити кімнатку на горіщі.

— Та насправді це просто така гра, — засміялася Полліанна.

— Гра?

— Так, гра в радість.

— Це ще що таке?

— Ну от така гра. Мене тато навчив, і вона просто чудова, — почала пояснювати Полліанна. — Ми завжди в неї грали, з того часу, як я була зовсім маленькою. Я розповіла про неї леді з Жіночої допомоги, і дехто з них приєднався до гри.

— То що це за гра? Знаєте, я не надто розуміюся в іграх.

Полліанна знову засміялася, але раптом зітхнула. У сутінках її обличчя видавалося тендітним і задумливим.

— Мабуть, усе почалося тоді, коли в пожертву ми отримали милиці.

— Милиці?

— Так. Я дуже хотіла ляльку, і тато написав їм про це. Та коли прийшла жертва, там була записка від однієї леді, і в ній ішлося про те, що ляльок немає, але є милиці. Тож вона відправила їх, думаючи, що вони можуть колись знадобитися. Саме тоді ми й почали грати.

— Що ж, можу сказати, що не бачу в цьому жодного приводу для радощів, — роздратовано зауважила Ненсі.

— Якраз цьому й треба радіти! Гра полягала в тому, щоб знаходити привід для радощів у всьому без винятку, — захоплено розповідала Полліанна. — І почали ми з милиць.

— Ну ви тільки погляньте на неї! Хіба можна радіти з того, що отримуєш милиці замість ляльки?!

Полліанна заплескала в долоні.

— От якраз і можна! Можна! — вигукнула вона. — Але знаєш, Ненсі, я й сама спочатку цього не розуміла, — чесно зізналася дівчинка. — Тато мені пояснив.

— Що ж, пояснить тепер і мені, — наполягала Ненсі.

— Хіба ж не зрозуміло? Треба радіти з того, що милиці виявилися непотрібними! — триумфально повідомила Полліанна. — Тепер бачиш, як усе просто!

— Дивна якась гра, — зауважила Ненсі, з острахом поглядаючи на Полліанну.

— Ні, вона не дивна, а чудова! — з ентузіазмом наполягала дівчинка. — І з того часу ми постійно в неї грали. І що тобі важче, то більше радіти треба — ось так. Щоправда, іноді буває зовсім важко, особливо коли твій тато йде на небо, а в тебе не залишається нікого, окрім Жіночої допомоги.

— Авжеж, або коли тебе поселили в крихітну кімнатку на горищі, у якій майже нічого немає, — пробуркотіла Ненсі.

Полліанна зітхнула.

— Спочатку й справді було непросто, особливо тому, що я почувалася такою самотньою. Мені здавалося, що я просто не зможу грати в гру, та й гарних речей хотілося нестерпно! Та раптом я згадала, що терпіти не можу свого ластовиння, і зраділа, що не маю люстерка. А потім побачила цей чудовий краєвид із вікна й зрозуміла, що мені є з чого радіти. Знаєш, коли шукаєш привід для радощів, забуваєш про неприємне — як у випадку з лялькою й милицями, розумієш?

— Гм! — Ненсі навіть не знала, що на це відповісти, і щосили намагалася стримати сльози.

— Зазвичай це буває дуже легко, — зітхнула Полліанна, — бо ж ми з татом так часто грали в гру, що я до неї звикла. Це трапляється саме по собі. Зараз мені, звісно, непросто, бо грати немає з ким. Можливо, тітонька Поллі якось згодиться пограти, — міркувала вголос дівчинка.

— Знаєш, Полліанно, хоч я й не зовсім розумію цю гру та й грати не вмію, але я з тобою гратиму! Так, гратиму, гратиму! — пообіцяла Ненсі.

— О, Ненсі! — вигукнула Полліанна, міцно обіймаючи дівчину. — Це буде просто чудово! І весело, правда ж?

— Гм, мабуть, — із сумнівом мовила Ненсі. — Та все одно не варто на мене дуже вже розраховувати в грі, бо я ніколи в них не граю. Та для тебе зроблю виняток, — закінчила вона, коли вони нарешті ввійшли до кухні.

Полліанна з апетитом з'їла хліб, запивши його молоком, а потім пішла до кімнати, де тітка Поллі читала книжку. Тітка зустріла її холодно.

— Ти повечеряла, Полліанно?

— Так, тітонько Поллі.

— Вибач, що змусила тебе вечеряти молоком і хлібом на кухні, але я не могла вчинити інакше.

— Та я навіть рада, тітонько, що так вийшло. Я люблю молоко й хліб, і Ненсі мені подобається. Тож ви правильно вчинили.

Тітка Поллі рвучко випросталася в кріслі.

— Полліанно, тобі вже час спати. У тебе був важкий день, а завтра нам потрібно розпланувати твій час, а також передивитися твій одяг — можливо, доведеться щось докупити. Ненсі дасть тобі свічку — будь із нею обережна. До сніданку потрібно спуститися о пів на восьму. Не запізнюйся. На добраніч!

Полліанна раптом підійшла до тітки й ніжно її обняла.

— Мені тут так добре, — радісно зітхнула дівчинка. — Думаю, мені буде дуже добре з вами. Я знала про це, ще коли збиралася сюди їхати. На добраніч! — весело закінчила Полліанна, вибігаючи з кімнати.

— Це ж треба, — стиха мовила міс Поллі. — Що за дивна дитина? — Раптом вона спохмурніла: — Вона рада, що я її покарала, а мені не варто перейматися, що я це зробила. І їй подобається жити зі мною! Дивина, та й годі, — мовила міс Поллі, знову беручи

книжку.

А чверть години потому в кімнатці на горищі, зарившись у простирадла, ридала маленька дівчинка.

— Татку, я знаю, що ти серед янголів, та я не можу зараз грати в цю гру, просто не можу. І як радіти з того, що доводиться спати тут самій, коли тут так темно й страшно. Якби поруч була Ненсі, чи тітка Поллі, чи навіть леді з Жіночої допомоги, мені було б значно легше!

А внизу Ненсі поспішала закінчити роботу, роздратовано вичищаючи молочник щіткою. Вона не припиняла бурмотіти:

Д. Шаричева. Ілюстрація до роману Е. Портер «Полліанна». 2009 р.

— Якщо вже я гратиму в таку гру, де треба радити милицям замість ляльки, то гратиму в неї по-своєму! Так, я вже зіграю в неї так, як треба! Ото вже зіграю! Так!

(Переклад Віри Наливаної)

Робота з текстом розділу 5

1. Про що зізналася Полліанна служниці Ненсі?
2. Чому Ненсі порадила їй не розповідати про цей випадок тітці?
3. Розкажіть історію виникнення «гри в радість», про яку розповіла Полліанна.
4. Хто навчив її цієї гри?
5. Чому Ненсі назвала Полліанну «дивною дитиною»?
6. Чи захопилася Ненсі «грою в радість»?

Творче завдання

Розкажіть від імені Полліанни про сутність «гри в радість».

Для обговорення

Чи сподобалася вам гра Полліанни? Висловіть свою думку й поясніть її.

Коментарі

У творі відображено найважливіші принципи християнської моралі. Духовним орієнтиром для головної героїні є загальнолюдські цінності, які утверджуються в Біблії. Добро, любов, милосердя, допомога — це ті моральні категорії, які формують її життєву позицію. Граючи в радість, вона не порушує християнських заповідей та моральних норм. Згадаймо про епізод, коли міс Поллі від'їжджає на три дні на похорон своєї двоюрідної сестри, залишаючи племінницю зі служницею вдома. Ненсі радіє, бо тепер вони деякий час будуть господарювати лише вдвох і гратися доскоchu. Але Полліанна здивована такою поведінкою служниці: «Не знаю, як і пояснити, але є такі події, коли гра недоречна. І мені здається, що похорон — це саме така подія. У похованні немає нічого веселого». Точною опорою для Полліанни є совість, а гра — лише форма, яка дає право «радити життю по совісті». Така авторська позиція цілком відповідає моральним приписам Святого Письма й християнським заповідям.

Розділ 28. Гра і гравці

Після візиту містера Пендлтона до маєтку Гаррінгтонів прийшла Міллі — донька місис Сноу. Вона ще ніколи тут не бувала й почувалася трохи незручно. Навіть почервоніла, коли міс Поллі ввійшла до кімнати.

Д. Шаричева.
Ілюстрація
до роману Е. Портер
«Полліанна». 2009 р.

— Я... я прийшла дізнатися... як там маленька дівчинка? — пробелькотіла вона.

— Дякую, що прийшли. Усе так само. А як ваша мама? — слабким голосом поцікавилася міс Поллі.

— Я, власне, тому й пришла... сказати вам, що... тобто попросити, щоб ви переказали Полліанні, — трохи недоладно торохтіла дівчина. — Ми думаємо, це просто жахливо, що ця чудова, найдобріша у світі дівчинка ніколи не зможе ходити, надто після того, що вона зробила для нас, для мами... Знаєте, вона навчила її грати в гру! А тепер ми дізналися, що вона сама не може в неї грати — бідолашна дитина! Та воно й зрозуміло — чи ж до гри в такому стані... А потім ми згадали, що вона говорила нам, та як це допомогло, і вирішили, що, може, і їй самій це допоможе. Бо їй треба, треба радіти! — тут Міллі замовкла й безпорадно подивилася на міс Поллі, очікуючи відповіді.

Міс Поллі ввічливо її вислухала, проте зрозуміла, мабуть, тільки половину зі сказаного. Вона вже давненько вважала Міллі Сноу трохи дивною, хоча й не думала, що це може бути серйозно. У кожному разі це був зовсім незрозумілий та незв'язний набір слів. Та міс Поллі змусила себе відповісти:

— Мені здається, я не зовсім розумію тебе, Міллі, — увічливо зауважила вона. — Що саме ти хотіла переказати Полліанні?

— Так-так, я хотіла дещо переказати, — спохопилася дівчина. — Ми хочемо, щоб вона знала, як багато зробила для нас. Звісно, вона й сама вже дещо помічала, коли приходила, адже мама вже тоді дуже змінилася. Але вона навіть не уявляє, наскільки ми змінилися — і я, і мама. Я, я змінилася! А все після того, як і сама наважилася пограти в цю гру.

Міс Поллі спохмурніла. Вона хотіла запитати в Міллі, що ж то була за гра, та не могла вставити ані слова. Дівчина схвильовано вела далі:

— Розумієте, раніше моїй мамі все було не так. Їй постійно хотілося чогось іншого. Та й хто міг би її звинуватити в цьому — за

таких обставин. Але тепер... тепер вона дозволяє піднімати фіранки, тепер їй зовсім небайдуже, як вона виглядає та яка на ній сорочка. А ще мама почала плести! Гарненькі маленькі штучки — шапочки та ковдри для малюків. Плете, а потім віддає на ярмарки та в лікарні. І їй це справді подобається — вона рада, що може це робити! Розумієте, це ж усе завдяки міс Полліанні, адже саме вона сказала мамі, що треба радіти своїм рукам. Вона тоді запитала, чому мама нічого ними не робить. Ах, якби ж ви тільки бачили тепер її кімнату із цими кольоровими клубочками шерсті — червоними, синіми, жовтими. А на вікнах ми почепили призми від міс Полліанни, і тепер у кімнаті так гарно й затишно. Знаєте, я раніше й заходила туди боялася, бо там було так темно й непривітно, а мама лежала в ліжку геть нещасна... Тож ми хотіли, щоб ви переказали міс Полліанні, що все це — тільки завдяки їй. І, будь ласка, скажіть їй, що ми раді знайомству з нею... може, це її хоча б трішки втішить. І... Ну, мабуть, це все, — нарешті закінчила Міллі й підхопилася зі стільця. — То ви їй скажете?

— Звісно, — пробурмотіла міс Поллі, намагаючись утримати в пам'яті хоча б децицю з усього сказаного.

Візити Джона Пендлтона та Міллі Сноу стали першими ластівками. Люди продовжували йти до маєтку Гаррінгтонів, а ще передавали багато записок, і деякі з них дедалі більше спантеличували міс Поллі.

Одного разу у двері подзвонила вдова Бентон. Міс Поллі добре її знала, хоча вони ніколи не ходили в гості одна до одної. Та це була найсумніша жінка в місті — вона завжди ходила в чорному. Однак того дня на шиї міс Бентон була блакитна стрічка, а її очі сповнилися щирими сльозами. Вона поспівчувала міс Поллі з приводу аварії, а потім несміливо запитала, чи може побачити Полліанну.

— Вибачте, але поки що ми нікого до неї не пускаємо. Можливо, трохи згодом, — похитала головою господиня.

Місіс Бентон витерла хустинкою очі, підвелася й пішла до дверей. Аж раптом згадала про щось і повернулася.

— Міс Гаррінгтон, ви не могли б їй дещо переказати? — затиноючись, мовила жінка.

— Звичайно, місіс Бентон, із радістю.

Жінка трохи повагалася, та врешті почала говорити.

— Ви їй, будь ласка, перекажіть, що я почала носити ось це, — і місіс Бентон торкнулася блакитної стрічки на шиї. Помітивши, що міс Поллі здивовано на неї дивиться, вона продовжила: — Ця маленька дівчинка так довго намагалася переконати мене одягти

щось яскравішого кольору... І я нарешті зважилася та хочу, щоб вона про це знала. Вона сказала, що Фредді буде дуже радий бачити мене такою. Знаєте, Фредді — це все, що в мене залишилося... — після цих слів місіс Бентон похитала головою й пішла до виходу. — Ви просто перекажіть це Полліанні, і вона все зрозуміє!

Того ж дня, тільки трохи пізніше, прийшла ще одна вдова, принаймні так здавалося з її одягу. Міс Поллі не знала цієї жінки, та виявилось, що Полліанна була з нею знайома. Леді представилася як місіс Тарбел.

— Ви мене, звісно, не знаєте, — одразу почала вона, — та я знайома з вашою маленькою племінницею Полліанною. Я ціле літо провела в санаторії, і щодня ходила на довгі прогулянки, бо це корисно для здоров'я. І саме під час такої прогулянки ми з нею познайомилися. О, це така чудова дівчинка! Якби ж я тільки могла вам пояснити, як багато вона тепер для мене значить! Коли я тільки приїхала до санаторію, мене ніщо не тішило, але її веселе личко нагадало мені про мою дівчинку, яку я втратила багато років тому... І коли я дізналася про цей жахливий нещасний випадок, а потім про те, що бідолашна дитина ніколи не зможе ходити, що вона не може радіти, я відразу вирішила прийти сюди.

— Це дуже мило з вашого боку, — тихо відповіла міс Поллі.

— Я хочу вас попросити, — мовила жінка. — Перекажіть їй дещо від мене. Ви зможете?

— Звісно.

— Ви просто скажіть їй, що місіс Тарбел тепер рада. Так, це звучить доволі дивно й, можливо, незрозуміло для вас. Та, якщо можна, я б не хотіла цього пояснювати, — на обличчі вдови з'явилася печальна усмішка. — Ваша небога зрозуміє, що я мала на увазі, а я відчуваю, що не можу цього не сказати. Дуже вам дякую й пробачте, якщо мій візит видався вам недоречним, — закінчила жінка й пішла.

Міс Поллі вже нічого не розуміла, але поспішила нагору до кімнати Полліанни.

— Полліанно, ти знайома з місіс Тарбел? — поцікавилася вона.

— Так, і вона мені дуже подобається. Щоправда, вона хвора й дуже сумна. Місіс Тарбел живе в санаторії й ходить на прогулянки. Тобто ми ходимо разом. Точніше ходили, — і голос Полліанни раптом затремтів, а по щоках покотилися дві сльози.

Міс Поллі раптом голосно закашляла.

— Що ж, люба, вона щойно приходила й просила дещо переказати тобі, щоправда, не пояснила, що б це мало означати. Вона сказала, що тепер рада.

— Справді так сказала?! О, яка ж я рада, — заплескала в долоні дівчинка.

— Але що це означає, Полліанно?

— Це така гра, і... — раптом дівчинка зупинилася й притисла до губ свою долоньку.

— Яка ще гра?

— Та це нічого, тітонько Поллі... Я... я не можу вам розповісти, бо тоді доведеться говорити про дещо, а ви мені заборонили це робити.

Міс Поллі дуже хотілося й далі розпитувати небогу про цю загадкову гру, але вона помітила, що це схвилювало хвору, і, стримавшись, заговорила про інше.

Після місіс Тарбел до міс Поллі прийшла така молода жінка, що господиня остовпіла. Її щоки були аж надто нарум'янені, а волосся — неприродно жовтого кольору. На ногах жінка мала туфлі на височезних підборах, а її прикраси були дешевими. Міс Поллі було відомо, що в цієї особи не найкраща репутація, тож її обурило той факт, що вона взагалі намілилася переступити поріг маєтку Гаррінгтонів.

Господиня не подала гості руки. Увійшовши до кімнати, вона навіть відступила трохи назад. Жінка відразу підвелася. Її очі були червоні, ніби вона довго плакала. Трохи невпевнено, але вона голосно запитала, чи не можна хоча б на хвилюку побачити маленьку Полліанну.

Міс Поллі відмовила. Вона сказала це досить різко, та щось у вигляді цієї жінки, у її благаючих очах змусило її пояснити, що до дівчинки поки що нікого не пускають.

Було видно, що гостя трохи вагається, та все ж вона почала говорити. Її підборіддя залишалося гордо піднятим.

— Я місіс Пейсон, місіс Том Пейсон. Ви, мабуть, чули про мене, принаймні півміста мене точно знає. Знаєте, не все, що про мене говорять, — правда. Та, власне, зараз це не так важливо. Я більше переживаю за цю маленьку дівчинку. Коли я почула про той нещасний випадок, у мене просто руки опустилися. А минулого тижня мені сказали, що вона не зможе ходити. О, якби я тільки могла віддати свої ноги цій дівчинці! Їй вони потрібніші, адже за годину на них вона зробить більше, аніж я за сто років! Шкода,

що це неможливо. Знаєте, часто ноги даються тим, хто їх геть не цінує.

Тут жінка зупинилася, щоб прокашлятися. А коли знову заговорила, її голос був так само рішучий.

— Ви, може, і не знаєте, але ми часто бачили вашу племінницю. Знаєте, ми живемо біля Пендлтонського пагорба, і вона часто проходила повз наш двір. Точніше, не просто проходила, а завжди заходила до нас, щоб погратися з дітьми та поговорити зі мною й чоловіком, якщо він був удома. Їй це наче подобалося, і ми їй подобалися, і вона, мабуть, не розуміла, що люди з її кола ніколи б не зайшли до таких, як ми. Хоча, якби таким людям не було байдуже, то, може, таких, як я, було б менше, міс Гаррінгтон, — раптом гірко зауважила жінка. — Отож дівчинка приходила до нас, і нічого поганого в цьому не було, навпаки — вона зробила для нас багато добра. Вона й сама не здогадується, скільки всього для нас зробила, і це навіть добре. Бо якби ваша небога це розуміла, то зрозуміла б і багато інших речей, а мені цього геть не хотілося б. Ось такі справи. Знаєте, цього року нам з чоловіком важкувато було. Ніщо не тішило, ми в усьому зневірилися й уже навіть говорили про розлучення. Ми навіть не знали, що робитимемо з дітьми після розлучення. Коли стався нещасний випадок і стало відомо, що дівчинка ніколи не зможе ходити, ми почали згадувати, як вона приходила посидіти на нашому ганку, погратися з дітьми, як сміялася й просто раділа. Вона завжди чомусь раділа, а одного дня розповіла нам про гру — ви, мабуть, про неї теж знаєте. І ваша небога почала вмовляти нас пограти. А тепер ми почули, що вона сама більше не може грати в гру, бо в неї немає причин для радощів. Тому я й прийшла сказати їй, що вона може порадіти за нас, бо ми вирішили залишитися разом і грати в цю чудову гру. Думаю, вона буде дуже рада, бо її, знаєте, засмучувало те, як ми іноді сварилися з чоловіком. Я, звісно, не впевнена, що гра нам допоможе, але ми дуже на це сподіваємося. Полліанна цього хотіла. То ви їй розповісте?

— Так, я їй обов'язково перекажу, — тихо мовила міс Поллі. А тоді, несподівано для самої себе, вона ступила крок уперед і простягнула жінці руку: — Дякую, що прийшли, міс Пейсон, — мовила вона.

Гордовито підняте підборіддя вмить опустилося, а губи гості затремтіли. Вона щось пролепетала, потисла руку, не дивлячись на господиню, і похапцем вибігла з будинку.

Не встигли ще зачинитися двері, а міс Поллі вже була на кухні й допитувалася в Ненсі:

— Ненсі, — рішуче почала міс Поллі. Постійні й не дуже зрозумілі для неї візити мешканців міста цими днями дуже спантеличили господиню, а відвідини місіс Пейсон стали останньою краплею. Ненсі вже давно не чула від міс Поллі такого різкого тону. — Поясни мені, що це за абсурдна гра, про яку говорить уже все місто? І до чого тут моя небога, хотіла б я знати? Чому всі, починаючи з місіс Сноу й закінчуючи місіс Том Пейсон, уважають за потрібне прийти й сповістити про те, що вони в неї грають? Бачу, що половина жителів уже пов'язують собі на шию блакитні стрічки, припиняють сваритися, учаться любити те, що раніше терпіти не могли, і все це завдяки Полліанні! Я, звісно ж, намагалася дізнатися про все в неї, та чомусь не вийшло. Щоправда, її зараз краще й не турбувати. Але з того, що ти казала вчора ввечері, я зрозуміла, що ти про це знаєш. Розкажи мені про цю гру, негайно!

На превеликий подив міс Поллі, Ненсі раптом розплакалася.

— Усе це означає, що з червня ця благословенна дитина робить усіх жителів цього міста щасливішими, учить їх радіти. А тепер вони намагаються її потішити — хоча б трішки.

— Радіти чому?

— Просто радіти. Розумієте, це така гра.

— Я бачу, ти не краща за інших, Ненсі, — роздратовано тупнула ногою міс Поллі. — Я ж питаю: що це за гра?

Ненсі підняла голову й подивилася в очі господині.

— Я розкажу вам, мем. Цю гру придумав її батько. Розумієте, якось їй прислали милиці замість ляльки, і вона, звісно, почала плакати. Та й яка дитина б не заплакала! І от тоді батько сказав, що завжди знайдеться те, чому можна радіти. І що Полліанна може радіти милицям!

— Радіти милицям? — У міс Поллі аж сльози на очах виступили. Вона згадала про паралізовані ніжки небоги.

— Саме так! І я спочатку дуже здивувалася, і для міс Полліанни це спочатку видалося дивним. Але потім він сказав, що можна радіти тому, що милиці їй не потрібні!

— О! — скрикнула міс Поллі.

— А після того вони постійно грали в цю гру й у всьому шукали щось радісне. І наша дівчинка сказала, що це було досить легко. Не так шкода, що не отримала ляльку, зате милиці не потрібні!

А назвали вони її грою в радість. Ось така гра, мем, і з того часу вона в неї грала.

— Але як... як... — Міс Поллі забракло слів, і вона безпорадно замовкла.

— Ви б дуже здивувалися, мем, якби дізналися, що це й справді допомагає, — упевнено, як і Полліанна, вела далі Ненсі. — Якби ви тільки знали, скільки добра вона зробила для моєї родини, моєї мами. Я її двічі брала до себе в гості. І, знаєте, вона й мене змусила радіти — дрібницям і важливому, і тепер жити стало простіше! Мені тепер навіть власне ім'я подобається! А знаєте чому? Бо Полліанна сказала, що я маю радіти, адже мене звуть не Гіпзибою! А ще ранки по понеділках — я їх раніше просто терпіти не могла. А завдяки нашій дівчинці тепер я радію!

— Радієш ранку в понеділок?

— Так, це дивно звучить, мем, — щиро засміялася Ненсі, — та я вам поясню. Наше янголятко якось дізналося, що я не люблю ранки по понеділках. І от вона мені й сказала: «Знаєш, Ненсі, я думаю, ти маєш радіти ранку понеділка більше, ніж будь-якому іншому ранку, бо до наступного ранку понеділка ще цілий тиждень». Тож тепер кожного понеділка я думаю про це, і воно справді допомагає! Я щоразу сміюся, коли згадую про ту розмову, а сміх допомагає! Чесне слово!

— Та чому ж вона не розповіла про цю гру мені? — розгублено запитала міс Поллі. — Чому робила з цього таку таємницю, коли я її розпитувала?

Ненсі трохи повагалася, та врешті відповіла:

— Ви вже мені пробачте, мем, та ви самі заборонили їй говорити про батька. Тому вона й не могла вам нічого розповісти. Бачте, гру ж її батько вигадав.

Міс Поллі прикусила губу.

— Вона хотіла вам розповісти із самого початку, — вела далі Ненсі. — Їй же не було з ким грати, розумієте? А потім Полліанна розповіла мені, і я вирішила спробувати.

— А... інші як дізналися? — тремтячим голосом запитала господиня.

— О, про цю гру вже, мабуть, усі знають. Дізналися звісно як — хто від Полліанни, хто від мене. А потім почали переповідати іншим — так воно зазвичай і буває. Наша дівчинка завжди до всіх усміхалася й була приязною, постійно раділа — то як же можна було не дізнатися? Коли стався той нещасний випадок, усі дуже засмутилися, особливо коли почули, що вона не може нічому

радіти. Тому й приходять щодня, щоб розповісти, як вона навчила їх радіти, і сподіваються, що це допоможе нашому янголятку. Адже вона завжди хотіла, щоб вони з нею грали, от вони й продовжують грати!

— Що ж, тепер я знаю, хто почне грати в цю гру! — вигукнула міс Поллі й чимдуж вибігла з кухні.

Ненсі ніяк не могла отямитися. А тоді сказала вголос:

— Ну, тепер мене нічим не здивуєш! Міс Поллі — тільки подумати! Ні, не здивувати мене тепер нікому, це вже точно!

Медсестра вийшла з кімнати хворої, залишивши міс Поллі та її племінницю вдвох.

— Сьогодні до тебе приходила ще одна гостя, — тремтячим голосом мовила міс Поллі. — Ти пам'ятаєш місис Пейсон?

— Місис Пейсон? Звісно, пам'ятаю! Вона живе по дорозі до містера Пендлтона, і в неї двоє дітей. Гарненькій дівчинці три роки, а хлопчику вже майже п'ять. Вона дуже хороша, і чоловік у неї хороший, та вони самі одне про одного цього не знають, тому і сваряться, бо не можуть дійти згоди. А ще вони бідні, і в них навіть немає пожертв, бо містер Пейсон не пастор, як... ну, ви розумієте.

Після цих слів Полліанна та її тітонька одночасно почервоніли.

— Та хоча вони й бідні, у місис Пейсон часто з'являється гарний одяг, — поспіхом вела далі Полліанна. — А ще в неї багато перснів — з діамантами, смарагдами й рубінами. Щоправда, обручку вона хоче викинути, а натомість отримати розлучення. Ви знаєте, що таке розлучення, тітонько Поллі? Боюся, це щось не дуже добре, бо вона не виглядала щасливою, коли про нього говорила. Місис Пейсон казала: якщо отримає його, то вже не житиме тут, і її діти, швидше за все, також. Та я думаю, що краще не викидати обручку, правда ж? То що таке розлучення, тітонько?

— Але вони не розлучатимуться, любя, — запевнила її міс Поллі, — бо вирішили залишитися разом.

— О, я така рада! Тоді вони будуть удома, коли я навідаюся до них в гості... О Боже! — раптом згадала дівчинка. — Тітонько Поллі, ну чому я ніяк не можу запам'ятати, що мої ноги не ходитимуть, і я ніколи не зможу піти до містера Пендлтона?

— Ну, ну, не треба, — мовила тітонька, — по-перше, ти можеш поїхати до своїх друзів у візку з кучером. Але послухай! Я ж не розповіла тобі головного! Місис Пейсон просила переказати тобі, що вони вирішили грати в гру, як ти й хотіла.

Д. Шаричева.
Ілюстрація
до роману Е. Портер
«Полліанна». 2009 р.

Полліанна усміхнулася, хоча по її щоках котилися сльози.

— Справді? Я така рада! О, яка ж я рада!

— Так, вона сподівалася, що ти зрадиш. Тому й розказала, щоб потішити тебе, Полліанно.

Дівчинка здивовано подивилася на тітку:

— Тітонько, ви говорите так, ніби знаєте... Ви знаєте про гру, тітонько Поллі?

— Так, любя, — міс Поллі намагалася, щоб її голос звучав природно. —

Мені Ненсі розповіла, і я вважаю, що це просто чудова гра. І тепер я гратиму в неї разом з тобою.

— Тітонько Поллі, невже це правда?! Яка ж я щаслива! Я із самого початку хотіла, щоб ви зі мною грали! (...)

— Так, моя любя, і всі решта теж гратимуть. Адже майже все місто грає у твою гру, Полліанно (...) і всі його мешканці стали щасливішими — усе завдяки одній маленькій дівчинці, яка розповіла про гру й навчила грати в неї.

Полліанна радісно заплескала в долоні.

— Я така рада, — вигукнула вона. Раптом її обличчя осяяла щаслива усмішка. — А знаєте, тітонько Поллі, тепер я й справді можу дечому радіти. Я рада, що мої ноги раніше могли ходити, інакше я просто не змогла б усе це зробити!

(Переклад Віри Наливаної)

Робота з текстом розділу 28

1. Як Полліанна переживала нещасний випадок, що трапився з нею?
2. Розкажіть про те, як мешканці містечка намагалися її підтримати.
3. Що розповіли міс Поллі й попросили передати дівчинці Міллі Сноу, місіс Бентон, місіс Тарбел і місіс Пейсон?
4. Як Полліанна вплинула на життєві обставини всіх цих жінок? Чи покращилася доля кожної з них після зустрічі з дівчиною?
5. Які важливі людські проблеми порушено в цьому розділі (у тому числі сімейні й моральні)?

Творче завдання

Доведіть, що в цьому розділі є психологічна кульмінація, пов'язана з внутрішніми змінами в душі міс Поллі. Знайдіть рядки у творі, коли тітці Поллі захотілося грати разом із Полліанною. Чому це відбулося саме в цей момент? Що вплинуло на рішення міс Поллі?

Робота з текстом розділів 31–32

1. Як лікар Чілтон опинився в домі міс Поллі?
2. Як його зустріла Полліанна?
3. Чому очі лікаря Чілтона «випромінювали таке щастя, що це не можна було не помітити», а щоки міс Поллі «залив гарячий рум'янець»?
4. Яку «найрадіснішу справу у світі», за словами лікаря Чілтона, зробила Полліанна?
5. Про яку важливу новину розповіла міс Поллі своїй племінниці?
6. Виразно прочитайте лист Полліанни (розділ 32). Стисло перекажіть його. Яку радісну звістку повідомляє дівчинка своїм рідним?
7. Знайдіть у листі речення, які переконують у тому, що тітка Поллі, лікар Чілтон і Полліанна стали справжньою сім'єю.

Творче завдання

Доведіть, що в романі кілька кульмінаційних моментів (зовнішніх і внутрішніх), пов'язаних із життям різних персонажів.

Краса слова

За жанром твір Е. Портер «Полліанна» — це *роман*. Спочатку події твору розгортаються довкола однієї героїні — Полліанни, але згодом вони охоплюють долі багатьох мешканців містечка Белдінгсвіля. У творі порушено широке коло важливих суспільних, моральних і сімейних проблем: важке становище сиріт у суспільстві, ставлення до бідних і знедолених, сприйняття світу й людей, пошук щастя та кохання, милосердя, допомога ближнім, укріплення родинних стосунків, виховання та ін.

Головна героїня залучає до «гри в радість» усіх мешканців містечка. Під її впливом вони змінюються. А змінившись, персонажі досягають свого щастя. Отже, Е. Портер стверджує, що людина може сама змінювати своє життя на краще, тільки для цього вона повинна внутрішньо змінюватися, наповнювати своє серце добром, любов'ю й милосердям до ближніх.

• А тепер подумайте, чи змінювався характер Полліанни. Доведіть свою точку зору, використовуючи текст твору.

Кадр із кінофільму
«Полліанна».
Режисер С. Хардінг.
2003 р.

За мотивами роману «Полліанна» знято декілька телесеріалів і кінофільмів. 19 травня 1960 р. відбувся показ американського фільму «Полліанна» (реж. Д. Свіфт). Анімаційний серіал «Історія Полліанни, дівчинки любові» знято японським режисером К. Кусиби в 1986 р. У 2003 р. вийшов на екрани англійський кінофільм «Полліанна» (реж. С. Хардінг), у якому добре відтворено дух того часу.

- Перегляньте одну з екранізацій роману «Полліанна», визначте подібність і розбіжності кінофільму з літературним твором.

Театральну постановку цього шедевра дитячої класики здійснено Львівським українським драматичним театром імені Марії Заньковецької (режисер Богдан Ревкевич) і Київським академічним театром юного глядача на Липках (режисер Віктор Гирич).

Переклали роман «Полліанна» українською мовою *Богдана Гора, Віра Наливана*.

Перевірте себе

1. Визначте провідні теми роману «Полліанна».
2. Які важливі проблеми порушено у творі (суспільні, сімейні, виховні, моральні, християнські та ін.)?
3. Визначте ідеї роману. Яка з ідей вам найбільш близька?
4. Які моральні цінності утверджуються у творі?
5. Чи потрібно, на вашу думку, «грати в радість»? Що може дати ця гра сучасній людині?
6. Чому роман «Полліанна» уже понад 100 років приваблює різні покоління дітей та дорослих?

Порівняйте образи Тома Соєра та Полліанни. Що об'єднує цих героїв (ставлення до життя, риси характеру)?

Творче завдання

Придумайте сюжет про пригоди Полліанни в наші дні.

КОМПЕТЕНТНОСТІ — СХОДИНКИ ДО СУЧАСНОГО СВІТУ

СВІТ ДИТИНСТВА

Предметні компетентності

Знання

Виберіть правильну відповідь.

- Ім'я Марк Твен — псевдонім, який означає
  - А** лоцманську команду
  - Б** військовий термін
  - В** географічну назву
  - Г** міру довжини
- Фарбуючи паркан, Том Соєр відкрив загальний закон, що керує всіма людськими вчинками: *Людина завжди прагне того, що...*
  - А** легко досягти
  - Б** важко досягти
  - В** ніколи не можна досягти
  - Г** цікаво досягати
- Про Тома Соєра почали говорити, що він неодмінно стане президентом після того, як хлопчик
  - А** зумів вийти з печери
  - Б** знайшов скарб
  - В** викрив убивцю
  - Г** отримав у нагороду Біблію
- Міс Поллі вирішила поселити Полліанну на горищі, бо там
  - А** було зручніше для дитини
  - Б** було багато іграшок
  - В** дівчинка не могла зіпсувати меблі
  - Г** колись мешкала міс Поллі
- Що ж, тепер я знаю, хто почне грати в цю гру,* — сказавши це, міс Поллі мала на увазі
  - А** себе
  - Б** Ненсі
  - В** місіс Пейсон
  - Г** Джона Пендлтона
- В образі Полліанни втілено
  - А** оптимізм у ставленні до світу та людей
  - Б** песимізм у ставленні до світу та людей
  - В** байдужість до всього
  - Г** розчарування у світі й людях

Діяльність

7. Установіть відповідність.

<i>Характеристика</i>	<i>Персонаж</i>
1 він був водночас і пароплавом, і капітаном, і сигнальним дзвоном	А Біллі Фішер
2 за дозвіл побілити паркан віддав свого паперового змія	Б Гекльберрі Фінн
3 на середину дня із жалюгідного злидня перетворився на справжнього багатія, який потопає у розкошах	В Бен Роджерс
4 друг, який у всьому підтримував Тома Сойєра	Г Том Сойєр
	Д Сід

8. Установіть відповідність.

*«Винагорода» завдяки
зусиллям Полліанни*

	<i>Персонаж</i>
1 кохання	А Міс Поллі
2 дружина	Б Джон Пендлтон
3 дитина	В Джиммі Бін
4 домівка	Г лікар Чілтон
	Д садівник Томас

9. Установіть відповідність.

<i>Жанр</i>	<i>Визначення</i>
1 роман	А невеликий прозовий твір, у якому зображується якась подія з життя одного або кількох персонажів
2 повість	Б невеликий поетичний твір, написаний ритмізованою мовою
3 оповідання	В прозовий твір, місткий за обсягом, складний за будовою, у якому широко охоплено важливі проблеми, розкрито історії багатьох персонажів протягом значного проміжку часу
4 вірш	Г короткий віршований або прозовий літературний твір повчального змісту, у якому діють алегоричні персонажі
	Д прозовий твір, у якому розповідається про невелику кількість подій, об'єднаний довкола 1–2 персонажів

Цінності

10. Напишіть у зошиті, чому Полліанна — одна з найулюбленіших героїнь (героїв) дітей усього світу (5–7 речень).

Ключові компетентності

Мислимо логічно

11. Запишіть у зошиті у таблицю (стисло) події, що відповідають частинам сюжету роману Е. Портер «Полліанна».

1	Експозиція	
2	Зав'язка	
3	Розвиток дії	
4	Кульмінація	
5	Розв'язка	

В інформаційному світі

12. Складіть план роману Марка Твена «Пригоди Тома Соєра». За допомогою Інтернету доберіть по 1–2 ілюстрації до кожної частини. Підготуйте презентацію.

Ми — громадяни

13. Напишіть лист від імені Полліанни (або Тома Соєра) з порадами нашим сучасникам щодо ставлення до людей.

Любимо українську

14. Підготуйте розповідь (усно або письмово) про те, як необхідно грати в гру Полліанни.

15. Придумайте власну гру для своїх друзів. Розкажіть про неї.

СИЛА ТВОРЧОЇ УЯВИ

ЛЬЮЇС КЕРРОЛЛ

1832–1898

У Льюїса Керролла світ дітей та світ дорослих протистоять одне одному. Невідомо, котрий із них сам письменник уважав за справжній...

Оксана Забужко

Сторінки життя та творчості

Англієць кажуть: «Якщо ви не знаєте Алісу й Чепірського Кота, Капелюшника й Шаленого Зайця, ви нічого не знаєте про Англію». Це герої відомої книжки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див», що є перлиною дитячої англійської літератури.

Льюїсу Керроллу випало жити в Англії в добу, яка від імені королеви Вікторії отримала назву «вікторіанська». Королева Вікторія правила найдовше за всіх англійських монархів — 64 роки. За тих часів уважалося добрим смаком стримувати себе в усьому — вчинках, почуттях, емоціях. Дітей змалку привчали до вишуканих манер, чемності, усталених правил поведінки. Вони мусили ходити повільно й поважно, говорити правильною й гарною мовою, гратися в тихі й малорухливі ігри, не дошкуляти дорослим і займатися лише корисними справами. Але тоді, як і тепер, дітям хотілося бігати, стрибати, мріяти, бути вільними й обирати свої власні шляхи в усьому! Адже кожна людина прагне свободи у своєму житті, творчості й думках.

Розмірковуючи про світ дітей та дорослих, про поняття «правильне» і «неправильне», свободу й обов'язок, письменник Льюїс Кер-

ролл створив казковий світ, де не було ніяких обмежень для вільного польоту фантазії, де можна було вигадувати казна-що, не підкорятися королю й королеві й узагалі нікого не боятися. Іншими словами, де можна бути собою, вільною особистістю, котра здатна змінювати все довкола силою своєї уяви!

Льюїса Керролла називають найзагадковішим письменником Англії. Він був математиком і письменником, священником і фотографом, філософом і великим другом дітей. Ніхто з його сучасників не міг зрозуміти, чому цей дорослий чоловік у темній рясі священнослужителя скрізь носив із собою фотокамеру. Чому він так багато часу проводив із дітьми, брав участь у їхніх забавках, вигадував для них цікаві ігри й головоломки?.. Його псевдонім теж має певну загадку. Своє справжнє ім'я *Чарльз Лутвідж* (прізвище Доджсон) письменник переклав латиною, а потім отримав ім'я *Carolus Ludovicus* знову переклав англійською й переставив слова місцями. Так з'явився його псевдонім *Lewis Carroll*.

Льюїс Керролл народився 27 січня 1832 р. в селищі *Дерсбері* (графство *Чешир*) (Англія) у родині священника Чарльза Доджсона та Френсіс Джейн Лутвідж. У дев'ятнадцять років Чарльз Лутвідж Доджсон вступив до найдавнішого університету у світі — Оксфордського, у двадцять три роки став викладачем математики коледжу *Крайст Черч* (Церкви Христа) цього університету, у двадцять п'ять здобув ступінь магістра математики, у двадцять дев'ять був посвячений у сан диякона.

Сорок сім років (з 1851 по 1898 р.) Чарльз Лутвідж Доджсон працював у коледжі *Крайст Черч*. Серед його добрих знайомих були доньки ректора коледжу — сестрички *Лоріна Шарлотта*, *Аліса* й *Едіт Лідделл*. Він часто гуляв з ними, запрошував їх на чай і розказував цікаві історії. Саме для своєї улюблениці *Аліси Лідделл* та її сестричок Льюїс Керролл створив повість-казку «*Аліса в Країні Див*».

Уперше в історії літературної казки Льюїс Керролл зробив головною героїнею реальну дівчинку, а точніше — її творчу уяву, що здатна подорожувати в інший світ — Країну Див. У цьому уявному світі, з одного боку, відображені цілком земні проблеми освіти, виховання, судочинства,

Р. Інґпен.
Обкладинка до
повісті-казки Льюїса
Керролла «Аліса в Країні
Див». 2009 р.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Задзеркаллі». 1866 р.

усього суспільного устрою «вікторіанської» доби, доволі суворого до людини. З іншого боку, в уявному світі відображено те, про що не прийнято було говорити в той час, — про мрії, почуття, прагнення людини. Тут усі земні правила летять шкереберть, тут можна бігати за Білим Кроликом, робити дурниці, дражнитися й поводитися неправильно. У своїй уяві людина є завжди вільною, вона може збільшуватися або зменшуватися, швидко пересуватися в різних просторах і робити все, що заманеться. Кожній людині потрібен, стверджує Льюїс Керролл, свій особистий простір, її особиста свобода.

Коли Аліса Лідделл виросла, Льюїс Керролл створив продовження — «Аліса в Задзеркаллі», де юна героїня перетворилася на справжню королеву. Себе письменник зобразив Білим Лицарем, який розповідає Алісі про неймовірні винаходи. А на прощання просить озирнутися й помахати йому рукою...

Фантастика (з грецьк. *здатність уявляти*) — 1) те, чого не існує в реальній дійсності; 2) світ уявлень та образів митця, який базується на основі засвоєних раніше фактів із реального життя; творча уява; 3) різновид художньої літератури, заснований на вигадці, творчій уяві, фантазії; до цього різновиду можуть належати будь-які жанри — оповідання, казка, повість, роман тощо.

Характерні ознаки фантастики як різновиду художньої літератури:

- незвичайність подій та образів;
- порушення усталених уявлень про час і простір;
- дивні перетворення персонажів і всього фантастичного світу;
- чарівність предметів та явищ;
- дивні імена й назви;
- стрімкі й неймовірні повороти сюжету;
- мовні новації письменника (пошук нових слів і виразів для відтворення дивовижного світу).

АЛІСА В КРАЇНІ ДИВ

Повість-казка

(Уривки)

Історія створення

День 4 липня 1862 р. назавжди увійшов в історію літературної казки. У цей день професор математики Чарльз Лутвідж Доджсон і священник Р'обінсон Д'акворт вирушили в човні з трьома доньками ректора Лідделла на прогулянку річкою Темзою. Старшій із сестер — Лоріні Шарлотті — на той час було тринадцять років, середній — Алісі — десять, молодшій — Едіт — вісім. Дівчатка попросили Доджсона, щоб він розповів їм якусь веселу казку. Аліса висловила бажання, щоб там було побільше всіляких дурниць і фантазій. Так розпочалася ця казкова історія, у якій прообразом головної героїні стала сама Аліса Лідделл.

Повільно котила хвилі Темза, і тихо лилася з вуст доктора Доджсона казка, яка непомітно перенесла дівчаток Лідделл у дивовижний світ... Коли прогулянка завершилася, Аліса попросила свого старшого друга записати цю історію. Спочатку він хотів назвати казку «Пригоди Аліси під землею», але згодом змінив назву на «Аліса в Країні Див» (*англ.* «Alice's Adventures in Wonderland») та опублікував твір під псевдонімом Льюїс Керролл.

Льюїс Керролл спочатку хотів особисто проілюструвати книжку «Аліса в Країні Див», але його техніка малювання була недосконалою, тому видавець порадив авторові звернутися до художника Джона Теннієла. Ескізи своїх ілюстрацій Дж. Теннієл створював на папері, потім їх переносили на дерев'яні дошки, з них вирізали спеціальні форми, які використовували для друку гравюр¹.

Видання книжки 1866 р. зробило знаменитими й письменника, і художника. Дж. Теннієл ілюстрував також книжку Льюїса Керролла «Аліса в Задзеркаллі».

Українською мовою твори Льюїса Керролла перекладали: *Галина Бушинова* («Пригоди Аліси в Країні Чудес»), *Петро Таращук* («Аліса в Країні Чудес»), *Леонід Горлач* і *Микола Лукаш* (поезії, уміщені в прозовому творі), *Валентин Корнієнко*, за редакцією *Івана Малковича* («Аліса в Країні Див», «Аліса в Задзеркаллі»).

¹ *Гравюра* (фр. *gravure* від *graver* — вирізати, створювати рельєф) — вид графічного мистецтва, створення тиражованих зображень шляхом контрастного друку з рельєфних поверхонь або через трафарет.

Червневий південь золотий,
Ріки сяйливе скло,
В дрібних долоньках дітвори
Пручається весло,
І течією нас аж ген
Від дому віднесло.

Безжальні! В час, як червень нас
Спекотою повив,
Тоді, коли понад усе
Здрімнути я б волів, —
Вам зажадалося, щоб я
Вам казку оповів!

І квапить Перша: «Не барись!
Розкажеш казку! Згода?»
А Друга: «Щоб у казці тій
Були чудні пригоди!»
А Третя всіх перебива,
Бо нетерпляча зроду.

Та ось мовчанка залягла,
І, наче уві сні,
Нечутно дівчинка іде
В країні чарівній,
І бачить силу дивних див
В підземній глибині.

Гай-гай!.. Уяви джерело
Вже струменем не б'є.
«Кінець опісля розкажу —
Ось слово вам моє!»
«Опісля, — всі кричать гуртом, —
За хвилю настає!..»

Снується нитка спроквола
Моєї диво-казки,
Вже й сонечко ясне сіда —
Доходить до розв'язки...
Гайда додому, день погас
І ніч вдягає маски.

Аліса Лідделл.
Фото Льюїса Керролла.
1860 р.

Сестри Лідделл.
1860 р.

Темза в Оксфорді

Алісо, казку давніх днів
Сховай до сивини
В тім тайничку, де бережеш
Дитячі любі сни,
Немов прочанин квітку з піль
Своєї сторони!

(Переклад Валентина Корнієнка,
за редакцією Івана Малковича)

Робота з текстом

1. Які реальні події відображено у вступному вірші до повісті Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див»?
2. Назвіть імена дівчаток, які згадуються у вірші як Перша, Друга та Третя.
3. Кому присвячено цей вступ до твору? Знайдіть підтвердження своєї думки в тексті.
4. Знайдіть і виразно прочитайте речення, у яких створено чарівну атмосферу казки. Визначте в них метафори й епітети.

Розділ перший **Униз і вглиб кролячою норою**

Розділ другий **Озеро сліз**

Роздивіться ілюстрацію. Розкажіть, який епізод відображено на малюнку.

Коментарі

У перших двох розділах автор уводить свою героїню Алісу у фантастичний світ, чарівну атмосферу якого створюють дивовижні події (гонитва за Білим Кроликом, падіння дівчинки в його нору, знаходження загадкової кімнати, утворення від сліз Аліси цілого озера), казкові персонажі (Білий Кролик і Миша, які вміють розмовляти; птахи та звірі, що опинилися в озері сліз) і предмети, наділені незвичайними властивостями (за допомогою напоїв та їжі Аліса збільшується або зменшується, золотий ключик має відчинити дверцята в чарівний садок). На початку твору Льюїс Керролл протиставляє нудьгу та розчарування Аліси від книжки «без малюнків і розмов» (тут маються на увазі надто повчальні й не цікаві для дітей твори того

Дж. Тенніел.
Ілюстрація до
повісті-казки Льюїса
Керролла «Аліса в
Країні Див».
1866 р.

часу) силі творчої фантазії, де вже не може бути ніякого смутку. Стрімкий рух героїні в різних просторах, що дивним способом змінюються, а також швидка зміна її самої цілком відповідають законам чарівної казки.

Льюїс Керролл у своїй книжці висміював ті художні твори, які були перевантажені моральними прикладами й повчаннями, викликаючи в дітей не стільки прагнення вдосконалюватися, скільки нудьгу. У розділі другому письменник придумав віршик про крокодила на зразок вірша І. В'отса про маленьку бджілку, котра постійно працює. Крокодил у вірші Льюїса Керролла зовсім не може бути взірцем, бо був кровожерливим (поїв усіх рибок). Звісно, це веселило дітей як тоді, так і тепер.

1. Прочитайте виразно оригінал і переклад вірша про крокодила.
2. Знайдіть прикметники й іменники, які характеризують крокодила (в оригіналі й перекладі). Порівняйте їх.
3. Як ви думаєте, чи підходять пестливі слова (у перекладі) до образу крокодила? З якою метою вони використані?

How doth the little crocodile
Improve his shining tail,
And pour the waters of the Nile
On every golden scale!
How cheerfully he seems to grin,
How neatly spreads his claws,
And welcomes little fishes in,
With gently smiling jaws!

Хороший крокодилонько
Качається в піску,
Пірнає в чисту хвиленьку,
Споліскує луску.
Як він покаже зубоньки,
Привітно сміючись,
То рибоньки-голубоньки
Самі у рот плись-плись!

(Переклад Валентина Корнієнка,
за редакцією Івана Малковича)

Робота з текстом розділів першого та другого

1. Розкажіть про події, що трапилися з Алісою в перших двох розділах.
2. За допомогою яких чарівних предметів вона збільшувалася й зменшувалася?
3. Опишіть Білого Кролика. Куди він так квапився?
4. З ким ще зустрілася Аліса?
5. Про що говорили персонажі?

Краса слова

Гра словами та смислами. Чарівність створеного Льюїсом Керроллом художнього світу увиразнюють не тільки дивовижні пригоди й істоти, а й різноманітні слова та вирази, що є виявом літературної гри. Мова Аліси в казковому світі перестає відповідати усталеним мовним нормам і правилам.

У мовленні героїні з'являється ціла низка неправильних сполучень, спеціально вигаданих автором (на зразок дитячих), щоб підкреслити належність самої героїні до цього світу. «Усе дивасніше й дивасніше! — вигукнула Аліса (з великого зачудування вона раптом забула, як правильно говорити). — Тепер я розтягуюсь, наче найбільша у світі підзорна труба!» (англ. «Curioser and curioser!» cried Alice (she was so much surprised that for a moment she quite forgot how to speak good English). «Now I'm opening out like the largest telescope that ever was!»). Згодом героїня відчуває захоплення від того, що «стягується, як підзорна труба» (англ. «shutting up like a telescope»). Це суперечило прийнятим у тогочасній літературі традиціям зображення слухняних дівчаток.

• Знайдіть у перших двох розділах інші приклади порушення усталених норм і правил (мовних, математичних, часових, просторових та ін.). З якою метою автор використовує цей літературний прийом?

Творче завдання

1. Знайдіть у перших двох розділах експозицію та зав'язку повісті. Доведіть свою думку, використовуючи визначення частин сюжету.
2. Інсценуйте розмову Аліси та Миші (кінець розділу).

Розділ третій **Гасай-Коло та Довгий Хвіст**

Коментарі

У повісті «Аліса в Країні Див» відображені особливості суспільного життя Англії того часу. Назва розділу в оригіналі звучить як «A saucis-gase and a long tale». *Saucis* означає «передвиборчі дебати», а *gase* відповідно — «змагання». В англійській мові *saucis-gase* означає «вид змагання» (кожен бере в ньому участь, коли хоче та як хоче). Льюїс Керролл порівнює політичну ситуацію того часу з грою, у якій немає ніяких правил і норм. В українському перекладі В. Корнієнка хоча й немає відповідника виразу «saucis-gase», але сутність самої гри відображено точно: «...усі пускалися бігти самі й спинялися, коли заманеться, тому визначити, коли Гасай-Коло кінець, було не так вже й просто».

Краса слова

«Фігурні» вірші. Одним із найцікавіших прикладів художнього новаторства письменника є так звані «фігурні» (мальовані) вірші, у яких поєднані слово й зоровий образ. Яскравим зразком таких віршів є історія Миші, яка розповідає про те, чому миші, коти та собаки ненавидять одне одного. Вірш має вигляд хвостика (саме так сприйняла його Аліса).

Стрів
Мурко мишку
в хаті і почав
їй казати: «Я тебе
позиваю, ходім,
мишко, на суд;
відкладать
не годить-
ся: будем
нині су-
диться,
бо на мене
з безділля
напав уже
нуд». Каже
мишка Мур-
кові: «Що за
суд безго-
ловий?
Ні судді, ні
підсудка
ми не
знайде-
мо тут».
«Сам я ви-
ступлю хутко
за суддю
й за під-
судка;
вже
і ви-
рок
го-
то-
вий:
то-
бі,
ми-
ш-
ко,
ка-
пу-
т
!»

*(Переклад Валентина
Корнієнка, за редакцією
Івана Малковича)*

Робота з текстом розділу третього

1. Які запитання обговорювало товариство, що зібралося на березі?
2. Назвіть учасників зібрання. Хто головував на ньому?
3. Доведіть, що в описі дивного зібрання Льюїс Керролл висміює вади суспільного життя й людські недоліки.
4. Розкажіть про сутність гри «Гасай-Коло»? Як вона пов'язана з реальним життям Англії того часу?
5. Про що йшлося в історії миші?

У повісті «Аліса в Країні Див» є чимало прикладів літературної гри, коли деякі слова вимовляються однаково, але пишуться по-різному й мають неоднакові значення, що призводить до непорозумінь (каламбур¹).

1. Виразно прочитайте поданий уривок, перекладіть його українською.

«Mine is a long and a sad tale!» said the Mouse, turning to Alice, and sighing.

«It is a long tail, certainly», said Alice, looking down with wonder at the Mouse's tail: «but why do you call it sad?»

2. Як промовляються та які значення мають слова *tale* і *tail*?

Розділ шостий **Порося та перець**

Коментарі

У розділі шостому з'являється Герцогиня, яка втілює у творі сувору мораль «вікторіанської» доби. Вона всіх повчає, але в її будинку стояв справжнісінький гармидер: «Хтось верещав, хтось чхав, і час від часу чувся оглушливий брязкіт, наче там били посуд». У домі неможливо було дихати від перцю, розсипаного скрізь. У такий спосіб Льюїс Керролл критикує задушливу атмосферу того часу. Герцогиня зі своїми жорстокими методами й вимогами («Відтяти їй голову!», «Якби ніхто не пхав свого носа до чужого проса, земля крутилася б куди шпаркіше», «Ой, дай мені спокій!») уособлює обмеженість мислення й тогочасну систему виховання, де не було поваги до дитини, до її прав і свобод.

У повісті «Аліса в Країні Див» яскраво відтворено традиції англійського фольклору. У створенні деяких казкових персонажів письменник використовує приказки. Наприклад,

¹ *Каламбур* — літературний прийом, використання в одному тексті різних значень одного слова або різних слів (словосполучень), подібних за звучанням.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». 1866 р.

образ Чеширського Кота (Cheshire-Cat) пов'язаний з англійською приказкою «Посміхається, як Чеширський Кіт» (*англ.* «To grin like a Cheshire-Cat»). Існують дві версії щодо її виникнення. Згідно з першою, у графстві Чешир (де народився Льюїс Керролл) над дверима таверни був намальований хижак (лев або тигр), а оскільки малювальник не дуже вмів малювати, то в нього вийшов кіт, який усміхався. Згідно з другою версією, чеширським сирам колись надавали форму усміхнених котів. «Коти з графства Чешир сміються на весь шир», — каже Герцогиня. Прикметною особливістю Чеширського Кота в повісті Льюїса Керролла є усмішка, інколи її можна побачити навіть без самого Кота, який має здатність то з'являтися, то зникати. Так

письменник підкреслює чарівність подій у казковому світі, де опинилася Аліса.

Образ Капелюшника (а Hatter) походить від англійської приказки «Божевільний, як капелюшник» (*англ.* «Mad as a hatter»). Вірогідно, що ця приказка пов'язана з тим, що з давніх-давен капелюшники використовували ртуть та інші небезпечні розчини для своїх фетрових виробів, а тому й самі від отруєння ртуттю часто хворіли на розлади свідомості.

Образ Шаленого Зайця (а March Hare) з'явився теж не випадково, за його основу взято приказку «Казиться, мов березневий заєць» (*англ.* «Mad as a March hare»).

Робота з текстом розділу шостого

1. Розкажіть про перебування Аліси в будинку Герцогині.
2. Охарактеризуйте образ Герцогині. Доведіть, що цей образ містить критику системи виховання того часу.
3. Прочитайте виразно в особах розмову Аліси з Чеширським Котом. Поясніть слова Кота: «Якщо в тебе всі вдома, то чого ти тут?»
4. Які англійські приказки взято за основу образів Чеширського Кота, Капелюшника, Шаленого Зайця?

Творче завдання

Намалюйте улюблений епізод з цього розділу й стисло перекажіть його.

Розділ сьомий Божевільне чаювання

Перед будинком, під деревом, був виставлений стіл, за яким пили чай Шалений Заєць і Капелюшник. Між ними спав як убитий Сонько-Гризун¹, правлячи їм за подушку. Заєць із Капелюшником спиралися на нього ліктями й перемовлялися через його голову.

«Страх незручно для Сонька, — подумала Аліса. — Але, якщо він спить, то, мабуть, йому байдуже».

Стіл був великий, але всі троє тислися з одного його краю.

— Немає місця! Немає місця! — загукали вони, помітивши Алісу.

— Місця скільки завгодно! — обурилася Аліса й сіла у велике крісло в кінці столу.

— Скуштуй вина, — люб'язно запропонував Шалений Заєць.

Аліса кинула оком по столу, але, крім чаю, нічого не побачила.

— Не бачу тут ніякого вина, — сказала Аліса.

— А ніякого й немає, — знизав плечима Шалений Заєць.

— Тоді не вельми грічно мені його пропонувати! — сердито мовила Аліса.

— Так само, як і сідати за стіл без запрошення, — сказав Шалений Заєць.

— А я не знала, що його накрито *тільки* для вас, — відказала Аліса. — Тут більше, ніж три чашки.

— Тобі слід постригтися, — сказав Капелюшник. (Він уже давненько пас її цікавими очима й ось нарешті озвався).

— А вам слід навчитися не зачіпати приватних тем, — з притиском мовила Аліса. — Це дуже нечемно!

Капелюшник витріщив на неї очі, але сказав ось що:

— Чим крук схожий на капшук?

«Ну, тепер буде веселіше! — подумала Аліса. — Люблю загадки!»

— Думаю, я розлуцу ваш горішок, — промовила вона вголос.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». 1866 р.

¹ Сонько́-Гризу́н (англ. *Dormouse*) — миша, що живе на дереві й нагадує маленьку білку. Назва *сонна миша* пояснюється тим, що ці тваринки — нічні, тож сплять удень; узимку вони теж упадають у сплячку.

— Ти думаєш, що зумієш знайти відповідь: ти це хотіла сказати? — мовив Шалений Заєць.

— Саме це, — відповіла Аліса.

— Тоді думай, що кажеш, — мовив Заєць.

— Я завжди думаю! — поквапливо сказала Аліса. — Принаймні... принаймні кажу, що думаю... Зрештою, це одне й те саме!

— Аніскілечки! — скрикнув Капелюшник. — Ти ще скажи, ніби «я бачу, що їм» і «я їм, що бачу» — одне й те саме.

— Ти ще скажи, — докинув Шалений Заєць, — ніби «я люблю те, що маю» і «я маю те, що люблю» — одне й те саме!

— Ти ще скажи, — підпрягся Сонько із заплющеними, мов у сновиди, очима, що «я дихаю, коли сплю» і «я сплю, коли дихаю» — одне й те саме!

— Щодо тебе, друзяко, то це й справді одне й те саме, — зауважив Капелюшник, і на тому розмова урвалася.

Якусь часину товариство сиділо мовчки, й Аліса намагалася пригадати все з тієї дециці, яку знала про круків і капшуки.

Капелюшник перший порушив мовчанку.

— Яке сьогодні число? — звернувся він до Аліси, добувши з кишені годинника. Він дивився на нього тривожними очима, тоді струснув ним і приклав до вуха.

— Четверте, — хвильку подумавши, мовила Аліса.

— На два дні відстає, — зітхнув Капелюшник, і додав, світячи лихими очима на Шаленого Зайця: — Я ж тебе застерігав: масло не годиться для годинників.

— Але ж то було масло найвищого ґатунку, — сумирно відповів той.

— Так, але в нього могли потрапити крихти, — буркнув Капелюшник. — Додумався — мастити кухонним ножем!

Р. Метьюз. Чаювання.
Ілюстрація до повісті-казки
Льюїса Керролла
«Аліса в Країні Див». 2003 р.

Шалений Заєць узяв годинника й похмуро вп'явся в нього очима, тоді вмочив його у свій чай та глянув ще раз, після чого не знайшов нічого кращого, як повторити:

— Але ж масло було *найвищого ґатунку!*

— Який кумедний годинник, — зауважила Аліса, що з цікавістю зазірала Зайцеві через плече. — Показує дні, але не показує годин!

— Ну то й що? — промимрив Капелюшник. — Може, *твій* годинник показує роки?

— Певне, що ні, — жваво відказала Аліса. — А все тому, що рік триває дуже довго.

— Отак і *мій!* — сказав Капелюшник.

Аліса розгубилася.

Капелюшникові слова, здавалося, були позбавлені будь-якого глузду, хоча вона добре розчула кожне слово.

— Я не зовсім вас розумію, — сказала вона якомога чемніше.

— Сонько знову спить, — зауважив Капелюшник і хлюпнув йому на ніс гарячого чаю.

Сонько нетерпляче труснув головою й озвався, не розплющуючи очей:

— Звичайно, звичайно, те самісіньке хотів сказати і я.

— Ну, як там загадка? Ще не відгадала? — запитав Капелюшник, знову повернувшись до Аліси.

— Здаюся! — сказала Аліса. — І яка ж відповідь?

— Уявлення не маю, — сказав Капелюшник.

— Я так само, — озвався Шалений Заєць.

Аліса стомлено зітхнула:

— І треба ж було вбити стільки часу на загадку, яка не має відповіді!

— Якби ти знала Час так, як я, — насупився Капелюшник, — ти б цього не казала, бо Він — *живий*.

— Не розумію, — сказала Аліса.

— Ще б пак! — зневажливо тріпнув головою Капелюшник. — Ти ж, мабуть, із Часом ніколи й словом не перекинулася!

— Здається, ні... — обережно відповіла Аліса. — Знаю лише, що іноді неправильно його вживаю, коли пишу завдання з мови.

— Ага! Тоді все ясно! — сказав Капелюшник. — З Часом треба поводитися правильно! Бач, якби ти з ним дружила, він робив би з годинником усе, що захочеш. Ось, припустімо, зараз дев'ята ранку — саме час початку уроків, а ти береш і шепочеш Часові одне слівце — і стрілки я-ак забігають!.. Пів на другу, час обідати.

— Хотів би я, щоб настав час обіду, — тихенько зітхнув Шалений Заєць.

Кадр із кінофільму «Аліса в Країні Див». Режисер Т. Бертон. 2010 р.

— Звісно, це було б чудово, — задумливо мовила Аліса, — тільки до того часу я ще, мабуть, не встигну зголодніти.

— Мабуть, — погодився Капелюшник. — Але його можна затримати на половині другої й тримати скільки завгодно.

— Так і ви робите? — запитала Аліса.

Капелюшник скрушно похитав головою.

— Аби ж то... Ми з Часом розбили глека ще в березні, якраз перед тим, коли *оцей* добродій (він показав чайною ложечкою на Шаленого Зайця) опалів, — на великому королівському концерті. Я мав співати:

*Іди, іди, борщику,
Зварю тобі дощику
В олив'янім горщику...*

— Знаєш цю пісню?

— Та наче щось таке чула, — відповіла Аліса.

— Там є ще продовження, — і Капелюшник заспівав:

*Мені каша, тобі доц,
Щоб перецив густий борц!
Іди, іди, борщику...*

Тут Сонько стрепенувся й крізь сон заспівав: «Іди-іди-іди-іди-іди...»

Він співав так довго, аж решті чаєпивців довелося його вщипнути, аби він перестав.

— Отож бо, — повів далі Капелюшник, — доспіваю я перший куплет, коли це Королева як підскочить та як зарепетеує: «Це марнування Часу! Він убиває Час! Відтяти йому голову!»

— Яке дикунство! — вигукнула Аліса.

— І відтоді, — тоскно додав Капелюшник, — Час для мене пальцем об палець не хоче вдарити! Відтоді в нас завжди шоста година.

Нараз Алісу осяяв здогад.

— І тому стіл накритий до чаю? — спитала вона.

— Атож, саме тому, — зітхнув Капелюшник. — У нас завжди пора чаю, нам навіть ніколи помити посуд.

— Виходить, ви просто пересуваєтеся по колу, чи не так? — спитала Аліса.

— Достеменно так, — відповів Капелюшник. — Вип'ємо чашку й пересідаємо до другої.

— А що ви робите, коли доходите до того місця, звідки починали? — ризикнула спитати Аліса.

— Давайте міняти тему! — утрутився, позіхаючи, Шалений Заєць. — Це вже починає набридати. Пропоную: нехай наша панянка розкаже нам казку.

— Боюсь, я не знаю жодної, — збентежилася Аліса.

— Тоді розкаже Сонько! — скрикнули обидва *чаєпивці*. — Гей, Сонько, прокинься! — І вони вщипнули його відразу з обох боків.

Сонько спроквола розплющив очі.

— Я не спав, — озвався він хрипким голосочком. — Я чув, хлопці, кожне ваше слово.

— Розкажуй казку! — зажадав Шалений Заєць.

— Будь ласка, — підхопила Аліса.

— Але хутко, — докинув Капелюшник, — бо знову заснеш і не докажеш до кінця.

— Колись давно жили собі три сестрички, — швидко заторохтів Сонько, — і звали їх Олша, Асіла та Тільда. І жили вони на дні криниці.

— І що вони там їли? — запитала Аліса, яку завжди цікавили проблеми харчування.

— Мелясу, — сказав Сонько, хвильку подумавши.

— Не могло такого бути, — лагідно зауважила Аліса, — адже вони всі були б недужі.

— А вони й були недужі, — сказав Сонько. — *Дуже недужі...*

Аліса спробувала уявити, як то можна все життя харчуватися самою мелясою, і це тільки посилило її сумніви.

— А чому вони жили на дні криниці? — допитувалася вона далі.

— Чому ти не п'єш більше чаю? — цілком серйозно мовив Шалений Заєць.

— Більше? — образилася Аліса. — Я ще взагалі його не пила!

— Більше чаю вона не хоче, — задумливо сказав Шалений Заєць.

— Ти хочеш сказати, *менше* чаю вона не хоче, — утрутився Капелюшник, — адже випити *більше*, ніж нічого, дуже просто.

— А вашої думки ніхто не питає, — зауважила Аліса.

— То хто тут зачіпає приватні теми? — переможно запитав Капелюшник.

Відповісти на це було нічого, тож Аліса взяла собі чаю та хліба з маслом, а тоді знову повернулася до Сонька.

— То чому ж вони жили на дні криниці?

Сонько знову трохи подумав і промовив:

— Бо то була мелясна криниця.

— Таких не буває! — сердито сказала Аліса.

— Тс!. тс!.. — засичали на неї Капелюшник і Шалений Заєць.
— Як моє не в лад — я із своїм назад! Докінчуй казку сама, — набурмосився Сонько.

— Ні, ні, будь ласка, розкауйте далі! — покiрно сказала Аліса. — Я бiльше не перебиватиму. Мабуть, *один* такий колодязь усе ж був.

— *Один!* Аякже! — заперхав Сонько. Проте оповiдати далі не вiдмовився.

— Отже, ці три сестрички... вони, бачте, жили собі, лижучи...

— *Лежачи?* — засумнівалася Аліса, забувши про свою обіцянку.

— Не *лежачи*, а *лижучи* — вони лизали мелясу! — випалив Сонько, цього разу без жодних роздумів.

— Мені потрібна чиста чашка, — перебив Капелюшник. — Пересуньмося на одне місце.

І тут-таки пересів на сусідній стілець. Сонько посунувся на його місце, Шалений Заєць — на місце Сонька, й Алісі хоч-не- хоч довелося сісти на місце Шаленого Зайця.

Капелюшник єдиний виграв від такого переміщення, зате Алісі було найгірше, оскільки Шалений Заєць устиг перекинути у своє блюдо глечик з молоком.

Алісі не хотілося знов ображати Сонька-Гризуну, тож вона спитала дуже обережно.

— І все ж я не розумію: як вони там жили?

— Як, як? — озвався Капелюшник. — Лизнуть меляси, та й точать яси... Уторопала, дурненька?

— Перепрошую, а що таке *яси*? — спитала Аліса, пускаючи повз вуха останнє Капелюшникове слово.

— Яси — це баяндраси, — пояснив Сонько.

Спантеличена такою відповіддю, бідна Аліса аж кілька хвилин не перебивала Сонькової оповіди.

— Отак вони й жили, — вів спроквола Сонько-Гризун, позіхаючи й тручи очі, бо його починав морити сон, — лизнуть меляси, поточать яси та й малюють всякі вихляси — усе, що починається з літери Б.

— Чому саме з Б? — поцікавилася Аліса.

— А чому б і ні? — рвучко підвів голову Шалений Заєць.

Аліса знову замовкла. Сонько-Гризун став западати в дрімоту, та коли Капелюшник його вщипнув, він тоненько вискнув і заговорив далі:

— ... з літери Б, наприклад: баяндраси, блідий місяць, байдики, багацько... До речі, чи траплялося тобі бачити таку штуку-цію, як багацько?

— М... м... м... Як би вам сказати, — остаточно розгубилася Аліса. — Я не думаю...

— То й не кажи нічого! — озвався Капелюшник.

Такої нетактовності Аліса стерпіти вже не могла: вона встала й подалася геть.

Сонько миттю заснув, а на решту чаепивців Алісин відхід не справив належного враження, хоча вона й озиралася раз чи двічі — чи не покличуть її назад.

Оглянувшись востаннє, вона побачила, як Заєць із Капелюшником запихають Сонька в чайник.

— Ну й нехай, усе одно я більше туди не піду! — казала собі Аліса, пробираючись крізь хащі. — Скільки живу, дурнішої компанії не бачила!

Не встигла вона це доказати, як раптом у стовбурі одного з дерев угледіла двері.

«Оце цікаво! — подумала вона. — А втім, сьогодні цікаве все. Думаю, мені можна туди ввійти?»

Вона ввійшла, і... знову опинилася в довгому коридорі з тим самим скляним столиком.

«Тепер я вже буду мудріша», — сказала вона подумки й почала з того, що взяла золотий ключик і відчинила дверцята до саду. Далі вона відшукала в кишені шматочок гриба й гризла його доти, доки не зменшилася вдвоє.

І ось, пробравшись крізь вузький прохід, вона вступила нарешті до чарівного саду з барвистими квітниками й прохолодними водограями.

(Переклад Валентина Корнієнка,
за редакцією Івана Малковича)

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». 1866 р.

У розділі сьомому «Божевільне чаювання» (англ. «A mad tea-party») автор повідомляє про англійську традицію пити чай о п'ятій годині вечора (у творі — о шостій, до речі, саме о шостій збиралися пити чай доктор Доджсон і сестри Лідделл). Аліса п'є чай у компанії Капелюшника, Шаленого Зайця й Сонька-Гризуна. Це *божевільне чаювання* називається саме так, бо його учасники не хотіли змінювати свої чашки, а натомість

мінялися місцями. В українському перекладі В. Корнієнка цей вираз передано абсолютно точно — *божевільне чаювання*.

Письменник також використовує давню англійську традицію створення загадок, що не передбачали відгадок. Капелюшник запитує Алісу: «Чим крук схожий на капшук?» (Англ. «Why is a raven like a writing-desk?») Автор стверджує те, що не все у світі має логічне пояснення. Однак те, що не має пояснення, не означає, що цього не існує взагалі.

Робота з текстом розділу сьомого

1. Назвіть учасників божевільного чаювання.
2. Опишіть місце, де воно відбувалося.
3. Поясніть, чому чаювання казкових персонажів називається *божевільним*.
4. Які англійські традиції відображено в цьому розділі? Як і з якою художньою метою вони використані письменником?
5. Назвіть імена казкових героїнь, у яких угадуються сестри Лідделл.
6. Яка історія пов'язана з ними? Хто її розповідає?

Краса слова

Гра словами та смислами. Літературна гра словами та смислами з розвитком сюжету стає все цікавіша й веселіша. Ось, наприклад, характерний для казки Льюїса Керролла прийом переставляння слів у реченні. «Я завжди думаю! — покvapливо сказала Аліса. — Принаймні... принаймні кажу, що думаю. Зрештою, це одне й те саме!» А Капелюшник заперечив: «Аніскі-лечки!.. Ти ще скажи, ніби “я бачу, що їм” і “я їм, що бачу” — одне й те саме». А Сонько-Гризун підтвердив: «Ти ще скажи, що “я дихаю, коли сплю” і “я сплю, коли дихаю” — одне й те саме!»

• Знайдіть у творі подібні приклади мовної гри. Придумайте українською (або англійською) мовою свої приклади переставляння слів у реченнях зі зміною смислу.

Розділ восьмий **Королевин крокет¹**

При самому вході до саду ріс великий трояндовий куц: троянди на ньому були білі, але троє садівників фарбували їх на червоні. Зацікавлена Аліса підступила ближче, і в цю мить один садівник сказав:

¹ *Крокёт* (англ. *croquet*) — спортивна гра, учасники якої ударами спеціальних молотків із довгою ручкою проводять шари крізь ворота, що розставлені на майданчику в певному порядку. Гра користувалася великою популярністю в XIX ст. серед представників англійської знаті.

— Обережніше, П'ятірко! Ти мене всього обляпав!

— Я ненароком! — буркнув П'ятірка. — Це Сімка підбив мені лікоть.

Сімка підвів очі й сказав:

— Браво, П'ятірко! Завжди звертай на іншого!

— Ти б краще помовчав! — сказав П'ятірка. — Щойно вчора я чув, як Королева казала, що за твоїм карком давно плаче сокира!

— А то за що? — поцікавився той, кого обляпали.

— А то вже не *твій* клопіт, Двійко! — сказав Сімка.

— Ба ні, якраз його! — вигукнув П'ятірка. — І я йому таки скажу, за що: за те, що він замість цибулі приніс на кухню тюльпанових цибулин.

Сімка жбурнув пензля.

— Більшої кривди годі уяви... — почав він, але тут його погляд упав на Алісу, і він затнувся.

Решта двоє теж озирнулися, і всі разом низенько їй уклонилися.

— Чи не будете ласкаві сказати, — несміливо озвалася Аліса, — навіщо ви фарбуєте троянди?

П'ятірка із Сімкою промовчали й тільки глипнули на Двійку. Той почав пошепки пояснювати:

— Розумієте, панно, отут повинен був рости червоний кущ, а ми взяли та й посадили білий. І якщо Королева це виявить, нам усім, знаєте, постинають голови. Тому, панно, ми й стараємося, аби ще перед її приходом...

Тут П'ятірка, який тривожно позирав у глиб саду, загорлав:

— Королева! Королева! — І всі троє садівників попадали ниць.

Почувся тупіт багатьох ніг, й Аліса озирнулася, нетерпляче виглядаючи Королеву.

Першими з'явилися десятеро вояків із піками. Усі вони, як і садівники, були плоскогруді й прямокутні, з руками й ногами по краєчках. За ними — так само в колоні по двоє — крокувало десятеро челядників, розцяцькованих з голови до п'ят бубнами. Далі, побравшись за руки, з веселим підскоком ішли парами королівські діти; їх теж було десятеро, і всі — у чирвових серцях. За дітьми виступали гості, здебільшого королі й королеви, і серед них Аліса впізнала Білого Кюрика: він то цокотів щось нервовою скоромов-

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». 1866 р.

кою, то усміхався, коли говорили інші, і врешті проминув Алісу, не помітивши її. За гостями йшов Чирвовий Валет: на червоній оксамитній подушці він ніс королівську корону. А закінчували всю цю пишну процесію КОРОЛЬ і КОРОЛЕВА СЕРДЕЦЬ.

Аліса завагалася: чи не слід і їй упасти ниць, але не пригадувала, щоб хтось колись казав про таке правило під час процесій.

«Та й хто тоді буде на них дивитися, — подумала вона, — коли всі лежатимуть долілиць?»

Тож вона стояла на місці й чекала.

Коли процесія порівнялася з Алісою, усі зупинилися й прикипіли до неї очима.

— Хто це? — грізно запитала Королева.

Чирвовий Валет, до якого вона звернулася, лише всміхнувся й уклонився у відповідь.

— Ідіот! — тріснула головою Королева та звернулася до Аліси:

— Як тебе звати, дитино?

— Аліса, ваша величносте, — щонайчемніше відказала Аліса, а про себе додала: «Зрештою, усі вони тільки колода карт. Нічого їм боятися».

— А оце хто? — тицьнула Королева пальцем на садівників, розпростертих навколо трояндового куща.

(Оскільки лежали вони долілиць, то за візерунками на їхніх сорочках годі було розпізнати, хто то — садівники, вояки, дворани, а чи трійко власних Королевиних дітей, — сорочки ж бо в колоді всі однакові).

— Звідки мені знати? — відповіла Аліса, дивуючись із власної сміливості. — То не мій клопіт.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». 1866 р.

Королева почервоніла з люті й, хижо блимнувши очима, вереснула:

— Відтяти їй голову! Відтя...

— Дурниці! — твердо промовила Аліса на весь голос, — і Королева затихла.

Король запобігливо торкнув її за рукав:

— Не гарячкуй, моя люба, це ж дитина!

Королева сердито повернулася до нього спиною та звеліла Валетові:

— Переверни їх!

Валет обережно перевернув садівників носакон черевика.

— Устати! — верескнула Королева.

Садівники прожогом посхоплювалися й стали кланятися всім підряд — Королю, Королеві, королівським дітям і цілій громаді.

— Годі! Годі! — зарепетувала Королева. — Мені вже світ закрутився! — і, кивнувши на трояндовий кущ, спитала:

— Ви що тут робили?

— З дозволу вашої величності, — покірно пробелькотів Двійка, уклякаючи на одне коліно, — ми старалися...

— Усе ясно! — мовила Королева, розглядаючи троянди. — Постинати їм голови!

І процесія рушила далі. Відстали тільки троє вояків, які мали скарати безталанних садівників.

Ті кинулися до Аліси, благаючи її заступитися.

— Не бійтеся, ваші голови будуть на місці, — мовила Аліса й повкидала садівників у найближчий квітковий горщик.

Вояки покрутилися, поникали та й спокійнісінько подалися слідом за всіма.

— Ну як там голови? — крикнула Королева.

— Були, та загули, ваша величносте! — відгукнулися вояки.

— Молодці! — гукнула Королева. — У крокет граєте?

Вояки мовчки звернули погляди на Алісу: запитання, вочевидь, стосувалося її.

— Граю! — гукнула Аліса.

— То гайда з нами! — ревнула Королева.

Й Аліса, чия цікавість була розпалена до краю, пристала до процесії.

— М...м...м... Ох же гарний день сьогодні! — озвався збоку несміливий голос: поруч неї дріботів Білий Кролик і збентежено зазірав їй в обличчя.

— Дуже гарний, — притакнула Аліса. — Герцогині не бачили?

— Т-с-с-с!.. — оглядаючись через плече, занепокоївся Кролик.

Він звівся навшпиньки й шепнув Алісі у вухо:

— Її засуджено до страти.

— За віщо? — поцікавилася Аліса. — Якась змова? Шкода?

— Вам шкода? — нашорошився Кролик.

— Ба ні! — сказала Аліса. — Зовсім не шкода. Я спитала: «За віщо?»

— Вона нам'яла Королеві вуха, — промовив Кролик.

Аліса пирснула сміхом.

— Т-с! Т-с! Королева почує!.. — злякано зашепотів він. — Герцогиня, бачте, спізнилася, і Королева сказала...

— Усім на свої місця! — крикнула Королева громовим голосом, і всі підлеглі кинулися врзнобіч, спотикаючись і наштовхуючись

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». 1866 р.

одне на одного. За хвилину-другу метушня, одначе, ущухла, і гра почалася.

Аліса подумала, що зроду-віку ще не бачила такого дивного крокетного майданчика — він був увесь у горбиках і рівчаках; замість куль тут котили живих їжаків; за молотки правили живі фламінго, а вояки, поставивши навкарачки, удавали ворітця.

Орудувати своїм фламінго виявилось для Аліси найбільшою морокою. Нарешті вона навчилася затискати його під пахвою так, щоб не заважали ноги. Та тільки-но вона випростувала птахові шию й замірялася вдарити ним по їжакові, як фламінго тут-таки вигнався назад і зазірав їй у вічі з таким здивованим виразом, що годі було стримати сміх.

А коли вона знову нагинала йому голову й збиралася почати все наново, виявлялося, що їжак за той час розкрутився й тишком-нишком драпає геть. Окрім того, хоч би куди вона гилила свого їжака, на дорозі йому зазвичай виникав коли не горбок, то рівчак, а *вояковорітця* раз у раз розкарлючувалися й переходили на інші ділянки майданчика.

Незабаром Аліса дійшла висновку, що це не гра, а мука. Крокетисти били всі заразом, не дожидаючи своєї черги, і весь час сперечалися й чубилися за їжаків.

Невдовзі Королева вже гасала скрізь, як навіжена, тупотіла ногами й репетувала:

— Відтяти йому голову!.. Відтяти їй голову...

Аліса захвилювалася: досі, правда, сутички з Королевою в неї не було, але вона могла спалахнути першої-ліпшої хвилини.

«Що тоді зі мною буде? — думала вона. — Тут так люблять зносити голови, аж дивно, що взагалі ще хтось уцілів!»

Вона почала роззиратися довкола, прикидаючи, кудю б непомітно втекти, і раптом угледіла в повітрі якусь дивовижу. Спершу Аліса вкрай розгубилася, але, придивившись пильніше, збагнула, що то — усміх.

— Чеширський Кіт! — зраділа вона. — Тепер хоч буде з ким порозмовляти!

— Як ся маєте? — запитав Кіт, тільки-но рот проступив йому так виразно, що вже було чим говорити.

Аліса зачекала, поки з'являться очі, і кивнула.

«Тепер до нього озиватися марно, — міркувала вона. — Почекаю, поки з'явиться бодай одне вухо».

За мить з'явилася ціла голова; Аліса випустила з рук свого фламінго й почала ділитися враженнями, рада-радісінька, що знайшовся слухач. Кіт вочевидь вирішив, що голови цілком вистачить, і далі з'являтися не став.

— Я б не сказала, що це чесна гра, — почала нарікати Аліса. — І всі вони так жахливо сваряться, що не чують самих себе. Правил, по-моєму, ніяких, а якщо і є, то ніхто їх не дотримується. До того ж ви навіть не уявляєте, як важко грати, коли всі кулі й молотки — живі. Скажімо, я маю бити у ворітця, а вони пішли гуляти в інший кінець майданчика! А Королевин їжак, якого я мала крокетувати, тільки-но побачив, що *мій* на нього котиться, одразу й утік.

— А як тобі подобається Королева? — запитав Кіт, стишивши голос.

— А ніяк, — відповіла Аліса, — вона так страшенно... — Тут Аліса помітила, що Королева стоїть у неї за спиною, наслуховаючи — ... так страшенно вправно грає, що не треба великого розуму, аби вгадати, хто переможе.

Королева всміхнулася й відійшла.

— З ким це ти балакаєш? — запитав Король, що й собі підійшов до Аліси й зачудовано приглядався до котячої голови.

— Це мій друг, Чеширський Кіт, — сказала Аліса. — Дозвольте, я вас познайомлю.

— Мені не подобається його подоба, — заявив Король. — А втім, він може поцілувати мені руку, коли хоче.

— Я волів би цього не робити, — сказав Кіт.

— Не лихослов! — вигукнув Король. — І не світи так на мене очима!

З цими словами Король сховався за Алісину спину.

— Котові й король не указ, — мовила Аліса. — Деся я це читала, не пам'ятаю тільки, де.

— Ні! Його треба прибрати! — твердо мовив Король і гукнув до Королеви:

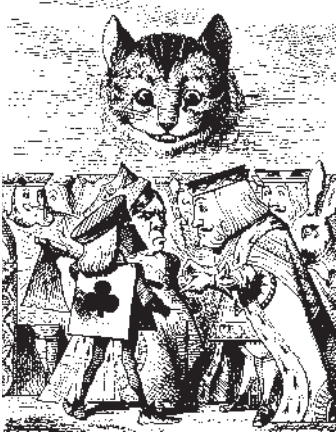
— Серденько, звели, будь ласка, прибрати Кота!

Королева на все — мале й велике, мала одну раду.

— Зітнути йому голову! — кинула вона, навіть не обертаючись.

— Я сам приведу Ката! — зголосився Король, і тільки його й бачили.

Аліса вже хотіла вертатися на крокетний майданчик, щоб поглянути, як іде гра, коли тут до неї долинуло несамовите Короле-

Дж. Тенніел.
Ілюстрація до
повісті-казки
Льюїса Керролла
«Аліса
в Країні Див».
1866 р.

вине верещання. Аліса вжахнулася: трьох гравців, що прогавили свою чергу, уже було засуджено до страти.

Те, що коїлося на майданчику, здавалося їй справжнім неподобством: довкола панував такий рейвах, що годі було вгадати, чия черга ставати до гри.

Аліса трохи зачекала, а тоді подалася на розшуки свого їжака. Довго шукати не довелося — він скубся з чужим їжаком. То була чудова нагода, щоб одним із них крокетувати другого, але Алісин молоток, тобто фламінго, перейшов на інший кінець саду, й Аліса могла тільки бачити, як він неоковирно силкується злетіти на дерево.

Поки вона його зловила й принесла назад, бійка вщухла, і за обома їжаками вже й слід прохолов.

— Утім, невелика втрата, — вирішила Аліса, — однаково всі ворітця порозбігалися.

Міцно затиснувши фламінго під пахвою, щоб той знову не втік, вона подалася закінчувати розмову зі своїм другом.

Повернувшись на те місце, де в повітрі була його голова, Аліса з подивом побачила, що довкола Кота зібрався цілий натовп. Кат, Король і Королева жваво про щось сперечалися, галасуючи навперебій, а решта всі стояли мовчазні й, судячи з їхніх облич, занепокоєні.

Усі трое кинулися до Аліси, щоб вона їх розсудила. Кожен їй щось доводив, та оскільки говорили всі навперебій, то зрозуміти про що йдеться, було дуже важко.

Кат доводив, що не можна відтяти голову, коли її немає від чого відтинати: зроду-віку він такого не робив і не збирається на старості переучуватися — на якого ката перевчати ката?!

Король доводив, що всяк, хто має голову, може її позбутися, і годі молоти дурниці.

А Королева доводила, що коли питання не вирішиться швидше, ніж *уже*, то вона скарає на горло всіх до одного. (Це й пояснює, чому всі як один були такі похмурі й занепокоєні).

Аліса не змогла придумати нічого кращого, як сказати:

— Кіт належить Герцогині. Порадьтеся з нею.

— Вона за ґратами, — сказала Королева до Ката. — Веди її сюди!

Кат помчав стрілою, а котяча голова почала танути, і коли нарешті привели Герцогиню, від голови не залишилося й сліду. Король із Катом ще довго бігали, мов навіжені, шукаючи голову, а решта гостей пішли догравати гру.

(Переклад Валентина Корнієнка,
за редакцією Івана Малковича)

Коментарі

У розділі восьмому Льюїс Керролл у фантастичній формі відобразив вади суспільного життя Англії «вікторіанської» доби, коли королівський двір та уряд демонстрували сувору політику. Королева в повісті-казці «Аліса в Країні Див» зображена злою, роздратованою та свавільною. Вона всім погрожує покаранням. Незвичайні умови гри в Королевин крокет (коли потрібно грати не молотками й м'ячами, а живими істотами — фламінго та їжаками, які могли тікати, переходити з місця на місце, як і ворітця, що утворювали вояки) відображають, з одного боку, заплутаність політичної ситуації в Англії, а з іншого — байдужість уряду до будь-кого. Якщо звичний для англійців крокет був тихою й спокійною грою за правилами, то в повісті-казці все відбувається навпаки. «Це не гра, а му́ка», — каже Аліса.

Водночас письменник утверджує свободу думки й незалежність особистості від будь-якої влади в образі Аліси, котра не побоялася Королеви, а також в образі Чеширського Кота, якому не можна відтяти голову (бо в казці її не було від чого відтинати).

Речення «Котові й король не указ», яке промовляє Аліса, утворено на підставі давньої англійської приказки «Кіт може дивитися на короля» (англ. «A cat may look at a king»).

Робота з текстом розділу восьмого

1. Поясніть, чому садівники перефарбовують кущ троянд з білого на червоний колір.
2. Як поводиться Королева з челяддю, Герцогинею, Алісою?
3. Назвіть улюблену фразу Королеви.
4. Чи боїться Аліса Королеву? Доведіть це прикладами з тексту.
5. Хто (або що?) теж не побоявся Королеви?
6. Що стало причиною суперечки Ката, Короля та Королеви? Яку позицію обстоював кожен із них? Що їм порадила Аліса?

Творче завдання

1. Розкажіть від імені Аліси про гру в Королевин крокет.
2. Що мала на увазі, але не сказала Аліса в розмові з Чеширським Котом? Продовжте обірвану фразу Аліси. Чому вона не сказала те, про що думала, і чому Кіт «стишив» голос?

— А як тобі подобається Королева? — запитав Кіт, стишивши голос.

— А ніяк, — відповіла Аліса, — вона так страшенно... — Тут Аліса помітила, що Королева стоїть у неї за спиною, наслуховаючи, — ...так страшенно вправно грає, що не треба ніякого розуму, аби вгадати, хто переможе.

Розділ дев'ятий. Розповідь Казна-Що-Не-Черепихи *Розділ десятий. Омарова¹ кадрийль²*

Образ Казна-Що-Не-Черепихи традиційний в англійців — їсти «черепиховий суп» (*англ.* «Mock Turtle Soup»). «Ти вже була в Казна-Що-Не-Черепихи?» — запитала Королева Алісу.

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». 1866 р.

«Ні, я навіть не знаю, що воно таке», — відповіла дівчинка. «Це те, з чого роблять черепиховий суп», — пояснила Королева. Хоча ця страва має назву «черепиховий суп», але насправді її готують не з черепихи, а з — телячої голови. Письменник майстерно використав цю давню англійську традицію та створив образ казкової істоти з мушлею черепихи та ногами й головою корови.

До виразу «Mock Turtle» неможливо дібрати точний український відповідник, але перекладач В. Корнієнко через поєднання несумісних слів відобразив дивну тварину як Казна-Що-Не-Черепиха.

Коментарі

У розділі дев'ятому знову з'являється образ Герцогині, котра в усьому шукає мораль (як певну норму поведінки й мислення): «Мораль є в усьому, треба тільки вміти її знайти». В образі Герцогині втілено потворний мора-

¹ *Омар* — найбільший із морських раків, може досягати 80 см.

² *Кадрийль* — веселий танець, популярний в Європі у XVIII–XIX ст.

лізм «вікторіанської» доби, коли дітей постійно чогось повчали, обмежуючи будь-які прояви їхньої вільної особистості.

У кумедній розповіді Казна-Що-Не-Черепахи про школу, учителів і навчання також критикується тогочасна система освіти, у якій було чимало предметів, відірваних від реального життя, які діти просто не розуміли: «Далі йшли чотири дії матимайчухи: добивання, відбивання, множення та обділення». А ще Казна-Що-Не-Черепаха називає такі предмети, як стародавнє й сучасне Аморезнавство, Гастрономія, Тригонометрія, Хвісткультура. Замість слова *уроки* використовується слово *мор'юки*. «Його (учителя Краба. — Прим. авт.) мороки забивали п'амороки», — додає Грифон¹, називаючи шкільне навчання *неукою* (тобто не наукою).

Дж. Тенніел. Ілюстрація до повісті-казки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див». 1866 р.

1. Який зміст укладено в назви шкільних предметів, що згадуються в тексті оригіналу: Reeling and Writhing, Ambition, Distraction, Uglification and Derision, Mystery, Seaography, Drawling, Stretching and Fainting in Coils?
2. Назви яких предметів із вашого шкільного життя вони нагадують? У яких із поданих англійських назв предметів увиразнено риси характеру й поведінки людей?

Робота з текстом розділів дев'ять і десять

1. Прочитайте повчання Герцогині. Чи всі з них зрозуміла Аліса? А ви?
2. Хто такий Казна-Що-Не-Черепаха? Чому він так називається? Як виглядає?
3. Що розповіли Казна-Що-Не-Черепаха та Грифон про шкільну «неуку» Алісі?
4. Які шкільні предмети названі в розділі дев'ятому? Що вони означають?
5. Що говорять казкові персонажі про вчителів?
6. Про які розваги йдеться в розділі десятому? Розкажіть про них.

Використовуючи ілюстрації Дж. Тенніела, розкажіть про події, пов'язані з цими персонажами.

¹ *Гриф'он* — фантастична крилата істота з тулубом лева й головою орла. Має гострі кігті, білі або золоті крила.

Творче завдання

Виразно прочитайте одну з пісень розділу десять. Визначте в ній ознаки пісні та казки.

Розділ одинадцятий. Хто вкрав пиріжки

Розділ дванадцятий. Свідчить Аліса

Коментарі

У повісті-казці «Аліса в Країні Див» є критика не тільки «вікторіанської» освіти, моралі, виховання, політики, а й системи судочинства. У казковій формі за допомогою цілого ряду комічних прийомів письменник висміює безглуздість судового процесу, що здійснюється не задля захисту прав і свобод, а в чиїхось дріб'язкових інтересах. Усе, що відбувається в судовій залі, виходить за межі будь-якої логіки. Тільки Аліса, єдина серед присутніх, зберігає здоровий глузд і критичний погляд на події. На відміну від суддів-«птахотварів», Короля й Королеви, Аліса має високі моральні якості, відчуття внутрішньої свободи та власну гідність. Тому дівчинка раптово знову виростає вже без допомоги будь-яких чарівних предметів. Героїня не підкоряється ніяким обмеженням і дурним приписам. Розпочавшись як цікава літературна гра, казковий сюжет поступово перетворився на моральне випробування Аліси, яка залишається сама собою й зберігає людяність і свободу.

Робота з текстом розділів одинадцять і дванадцять

1. Кого й за що судить суд присяжних¹?
2. Як ви думаєте, чи випадковим є те, що суддею був Король? Що було одягнуто в нього на голові?
3. Чому Аліса назвала суддів «пришелепкуватими»? Поясніть значення цього слова. Як судді «підтвердили» це визначення?
4. Розкажіть про те, які свідчення давав Капелюшник.
5. Поясніть зовнішні зміни в образі Аліси під час суду.
6. Як Аліса поставилася до всього того, що побачила на судовому процесі?

Творче завдання

1. Доведіть, що розмова Аліси з Королевою є кульмінацією твору.
2. Порівняйте книжки Льюїса Керролла «Аліса в Країні Див» та української письменниці Галини Малик «Незвичайні пригоди Алі в Країні Недоладії». Знайдіть подібність у фантастичних пригодах і

¹ Суд присяжних — форма здійснення державної влади, зокрема судової, безпосередньо громадянами, шляхом їхньої участі в здійсненні правосуддя.

характерах юних героїнь. Які випробування випали на їхню долю в уявній країні та які моральні якості виявили дівчатка в цих випробуваннях?

За мотивами казок Льюїса Керролла знято понад сорок кінофільмів режисерами різних країн світу — США, Великої Британії, Німеччини, Канади, Росії. Визначною подією у світі кіномистецтва у 2010 р. став фільм відомого американського режисера Т. Бертон.

- Подивіться цей кінофільм і порівняйте його з книжкою. Назвіть сюжетні лінії твору, які Т. Бертон продовжив у нових пригодах Аліси.

Кадр із кінофільму «Аліса в Країні Див». Режисер Т. Бертон. 2010 р.

Перевірте себе

1. Доведіть, що «Аліса в Країні Див» — фантастична повість-казка. Визначте її характерні ознаки, доведіть прикладами з тексту.
2. Які вади «вікторіанської» доби відображені у творі? Доведіть свою думку прикладами.
3. Які англійські традиції відтворені в книжці Льюїса Керролла?
4. Назвіть англійські приказки, узяті письменником за основу образів персонажів твору.
5. Охарактеризуйте образ Аліси.
6. Наведіть приклади гри словами й смислами у творі.
7. Що, на вашу думку, приваблює в цій книжці різні покоління дітей?
8. Придумайте сюжет про пригоди Аліси в наші дні.
9. Намалюйте ваших улюблених героїв твору (2–3). Перекажіть один з епізодів, у якому вони беруть участь.

МАРИНА ЦВЕТАЄВА

1892–1941

Душа летить в дитинство, як у вирій,
бо їй на світі тепло тільки там.

Ліна Костенко

Сторінки життя та творчості

Вірші Марини Цвєтаєвої люблять за силу натхнення, щирість душі й красу поетичного слова. Творчість цієї поетеси адресована переважно дорослим читачам. Однак для тих, хто тільки піднімається сходами великої літератури, неоціненним буде дитяче сприйняття М. Цвєтаєвою мистецтва, її власний досвід входження у світ художньої літератури.

Марина Цвєтаєва народилася 26 вересня 1892 р. в м. Москві (Росія). Її батько, професор Московського університету Іван Володимирович Цвєтаєв, був засновником і першим директором Музею мистецтв (рос. Музей изящных искусств), нині Державний музей образотворчого мистецтва імені О. С. Пушкіна. Мати, Марія Олександрівна Мейн, була талановитою піаністкою, захоплювалася поезією, писала вірші. «У нашому домі музика лилася звідусіль», — згадувала М. Цвєтаєва про роки свого дитинства. Марія Олександрівна хотіла, щоб у майбутньому дочка теж стала піаністкою. Молодша сестра Цвєтаєвої, Анастасія, не мала музичних здібностей, тому всі надії батьки покладали саме на Марину.

У домі Цвєтаєвих, крім музики, дуже любили художню літературу. Мати читала дітям казки й вірші німецькою та французькою мовами (якими володіла досконало), вона прищепила їм любов до мистецтва слова, тонке відчуття мови оригіналів і перекладів. М. Цвєтаєва говорила, що книжки, які вона читала в дитинстві, стали її супутниками на все життя, вона поверталася до них неодноразово, осмислювала їх по-новому в зрілі роки.

Будинок Цвєтаєвих, що знаходився в центрі Москви, часто відвідували друзі батьків — учені, музиканти, письменники, художники. І. Цвєтаєв уважав, що тільки мистецтво може змінити людей, зробити їх добрішими, світлішими серцем. Доньки Марина й Анастасія (у сім'ї їх звали Муся та Ася) зростали в атмосфері служіння красі.

Кожна з них у подальшому теж буде всім серцем віддана мистецтву: Марина стане видатною поетесою, Анастасія — письменницею та перекладачкою. Рано втративши матір, дівчата не відступили від свого мистецького покликання, від тих ідеалів, які прищепили їм батьки.

1910 р., ще навіть не закінчивши гімназію, Марина потайки від рідних готує до видання свою першу поетичну збірку *«Вечірній альбом»*. Читачі, які ознайомилися з цією книжкою, одразу зрозуміли, що в Росії з'явилася нова зірка поезії.

У найважчі роки життя М. Цветаєва знаходила душевну розраду у творчості. Силою уяви вона линула у світ свого дитинства, світ мистецтва, любові й людяності, де завжди почувалася вільною та щасливою.

Марина Цветаєва. 1911 р.

КНИЖКИ В ОБКЛАДИНКАХ ЧЕРВОНИХ

Історія створення

Вірш «Книжки в обкладинках червоних» написаний приблизно в період 1908–1910 рр. У той час М. Цветаєва почала готувати до друку свою першу книжку — *«Вечірній альбом»*. Твір увійшов до розділу «Дитинство». Молода авторка відчувала, що її дитинство відходить у минуле, попереду на неї чекало велике доросле життя. У подальшу путь вона взяла із собою незабутні враження та спогади про твори мистецтва (музики й літератури), які полюбила з дитинства.

З дитячих раювань моїх
Розраду несете мені ви,
Червоні палітурки книг,
Мої ви друзі незрадливі.

Урок ледь вивчу — й навтьоки
До вас: усе, здавалось, мало.
— Вже пізно! — Мамо, три рядки!..
На щастя, мама забувала.

Марина Цветаєва.
1910 р.

Сестри Цветаєві.
1905 р.

Від люстри вогниці тремкі.
Як з книжкою чудово вдома!
Під Гріга, Шумана, Кюї
Я проживала долю Тома.

Смеркає. Крізь духмяність лип
Щасливий з Беккі Том. Знічев'я.
Джо-індіанець смолоскип
Узяв і никає в печері.

От цвинтар. Віщій крик сови.
(Вжахнусь!) Не винний у крадіжці,
Гек, що не втримавсь у вдови,
Як Діоген¹, що жив у діжці.

Світліш од сонця тронний зал,
Над хлопчаком струнким — корона.
Жебрак, що раптом проказав:
— Даруйте, спадкоємець трону — це я.

В пільмі — він і двійник.
Британію стрясають смуги.
— О, чом би між червоних книг
Під лампою знов не заснути?

Легенди золотих часів.
Відвага — з чистою красою!
О, золотих імен засів:
Принц і жебрак, Гек Фінн, Том Соєр!

(Переклад Валерії Богуславської)

Книги в красном переплёті

Из рая детского житья
Вы мне привет прощальный шлёте,
Неизменившие друзья
В потёртом, красном переплёті.

Чуть лёгкий выучен урок,
Бегу тот час же к вам, бывало,
— Уж поздно! — Мама, десять строк!.. —
Но, к счастью, мама забывала.

¹ Діоген — давньогрецький філософ, який, за легендою, жив у діжці.

С. Дж. Гай. Цікава книжка. 1880-і роки

Дрожат на люстрах огоньки...
Как хорошо за книгой дома!
Под Грига, Шумана, Кюи
Я узнавала судьбы Тома.

Темнеет, в воздухе свежо...
Том в счастье с Бэки полон веры.
Вот с факелом Индеец Джо
Блуждает в сумраке пещеры...

Кладбище... Вещий крик совы...
(Мне страшно!) Вот летит чрез кочки
Приёмьш чопорной вдовы,
Как Диогэн, живущий в бочке.

Светлее солнца тронный зал,
Над стройным мальчиком — корона...
Вдруг — нищий! Боже! Он сказал:
«Позвольте, я наследник трона!»

Ушёл во тьму, кто в ней возник.
Британии печальны судьбы...
— О, почему среди красных книг
Опять за лампой не уснуть бы?

О золотые времена,
Где взор смелей и сердце чище!
О золотые имена:
Гекк Финн, Том Сойер, Принц и Нищий!

У вірші М. Цветаєвої згадуються імена видатних композиторів ХІХ ст. — Едварда Гріґа (Норвегія), Роберта Шумана (Німеччина), Цезаря Кюї (Росія). Композиторів об'єднує те, що в їхніх творах були втілені народні образи, казкові сюжети, природа рідного краю. Їхня музика сповнена світла й радості, у ній немає тривоги й напруження. Марині Цветаєвій дуже подобалася мелодія Е. Гріґа «Ранковий настрій». Ви можете її прослухати за допомогою Інтернету. Висловіть враження від музики.

Робота з текстом

1. З якими почуттями героїня вірша згадує про своє дитинство?
2. У яких кольорах авторка змальовує минулі роки? Що, на вашу думку, можуть означати ці кольори?
3. Якими вам видалися стосунки матері й доньки, домашня атмосфера у вірші?
4. Назвіть літературні твори, їхніх авторів і персонажів, що згадуються у вірші М. Цветаєвої.
5. Назвіть імена та прізвища композиторів, що згадуються у творі. Чому саме вони, на вашу думку, були близькими серцю героїні вірша?
6. Які епізоди з книжки «Пригоди Тома Соєра» ви впізнали у вірші М. Цветаєвої?
7. Визначте в тексті слова, речення, засоби пунктуації, які вказують на сильні емоції та переживання героїні.

Знайдіть в українському перекладі епітети та метафори. Порівняйте їх із текстом оригіналу.

Для обговорення

1. Чому авторка назвала книжки друзями героїні вірша?
2. Чи має значення колір палітурки у творі М. Цветаєвої (саме червона, а не чорна, не зелена чи іншого кольору)?

Краса слова

У віршах, як і в прозових творах, є свої герої й героїні. Як правило, вони не мають імен. Автор віршів веде душевну розмову з читачем, використовуючи слово «Я», але це не означає, що він (або вона) пише тільки про себе. У поетич-

ному творі розкриваються почуття, настрої, думки, які близькі й іншим людям. Хоча автор і використовує «Я», але має на увазі не тільки себе особисто, а й те, що може бути важливим як для його часу, так і для багатьох поколінь, у тому числі для вас.

У вірші М. Цветаєвої «Книжки в обкладинках червоних» героїня трохи схожа на саму письменницю. Вона щира, відверта, любить музику й художню літературу, а ще — сумує за своєю матір'ю, рідним домом, де їй було тепло й затишно. Однак героїня твору є втіленням не тільки особи самої авторки, а й рис багатьох людей, які люблять читати, слухати музику, фантазувати, мріяти.

У поезіях теж є сюжет, але він відрізняється від сюжету прозових творів. У віршах зображено події не стільки зовнішнього, скільки внутрішнього життя — плин настроїв, почуттів, думок, образів. Юна героїня разом з улюбленими персонажами переживає їхні випробування й почуття. Хвилювання юної героїні передають незавершені речення, оклики, запитання, вставні конструкції, позначені дужками.

Найбільш напруженим моментом вірша (своєрідною психологічною кульмінацією) є запитання, яке залишається без відповіді: «О, чом би між червоних книг / Під лампою знов не заснути?» (Рос. «О, почему среди красных книг / Опять за лампой не уснут бы?»). У цих рядках звучить ціла гама почуттів — і любов до читання, і туга за дитинством і рідною домівкою, і глибока печаль від неможливості повернення в минуле.

Проте героїня вірша назавжди зберігає у своїй душі «золоті» спогади й імена улюблених літературних персонажів — Тома Сойлера, Гека Фінна, принца й злидаря. У фіналі (розв'язці або кінцівці) вірша не випадково названі персонажі Марка Твена, письменника, який навчив дітей сміятися, радіти життю, бути собою. Це свідчить про те, що вічні цінності літератури героїня вірша бере в подальше життя.

Перевірте себе

1. Які факти біографії відображено у вірші М. Цветаєвої «Книжки в обкладинках червоних»?
2. Визначте теми вірша М. Цветаєвої.
3. Охарактеризуйте образ героїні твору, світ її захоплень та уподобань.
4. Які персонажі виявилися найбільш близькими для героїні вірша? Чому?
5. Поясніть, чому для змалювання світу дитинства поетеса обрала саме цих письменників і композиторів.
6. Які письменники й композитори важливі особисто для вас? Поясніть.

КОМПЕТЕНТНОСТІ — СХОДИНКИ ДО СУЧАСНОГО СВІТУ

СИЛА ТВОРЧОЇ УЯВИ

Предметні компетентності

Знання

Виберіть правильну відповідь.

- Справжнє ім'я письменника Льюїса Керролла —
А Семюель Ленгхорн Клеменс
Б Чарльз Ленгхорн Клеменс
В Семюель Латвідж Доджсон
Г Чарльз Лутвідж Доджсон
- Головні персонажі повісті «Аліса в Країні Див» —
А Аліса, Королева, Герцогиня, автор
Б Аліса, Чепирський Кіт, Капелюшник, Шалений Заєць
В Аліса, Чорний Кіт, Король, Валет
Г Аліса, Капелюшник, Миша, Принц
- Вірш, який розповіла Аліса Гусені, — це
А «Хороша перепілонька...»   В «Обізвався ледащо»
Б «Ти старий любий діду»   Г «Враз побачила я...»
- У грі «Гасай-Коло» відображено
А дитячі розваги   В звички тварин
Б політичну ситуацію   Г англійські приказки
- Основна тема вірша «Книжки в обкладинках червоних» М. Цветаєвої — це любов до
А сестри   В читання
Б природи   Г життя
- У вірші М. Цветаєвої «Книжки в обкладинках червоних» згадуються персонажі творів
А О. Пушкіна
Б Й. В. Гете
В Марка Твена
Г О. Уайльда

Діяльність

7. Установіть відповідність.

<i>Цитата</i>	<i>Персонаж</i>
1 Якщо в тебе всі дома, то чого ти тут?	А Королева
2 Відтяти їй голову!	Б Чеширський Кіт
3 Мораль є в усьому, треба тільки вміти її знайти.	В Герцогиня
4 Час дуже не любить, коли його вбивають.	Г Капелюшник
	Д Білий Кролик

8. Установіть відповідність.

<i>Персонаж</i>	<i>Подія</i>
1 Герцогиня	А розповідає казку про трьох сестричок
2 Капелюшник	Б загадує загадку про крука
3 Аліса	В гойдає немовля-порося
4 Сонько-Гризун	Г випиває рідину й виростає
	Д перетворюється на колоду карт

9. Установіть відповідність.

<i>Персонаж</i>	<i>Розділ книжки</i>
1 Миша	А «Божевільне чаювання»
2 Чеширський Кіт	Б «Гасай-Коло та Довгий Хвіст»
3 Казна-Що-Не-Черепаха	В «Що радить Гусінь»
4 Шалений Заєць	Г «Омарова кадрили»
	Д «Порося та перець»

Цінності

10. Напишіть у зошиті власне висловлення на тему «Чому М. Цветаєва у вірші "Книжки в обкладинках червоних" називає світ дитинства й імена улюблених героїв "легендами золотих часів"?» (7–8 речень).

Ключові компетентності

Любимо українську

11. Ім'я одного з героїв Mock Turtle В. Корнієнко переклав як Казна-Що-Не-Черепаха. Поясніть, яке значення має це слово.

Мислимо логічно

12. Пригадайте випадки порушення логіки у творі.

У світі культури

13. Порівняйте мультфільм або кінофільм «Аліса в Країні Див» з літературним твором. Чим відрізняється екранізація від твору?

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

У КОЛІ ДОБРИХ ГЕРОІВ

Чи хочете ви дізнатися про те, що читають в інших країнах ваші однолітки, як вони живуть, про що думають? Чи хочете ви обирати твори, які вам більше до душі? Тоді цей розділ — сюрприз для вас, дорогі п'ятикласники!

У цьому розділі ви дізнаєтеся про сучасних авторів, які популярні в Україні й за кордоном. У вас є право вибору цікавої книжки! Тож вирушаймо у вільний політ у просторі сучасної літератури!

Що таке класична та сучасна література

Ми живемо у світі книжок. Однак усі вони різні, і в них треба вміти розбиратися й орієнтуватися. У художній літературі є твори, перевірені роками, навіть століттями. Вони визнані в різних країнах, на них виросло не одне покоління. Ці твори стали надбаннями не лише національної, а і світової літератури, бо в них порушені питання, актуальні за будь-яких часів, а образи мають загальнолюдський зміст. Про такі твори кажуть *класичні*, або *класика*, а їхніх авторів називають *класиками*. Класичними вважають твори Г. Гете й Г. Гейне, Дж. Кітса та М. Цветаєвої, Марка Твена й Е. Портер, Льюїса Керролла та О. Пушкіна, Г. К. Андерсена й О. Уайльда, Е. Сетона-Томпсона та Дж. Р. Кіплінга й багатьох інших митців.

Для того щоб якийсь художній твір став класичним, має пройти значний проміжок часу. Тільки перевірка часом може довести, що той чи той твір став визнаним у світі, не втратив своєї значущості, є близьким для людей різних країн і національностей. Класичні твори визначаються не лише важливістю тем і проблем, а й високою художньою вартістю, тому їх уважають зразковими.

Розвиток художньої літератури ніколи не припиняється. Літературні твори, що з'являються в наш час (тобто в останні десятиліття й по сьогодні), називають *сучасними*. Серед них трапляються такі, що підпорядковані моді або суто комерційним інтересам. Їх швидко прочитують і так само швидко забувають. Однак серед сучасних є чимало справді хороших і високохудожніх творів, які ще не стали класикою, але вже

П. Маар серед читачів

привернули увагу широкого кола читачів у різних країнах, набули популярності, отримали визнані міжнародні літературні премії.

Сучасні твори сповнені проблем, які нині хвилюють людство. Ці твори прокладають нові шляхи в царині художності й для класичної літератури. Який із сучасних творів стане класичним, покаже час. Проте вже сьогодні цікаво відкривати для себе те, що із захопленням читають люди в інших країнах. Серед сучасних дитячих письменників заслуговують на увагу такі автори, як Рóальд Дал, Па́уль Маа́р, Ту́ве Янсон, Джéремі Стронґ, Ян Ё́лоф Ё́кгольм, А́стрід А́нна Емі́лія Ліндґрен, Міхае́ль Андре́ас Ге́льмут Е́нде, Крісті́не Не́стлінґер.

За сучасними творами варто постійно стежити, оцінювати, обговорювати їх. Вони допомагають нам увійти в сьогодення, осмислити себе та своє місце у світі, досягти порозуміння з нашими сучасниками.

Цікаво знати

Французький учитель Даніель Пенна́к, який написав чимало цікавих книжок для дітей, уважає, що в маленьких читачів (як і в кожній дорослій людині) мають бути не тільки обов'язки, а й права:

- право перескакувати (зі сторінки на сторінку, уперед і назад, рухатися книжкою в будь-якому напрямку);
- право перечитувати (те, що сподобалося) і недочитувати (те, що не сподобалося);

- право повертатися й не повертатися до книжки (з часом);
- право читати із захопленням (що завгодно й де завгодно);
- право читати вголос і мовчки;
- право відкрити книжку й читати її в будь-якому місці;
- право говорити й мовчати про прочитане;
- право на власну думку про книжку;
- право на свободу вибору книжки.

Творче завдання

Як ви зрозуміли права читачів за Д. Пеннаком? З якими з них ви погоджуєтесь? Які власні права й правила читання ви можете сформулювати?

Персона́ж — будь-яка дійова особа літературного твору. Персонажами можуть бути люди, тварини, олюднені образи речей, явища природи тощо. За своїм призначенням у сюжеті персонажі бувають *головні* (які впливають на розвиток сюжету, відіграють провідну роль у розвитку подій) і *другорядні* (які не впливають на розвиток подій, але необхідні для розуміння головних персонажів, середовища тощо).

Геро́й — головний персонаж, який відіграє активну роль у розвитку сюжету, наділений яскравим характером, виразними індивідуальними рисами, змальований багатогранно в його вчинках, зв'язках із середовищем, з іншими персонажами. Героїв у творі може бути не один, а декілька. Поняття «герой» і «персонаж» інколи можуть використовуватися як синоніми, але повної тотожності між ними немає (поняття «персонаж» ширше за поняття «герой»).

Засоби створення образу героя:

- портрет;
- учинки;
- зображення його переживань, думок, прагнень, рис характеру;
- мова героя;
- стосунки героя з іншими персонажами;
- різні оцінки героя (автором, іншими персонажами);
- опис середовища та зв'язків із ним героя та ін.

ТУВЕ ЯНСОН

1914–2001

Світ моїх мумі-тролів — це світ, за яким у глибині душі тужить кожен із нас...

Тове Янсон

Сторінки життя та творчості

Фінська письменниця Ту́ве Я́нсон створила чудові казкові образи мумі-тролів, які ось уже декілька десятиліть подобаються дітям різних країн. Авторка писала про них шведською мовою, адже у Фінляндії, звідки родом мисткиня, використовуються дві державні мови — фінська та шведська. Вона була багатогранною особистістю, відома не тільки як майстер художнього слова, але і як скульптор, ілюстратор, науковець.

Тове Маріка Янсон народилася 9 серпня 1914 р. в м. Гельсінкі (Фінляндія). Батько, Віктор Янсон, був скульптором, навчив своєї справи й маленьку Туве. Мати, Сігне Гаммартсен, була популярним дизайнером-графіком, учила дітей малювати. Батьки приділяли багато уваги вихованню дітей. У дружній та творчій родині Янсонів сповідували ідеали свободи, відповідальності, любові й вірності одне одному. Добрі стосунки в сім'ї дали поштовх для створення Туве в подальшому образі родини мумі-тролів та їхніх друзів.

Сігне Гаммартсен свого часу була однією з лідерів скаутського руху серед дівчаток, вона захоплювалася греблею, верховою їздою, стрільбою, лижним спортом. Тому не дивно, що кожного літа батьки вивозили дітей на відпочинок на один з островів у Фінській затоці, де Туве разом із братами проводила все літо. Там вони плавали, займалися греблею, рибалили, вивчали світ дикої природи, мандруючи островами затоки. Такий спосіб життя дуже подобався Туве. Ставши дорослою, вона збудувала на острові Клувхару (вона називала його Хару) невеличкий будиночок, протягом тридцяти років поспіль їздила туди, щоб займатися творчістю під шум хвиль і шелест трояндових кущів, що росли біля будинку.

Т. Янсон біля свого будинку
на острові Клувхару

Ще в дитинстві, коли сім'я відпочивала біля Фінської затоки, у Т. Янсон виникла ідея намалювати веселу карикатуру на свого братика Ларса у вигляді незграбного бегемотика. Цей образ через багато років стане основним казковим персонажем письменниці. Діти в сімействі Янсонів були дуже дружними, вони завжди допомагали одне одному. Стосунки між сестрою й братами також згодом було відображено в розповідях про мумі-тролів.

1930 р. Т. Янсон переїхала з Гельсінкі до Стокгольма (столиця Швеції), де навчалася в Коледжі мистецтв, ремесла та дизайну. Там вона серйозно займалася малюванням, вивчала художнє оформлення книжок, кераміку. Живучи в домі свого дядька Ейнара, дівчина нерідко залазила до комірчини, шукаючи щось попоїсти. Дядько жартома лякав її злими тролями, які немовби живуть у комірці й охороняють харчі. Однак злих персонажів скандинавського фольклору (які в легендах шкодять людям) письменниця перетворила на добрих казкових героїв. Вона поселила їх у світі, подібному до реального, наділила найкращими людськими рисами — добротою, любов'ю, здатністю дружити й підтримувати одне одного.

Мумі-троль

Перша книжка письменниці про мумі-тролів побачила світ 1945 р. Це була повість «*Маленькі тролі і великий наводок*», яка відразу сподобалася читачам у різних країнах. З того часу Т. Янсон створила ще п'ятнадцять книжок про мумі-тролів, які ілюстрували вона та її брати.

За свої казкові твори письменниця отримала нагороди різних країн: 1953 р. — премію

Т. Янсон із мумі-тролями

Нільса Хольгерсона, 1966 р. — медаль Г. К. Андерсена, 1972 р. — премію Шведської академії мистецтв, 1976 р. — золоту президентську медаль Фінляндії, 1993 р. — премію імені Сельми Лагерлеф, 1996 р. — Літературну премію американо-скандинавського культурного фонду.

Протягом життя письменниця вигадувала історії про мумі-тролів для того, щоб сучасний світ став трохи добрішим і людянішим.

З 2002 р. у Фінляндії засновано Літературну премію імені Туве Янсон, котру щороку вручають письменникам, які пишуть для дітей. Книжки популярної фінської авторки перекладено 40 мовами світу, у тому числі й українською — їх переклала на початку 2000-х років Наталя Іванчук.

Цікаво знати

У м. Наанталі (Фінляндія) збудовано один із найкращих дитячих парків — Долина мумі-тролів, де шанувальники творчості Т. Янсон можуть побачити будиночок казкових персонажів і пройти стежками їхніх пригод.

У м. Тампере в приміщенні дитячої бібліотеки знаходиться Музей мумі-тролів. У ньому зібрано понад 2000 ілюстрацій до книжок Т. Янсон, а також малюнки мисткині до інших творів.

Мумі-будинок у Музеї мумі-тролів.
м. Тампере (Фінляндія)

За книжками Т. Янсон у різних країнах (Росія, Фінляндія, Австрія, Японія, Польща та ін.) створено десятки мультиплікаційних фільмів про мумі-тролів, які ви можете подивитися за допомогою Інтернету. Порівняйте їх із тими творами, які ви прочитали.

КОМЕТА ПРИЛІТАЄ

Повість-казка

(Уривки)

(...) Долина, у якій вони мешкали, була дуже гарною. Її населяли щасливі маленькі істоти та великі зелені дерева. Левадами протікала річка, робила закрут навколо блакитного будиночка мумі-тролів і бігла собі далі, в інші долини, де також мешкали маленькі істоти, дивуючись, звідкіля це вона береться.

«Дивна річ — дороги та річки, — міркував собі Чмих, — дивишся їм услід — і відразу страшенно кортить опинитися деінде, піти за ними, аби побачити, де вони закінчуються...»

Мумі-троль саме прилаштовував гоїдалку, коли Чмих повернувся додому.

(...) У п'ятницю сьомого серпня панувало цілковите безгоміння та жахлива спека. Ніхто не знав, котра година, лише інстинктивно відчували — уже не ранок.

Комета виросла до велетенських розмірів, і ні в кого не виникало сумніву, що вона прямує в Долину мумі-тролів. Вогненні язички в її короні побіліли й засліплювали неймовірно яскравим сяйвом.

Мумі-троль першим зліз із дерева, обережно озирнувся на всі боки й прийнявся.

— Тут зелено! — вигукнув він радісно. — Тут ростуть квіти та трави! Ліс ніхто не з'їв, вигляд у нього такий, як і повинен бути! А ще мені здається, до дому зовсім близько! (...)

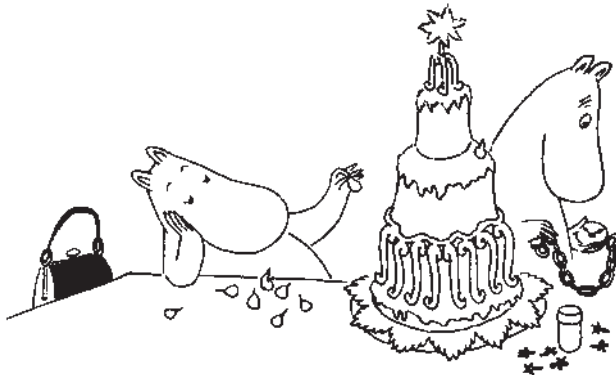
Ліс порідів. Запах пиріжків став відчутніший. І враз перед ним з'явилася Долина мумі-тролів з блакитним будиночком, звичним і затишним, як і того дня, коли вони подалися в мандрівку. А вдома мама спокійно пекла кардамонові пряники.

— Ми вдома! Ми вдома! — галасував Мумі-троль. — Я знав, що все щасливо завершиться! Подивіться-но!

— Он місток, про який ти розповідав, — мовила Хропся. — А ось там, напевно, дерево, по якому можна лазити. Чудова хатинка й чудовий ґанок!

Чмих глянув на сходи ґанку. Кюшеняти там не було, воно його не чекало...

Т. Янсон. Ілюстрація
до повісті-казки
«Комета прилітає»

На кухні мама Мумі-троля прикрашала збитими вершками високий багатоярусний торт. Навколо торта гарними шоколадними карлючками було написано: «Моєму любому Мумі-тролеві», а вгорі красувалася цукрова зірка.

Мама Мумі-троля щось собі тихенько насвистувала й час від часу позирала у вікно.

Мумі-тато стурбовано ходив з кімнати в кімнату, потерпаючи від нетерплячки.

— Чому їх так довго немає? Уже майже пів на другу...

— Скоро надійдуть, — угамовувала його мама. — Не хвилюйся! (...)

— Як там комета? — поцікавилася мама.

— Летить щодуху! — похмуро буркнув Ондатр. — Знайшли ви час торти випікати!.. (...) Здається, синок пані господині біжить через міст... У дуже строкатій компанії...

— Мумі-троль?! — скрикнула мама й випустила з лап тортову лопатку просто в смітник. — І ви тільки зараз кажете про це!

Мама чимдуж вискочила надвір, тато — услід.

— Он наш синочок! А ото Чмих!..

А за ними — купа незнайомих мамі й татові істот.

— Як я за тобою скучила! — цокотіла мама Мумі-троля. — Ходи, я тебе обійму! Які ж бо ви змарнілі та брудні! Я так тішуся... Невже все це насправді!

— Мамусю! Татусю! — захоплено розповідав Мумі-троль. — Я бився з отруйним куцем і переміг! Чах-чах — гілляки на всі боки, залишився сам пеньок!

— Який ти хоробрий! — похвалила мама. — А це хто?

— Хропся, власне її я врятував від отруйного чортополоху! Ось Хропуть і мій найліпший друг Нюхмумрик. А це — Гемуль, який колекціонує поштові марки.

Усі обмінялися потиском лапок. (...)

Чмих повернувся на ґанок, де все товариство саме снідало й розмовляло про комету.

— Ондатр каже, що сьогодні ввечері вона впаде простісінько на наш городець, — сказала мама Мумі-троля. — І це саме тоді, коли мені врешті вдалося відчистити овочі від бридкої сизої пилюки... Тож я навіть не прополювала грядки... Невже Всесвіт справді чорний! Це ж ти, Чмиху, з'ясував?

— Звичайно, — трохи повеселів Чмих. — Я все з'ясував... Коли прилетить комета, ми можемо заховатись у моїй печері!

— Почекай! — закричав Хропусь. — З цього приводу треба скликати нараду! Такі рішення не можна приймати зопалу...

— Чому? — здивувалася Хропся. — У нас немає часу на довгі балачки. Перебираємося до печери разом з усім скарбом! (...)

(...) Розпечена палаюча комета впала на Землю. Гасова лампа перекинулася на пісок і згасла. Була рівно восьма година сорок дві хвилини та чотири секунди...

З-під ковдри, скропленої Сонячною Оливою, пробивалося сліпучо-червоне світло, однак у печері панувала густа темрява. Міцно обійнявшись, усі забилися в найдальший закуток печери, наслухаючи, як гримотить метеоритний дощ по ванні на даху печери. Ондатр скоцюрбився в балії для прання. Гемуль лежав на животі, прикриваючи своїм тілом марки, щоб їх знову не розвіяло вітром.

Склею теліпало та трясло, комета завивала, немов від страху, а може, то Земля нажахано кричала...

Отак непорушно, обійнявшись, вони лежали дуже довго. Надворі луною розкочувався гуркіт — то розколювалися скелі й розтріскувалася земля. Час тягнувся невимовно довго, кожен потерпав у душі наодинці із собою.

Здавалося, минула вічність, а може, і не одна, коли все нарешті стихло. Друзі напружено прислухалися, але надворі справді панувала тиша.

— Мамо, — прошепотів Мумі-троль, — уже настав кінець світу?

— Усе минулося, — заспокоїла його мама. — Може, і настав усьому кінець, але це вже позаду...

— Кінець кінцю! — каламбуривав тато, намагаючись усіх розвеселити.

(...) Мумі-троль прокинувся й спершу не міг зрозуміти, де він. У печері панував присмерк, пахло розхлюпанним гасом. Одразу йому все пригадалося, він сів у ліжку. Решта ще спали. Мумі-троль навпомацки дістався до входу, обережно відхилив заслону й визирнув надвір. Червінь зникла, небо було зовсім безбарвним, а навко-

ло — безгоміння. Мумі-троль виліз із печери, сів на скелі, узяв у лапки один із метеоритів, якими жбурлялася комета, почав його розглядати з усіх боків. Уламок був чорний, з гострими боками й дуже важкий. Мумі-троль глянув на неозорий піщаний берег і безводне море внизу — усе безбарвне та німотне.

Мумі-троль сподівався побачити жахливу бездонну діру в землі, якісь наслідки страшної катастрофи, а зараз навіть не знав, що й думати, тож було йому трохи лячно.

— Привіт! — гукнув Нюхмумрик. Він теж виліз із печери й сів поруч з Мумі-тролем.

— Привіт, привіт! — відповів Мумі-троль. — Невже саме такий вигляд повинна мати Земля після кінця світу? Пустка й нічого більше?

— Кінця світу не було, — мовив Нюхмумрик. — Я думаю, що комета тільки зачепила нас хвостом, а потім полетіла собі далі в простори Всесвіту.

— Хочеш сказати, що все залишилося на своїх місцях? — усе ще не вірив Мумі-троль.

Нюхмумрик показав у бік горизонту.

— Бачиш? Море...

Удалині, на самому небокраї щось зблиснуло, і те щось ворушилося, немов живе.

— Бачиш? — допитувався Нюхмумрик. — Море повертається!

Вони сиділи мовчки, а небо тим часом набирало яскравішої барви, зійшло вранішнє сонечко, свіже, немов умите, як завжди. Раптом прикотилася хвиля, і море ввійшло у свої береги. Що вище піднімалося сонце, то синішим ставало море. Хвилі заповнили всі глибини й западини, заспокоїлися, уляглися, стали аквамариновими.

Уся стрибуча, повзуча й плавуча живність, яка зуміла вціліти в напіввисохлому замулі, весело хлюпалася в прозорій воді. Водорості випросталися на дні й потягнулися до сонця. Над морем пролетіла ластівка, повідомляючи, що знову настав новий ранок!

— Море повернулося! — зрадів тато Мумі-троля.

Усі попркидалися й схвильовано визирали з печери. Лише Гемуль з усього товариства не здивувався, що Земля все ще існує. Він зійшов униз, до пляжу, з альбомом під пахвою, щоб остаточно впорядкувати свої марки, а задля більшої певності, що їх не розвіє вітром, притиснув сторінки метеоритами.

Решта посідали рядочком на скелі, задерши носи до сонця.

— Як називається твоє кошеня? — запитала Хропся.

— Це таємниця, — відповів Чмих.

Кошеня скрутилося калачиком у нього на колінах, мружилося на сонце й муркотіло.

— Що ж, — мовила мама, — я пропоную з'їсти торт удома, на ганку. Збирайтеся, ми повертаємося! Як думаєте, ліс, сад і будиночок стоять на місці?

— Я впевнений у цьому! — сказав Мумі-троль. — Ходімо й самі подивимося!

(Переклад Наталі Іваничук)

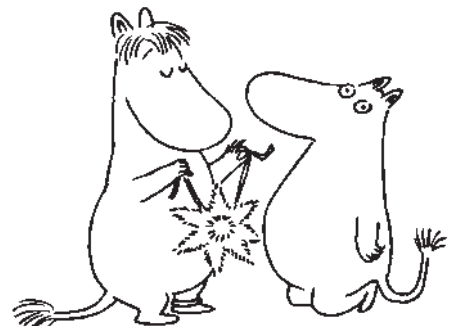

Робота з текстом

1. Опишіть Долину та будиночок мумі-тролів.
2. Хто розповів мешканцям блакитного будиночка про комету й близький кінець світу?
3. Як поставилися до розповіді про кінець світу Чмих і Мумі-троль?
4. Яка в кожного з них була таємниця?
5. Яку велику мету поставили друзі, вирушаючи у Велику Подорож?
6. Розкажіть про персонажів, яких зустріли Чмих і Мумі-троль під час своєї подорожі.
7. Які випробування випали на долю героїв твору?
8. Назвіть риси характеру, які вони виявили в небезпечних обставинах.
9. Як комета вплинула на життя Землі? Опишіть зміни, що відбулися в Долині мумі-тролів під впливом цієї події.
10. Де друзі шукали притулок і захист? Чому саме там?
11. Визначте проблеми твору, важливі для кожної людини особисто й для суспільства в цілому.
12. Які вічні цінності утверджуються у творі?

Кого з персонажів ви впізнали на малюнках Т. Янсон? Охарактеризуйте їх. Які епізоди зображені на малюнках? Перекажіть ці епізоди близько до тексту.

Ця повість-казка — один із перших творів Т. Янсон про мумі-тролів. Видання «Гонитва за кометою» з'явилося 1946 р. З того часу авторка декілька разів переробляла твір, який у 1968 р. вийшов друком під назвою «Комета прилітає». У повісті читачі ознайомлюються з описом Долини, де мешкають різні казкові персонажі. На долю маленьких героїв випали нелегкі випробування. Ондатр, що потрапив до будинку мумі-тролів, розповів їм про кінець світу, який загрожує Землі та її мешканцям, якщо прилетить лиха й небезпечна комета. Мумі-троль разом із Чмихом вирушають до Обсерваторії, щоб з'ясувати ступінь небезпеки. Мумі-троль, котрий любить свою домівку понад усе, усвідомлює високу мету Великої Подорожі: «Земля може загинути, і наше завдання цьому запобігти». Хоча у творі Т. Янсон ідеться про казкові пригоди, але водночас тут порушено проблеми, важливі для всього сучасного людства: Земля — наш спільний дім, і люди повинні згуртуватися перед загрозою глобальних катастроф, бо тільки любов, дружба й порозуміння можуть урятувати цей світ.

Узявшись за лапки, пліч-о-пліч, герої зуміли пережити жахіття, які принесла на землю червона комета, що так близько долетіла до Землі. Як у всіх казках, у цього твору теж щасливий кінець — море повернулося до своїх берегів, а герої повертаються з мандрів у свій блакитний будиночок, де на них чекає Мумі-мама з великим тортом і пропонує з'їсти його на ганку, «найбезпечнішому місці на світі». Отже, разом можна все пережити й вистояти у випробуваннях!..

Т. Янсон. Ілюстрація до повісті-казки «Комета прилітає»

Творче завдання

Створіть «Мумі-альбом» із зображеннями персонажів Т. Янсон та їхніми стислими описами. Наприклад: «Мумі-мама — мама Мумі-троля й дружина Мумі-тата. Усім подобаються її оладки й малинове варення, за допомогою яких вона вміє вирішувати будь-які конфлікти» і т. д.

КОМПЕТЕНТНОСТІ — СХОДИНКИ ДО СУЧАСНОГО СВІТУ

СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

ТУВЕ ЯНСОН

Предметні компетентності

Знання

Виберіть правильну відповідь.

1. Національна література, яку представляє Туве Янсон, —
А шведська
Б фінська
В французька
Г англійська
2. За жанром твори Т. Янсон —
А оповідання-казка
Б повість-казка
В роман-казка
Г вірш-казка
3. У творах Т. Янсон утверджуються цінності
А мистецькі
Б наукові
В духовні
Г матеріальні
4. Стосунки в сім'ї мумі-тролів ґрунтуються на
А егоїзмі й силі
Б любові та порозумінні
В байдужості й користі
Г уседозволеності та зневазі
5. Усіх годує варенням
А Мумі-мама
Б Мумі-тато
В Мумі-троль
Г Ньюмумрик
6. Мумі-троль симпатизує
А Чепурулі
Б Хропсі
В Мюмлі
Г крихітці Мю

Діяльність

7. Установіть відповідність.

Місце

- 1 Мумі-дім
- 2 Долина мумі-тролів

Характеристика

- А пустельна й сіра височина, яка знаходиться на сході
- Б джерело небезпеки й водночас пригод, яке знаходиться на півночі

- 3 Самотні Гори
4 темний ліс

- В найживописніше осяяне сонцем заквітчане місце, яке заселяють мумі-тролі, хропусі, гемулі, мюлі, мудрики й інші
Г небезпечна рівнина, де мешкають тролі
Д найбезпечніше місце на землі, відоме своєю гостинністю

8. Установіть відповідність.

Персонаж

Характеристика

- 1 Мумі-тато
2 Ондатр
3 Мумі-троль
4 Чмих

- А справжній філософ, який постійно лежить у гамаку
Б крихитне, дещо боягузливе звірятко, небайдуже до всього яскравого й солодкого
В розбишака та шахрай
Г невтомний мандрівник і шукач пригод
Д люб'язний дивак, захоплений ідеєю написання мемуарів

9. Установіть відповідність.

Уривок

Персонаж

- 1 *Моя колекція марок
повна й досконала.*
2 *Ніхто мене не розумів,
а сам я себе розумів ще менше.*
3 *Моя торбинка зникла,
а без неї мені не обійтися.*
4 *Клянуся своїм хвостом.*

- А Мумі-троль
Б Мумі-тато
В Хропся
Г Мумі-мама
Д Гемуль

Цінності

10. Поясніть значення слів на прикладі окремих епізодів повісті про мумі-тролів: *самотність, нерозуміння, взаємодопомога, делікатність.*

Ключові компетентності

Мислимо логічно

11. Складіть у зошиті схему «Основні риси Мумі-троля».

В інформаційному світі

12. Мешканці Долини мумі-тролів мають свій офіційний сайт. Поставте запитання Нюхмумрику та придумайте відповіді на них. Передайте спілкування з Нюхмумриком у чаті за допомогою діалогу.

Екологія і здоров'я

13. Напишіть твір-роздум на тему «Як мумі-тролі ставляться до природи».

ЗМІСТ

Різнокольоровий світ	3
Як працювати з підручником	4
Компетентності — сходинки до сучасного світу	5

ВСТУП

Художня література — духовна скарбниця людства	6
Роль книжки в сучасному житті	8
Фольклор та його значення для розвитку літератури	10
Прислів'я	14
Приказки	18
Загадки	20
Пісні	23

Розділ I. КАЗКИ НАРОДІВ СВІТУ

Народна казка	27
<i>Індійська народна казка. Панчатантра . . . . .</i>	<i>34</i>
Фарбований шакал	37
<i>Японська народна казка . . . . .</i>	<i>39</i>
Момотаро, або Хлопчик-Персик	42
Іссумбосі, або Хлопчик-Мізинчик	45
<i>Китайська народна казка . . . . .</i>	<i>47</i>
Пензлик Маляна	50
<i>Арабська народна казка. Тисяча і одна ніч . . . . .</i>	<i>53</i>
Синдбад-мореплавець	56
Якоб і Вільгельм Грімм	62
Пані Метелиця	64
Бременські музиканти	69
Літературна казка	71
Оригінал і переклад	76
Олександр Пушкін.	78
Вступ до поеми «Руслан і Людмила».	81
Казка про рибалку та рибку	84
Казка про мертву царівну і сімох богатирів	86
Ганс Крістіан Андерсен	88
Непохитний олов'яний солдатик.	91

Оскар Уайльд	97
Хлопчик-Зірка	100
<i>Компетентності — сходинок до сучасного світу</i>	118

Розділ II. ПРИРОДА І ЛЮДИНА

Джон Кітс	121
Про коника та цвіркуна	124
Йоганн Вольфганг Гете	127
Нічна пісня подорожнього	128
Генріх Гейне	131
«Задзвени із глибини...»	132
Ернест Сетон-Томпсон	134
Снап. Історія бультер'єра	135
<i>Компетентності — сходинок до сучасного світу</i>	149

Розділ III. СВІТ ДИТИНСТВА

Марк Твен	152
Пригоди Тома Соєра (<i>Уривки</i>)	155
Елеанор Портер	175
Полліанна (<i>Уривки</i>)	177
<i>Компетентності — сходинок до сучасного світу</i>	199

Розділ IV. СИЛА ТВОРЧОЇ УЯВИ

Льюїс Керролл	202
Аліса в Країні Див (<i>Уривки</i>)	205
Марина Цветаєва	232
Книжки в обкладинках червоних	233
<i>Компетентності — сходинок до сучасного світу</i>	238

Розділ V. СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА

У колі добрих героїв	240
Що таке класична та сучасна література	240
Туве Янсон	243
Комета прилітає (<i>Уривки</i>)	246
<i>Компетентності — сходинок до сучасного світу</i>	252

Навчальне видання

*Ніколенко Ольга Миколаївна,
Конєва Тетяна Михайлівна,
Орлова Ольга Василівна,
Зуєнко Марина Олексіївна,
Кобзар Олена Іванівна*

Зарубіжна література

5 клас

Підручник для закладів загальної середньої освіти

Видання друге, доопрацьоване відповідно до чинної навчальної програми

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за кошти державного бюджету. Продаж заборонено

Редактор *Н. Забаштанська*
Художній редактор *О. Здор*
Технічне редагування *Л. Ткаченко*
Комп'ютерна верстка *С. Груніної*
Коректори *С. Бабич, І. Барвінок*

Підписано до друку 20.04.2018 р. Формат 70×100/16.

Папір офс. № 1. Гарнітура Петербург С.

Друк офс. Ум. друк. арк. 20,736. Обл.-вид. арк. 18,25.

Умовн. фарбо-відб. 82,944.

Наклад 200 020 прим.

Зам. №

Видавництво «Грамота», вул. Паньківська, 25, оф. 13, м. Київ, 01133.

тел./факс: 253-98-04. E-mail: info@gramota.kiev.ua;

www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

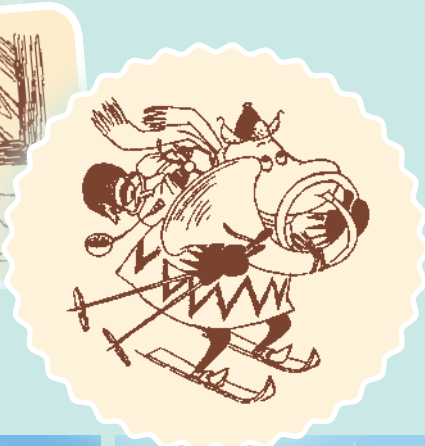
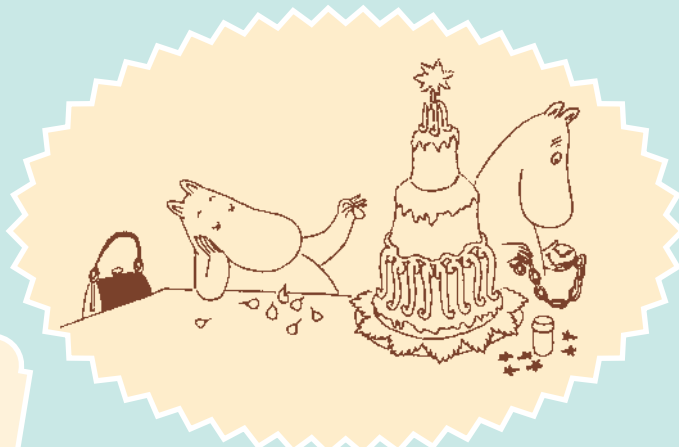
Віддруковано з готових діапозитів видавництва «Грамота»
у ПП «ЮНІСОФТ»

61036, м. Харків, вул. Морозова, 13 Б.

Свідоцтво ДК № 3461 від 14.04.2009 р.

У СІМ'Ї ВЕСЕЛИХ МУМІ-ТРОЛІВ

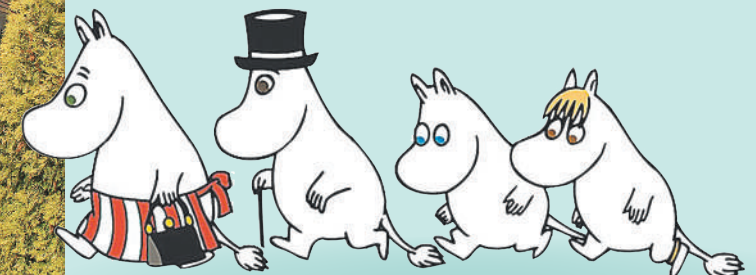
Чи прочитали ви вже книжки фінської письменниці Туве Маріки Янсон «Комета прилітає», «Зима-чарівниця» і «Капелюх Чарівника»? Якщо ні – мерщій до бібліотеки! А якщо так, перегляньте сторінки із «сімейного альбому» мумі-тролів. Розкажіть, хто є хто в цій казковій родині і які події відображені на «світлинах». А можете придумати підписи до малюнків?..

м. Гельсінкі (Фінляндія)

Дитячий парк у м. Наанталі (Фінляндія)

У ХХІ століття з книжкою!

ВІДВІДНО
ГРАМІТО

ISBN 978-966-349-664-1

9 789663 496641 >